

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ДОСВІД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ МІСТ СВІТУ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

2023

Автори публікації:

ЗАПАТРИНА І.В., доктор економічних наук, професор

ШАТКОВСЬКА А.О., кандидат економічних наук

Це дослідження стало можливим завдяки підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), в рамках Проєкту USAID «Економічна підтримка України».

Зміст цієї публікації є відповідальністю авторів та необов'язково відображає погляди USAID чи Уряду Сполучених Штатів Америки.

ЗМІСТ

Вступ	5
I. Відновлення країн після військових конфліктів: загальні спостереження	7
II. Досвід відновлення європейських міст після другої світової війни	8
2.1. План Маршалла	11
2.2. Німеччина - відновлення в рамках Плану Маршалла	13
2.3. Відновлення європейських міст поза межами плану Маршалла	19
III. Післявоєнне відновлення міст у деяких країнах Східної Азії	28
3.1. Відновлення Японії	28
3.2. Відродження Південної Кореї	33
IV. Відновлення після воєн деяких країн Близького Сходу	40
4.1. Відновлення Лівану після громадянської війни	40
4.2. Тривалі процеси з відновлення Іраку	46
V. Відновлення Боснії та Герцеговини після війни 1991-1995 року	56
VI. Складові успішного відновлення	64
6.1. Якість людського капіталу та ефективність його використання	64
6.2. Управління відновленням та процедури	66
6.3. Політики	69
6.4. Фінансове забезпечення відновлення	73
6.5. Розподіл відповідальності	74
6.6. Увага до столиць та інших міст	75
VII. Висновки	76
Додаток. Характеристики реалізації програм відновлення у країнах/містах дослідження	80

СКОРОЧЕННЯ

DFI	Фонд розвитку Іраку
GNLC	Корпорація державних житлових позик Японії
GTZ	Німецьке агентство технічного співробітництва
OFFP	Програма «Нафта в обмін на продовольство» (Oil-For-Food Programme)
IMG	Міжнародна група менеджменту
IPA	Інструмент допомоги перед вступом до Європейського Союзу (Instrument for Pre-accession Assistance)
JHC	Японська житлова корпорація
JICA	Японське агентство міжнародного співробітництва
ODA	Офіційна допомога для розвитку Сполученого Королівства
PRP	Програма пріоритетної реконструкції та відновлення Боснії та Герцеговини
SH Corporation	Житлова корпорація Сеула (Seoul Housing & Communities Corporation)
SIDA	Шведське агентство міжнародного розвитку
SIGIR	Спеціальний генеральний інспектор США з питань реконструкції Іраку
Solidere	Ліванська компанія з розвитку та реконструкції центрального району Бейрута
USAID	Агентство США з міжнародного розвитку
ГІС	Географічна інформаційна система
ГМВ	Глобальна мережа відновлення
ДПП	Державно-приватне партнерство
ДРР	Директорат з реконструкції та розвитку Сараєво
ЄБРР	Європейський банк Реконструкції та Розвитку
ІДІЛ	Ісламська держава в Іраку та Сирії
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МОМ	Міжнародна організація з міграції
МФО	Міжнародні фінансові організації

НАТО	Організація Північноатлантичного договору
НДР	Німецька Демократична Республіка
ОЄЕС	Організація європейського економічного співробітництва
ОМС	Органи місцевого самоврядування
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПДВ	Податок на додану вартість
РБ ООН	Рада безпеки ООН
СКС	Спеціальний Координатор для Сараєво
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
ТВП	Тверді побутові відходи
ТІКА	Турецьке агентство міжнародного співробітництва та розвитку
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ЮНЕП	Програма ООН з навколишнього середовища
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

Вступ

Метою цього дослідження є вивчення досвіду післявоєнного відновлення міст світу задля використання його при відбудові українських міст після завершення війни. При його підготовці та виборі міст, досвід яких міг би бути цікавим для України, було взято до уваги такі міркування.

Органи місцевого самоврядування в Україні мають достатньо повноважень для того, щоб самостійно розробляти та впроваджувати програми відновлення та розвитку своїх громад. У той же час, цілий ряд питань, які впливають на дизайн та способи імплементації таких програм, залежить від існуючого правового регулювання та управлінських рішень, що схвалюються на загальнодержавному рівні, соціально-економічної ситуації в країні, рівня децентралізації влади тощо. З огляду на це, аналіз досвіду відбудови міст здійснювався в контексті оцінки загальної політики післявоєнного відновлення в країнах, в яких розташовані обрані для дослідження міста.

Для того, щоб результати дослідження були корисними для застосування у різних містах України (за розміром, спеціалізацією, місцезнаходженням, ступенем руйнування, потенціалом для відновлення тощо), міста, які підлягали аналізу, обиралися зважаючи на те, що вони:

- мають знаходитися у різних категоріях країн – економічно розвинених та країнах, що розвиваються, з ринковою економікою та ні, та, бажано, бути розташованими на різних континентах;
- реалізовували свої програми відновлення у різні часи та за різних стартових умов;
- використовували різні підходи та механізми для відродження своїх країн та міст;
- мали різні результати як позитивні, так і негативні;
- пройшли різний за тривалістю шлях щодо відновлення.

Саме таким критеріям відповідають міста, які були обрані для дослідження досвіду їх відновлення, а саме:

- *Мюнхен* (заможне німецьке місто, яке після війни знаходилося в зоні впливу США та їх союзників, відродження якого здійснювалося в рамках Плану Маршалла, базуючись на концепції максимального збереження архітектурного обліку міста);
- *Нюрнберг* (невелике німецьке місто, що мало особливе значення для націонал-соціалістів і після війни стало символом засудження фашизму, яке також відновлювалося в рамках Плану Маршалла та стало успішним прикладом відновлення майже з «нуля» відносно невеликої громади);
- *Дортмунд* (індустріальний центр Західної Німеччини з розвинутою вугледобувною та сталеливарною промисловістю, який був майже повністю зруйнований війною та успішно відновлений в рамках Плану Маршалла);
- *Берлін* (столиця об'єднаної Німеччини, місто, одна частина якого після завершення війни знаходилась під впливом СРСР, інша – під впливом США та їх союзників, що обумовило застосування різних підходів до відбудови різних частин міста);

- *Дрезден* (велике місто, яке після війни знаходилося під впливом СРСР та обрало програму відбудови «з чистого аркуша», не приділяючи належної уваги збереженню історичної спадщини);
- *Варшава* (столиця Польщі, яку було повністю зруйновано внаслідок Другої світової війни та відбудова якої здійснювалася під впливом СРСР із застосуванням високо централізованого підходу);
- *Гельсінкі* (столиця Фінляндії, місто, яке майже не було пошкоджено внаслідок війни, але вимагало відбудови, зважаючи на необхідність створення умов для проживання і працевлаштування великої кількості біженців та переселенців з втрачених територій країни, та яке відновлювалося переважно за рахунок власних ресурсів);
- *Токіо* (столиця Японії, місто, що було майже повністю зруйноване після Другої світової війни, але досить швидко відродилося та стало одним з найбільш привабливих для проживання й ведення бізнесу міст у економічно розвиненій країні світу);
- *Сеул* (столиця Південної Кореї, місто, яке було зруйновано у війні 1950 – 1953 років та успішно відновилося, у той же час реального прогресу у його відбудові було досягнуто через певний період);
- *Бейрут* (столиця Лівану, досвід відновлення якої після громадянської війни 1975 – 1990 років визнано негативним; водночас він є цікавим з огляду на те, що відбудова міста здійснювалася як проєкт державно-приватного партнерства);
- *Мосул* (друге за чисельністю населення і площею місто в Іраку, головний індустріальний центр і важливий транспортний вузол країни, яке було захоплено бойовиками «Ісламської держави» та з 2014 по 2017 рік вважалося столицею ІДІЛ; процес його відновлення триває й донині);
- *Сараєво* (столиця Боснії та Герцеговини, яка протягом 3,5 років знаходилась в облозі та була сильно зруйнована внаслідок війни 1992 - 1995 років; підтримка відновлення цього міста відбувалася з залученням великої кількості донорів та міжнародних організацій, що дало змогу доволі швидко його відбудувати).

I. Відновлення країн після військових конфліктів: загальні спостереження

Щорічно в світі спостерігається велика кількість військових конфліктів. За останні двадцять років минулого сторіччя вони відбулися у понад 50 країнах. Негативні тенденції у цій сфері продовжилися й у нинішньому сторіччі – тривалі війни відбулися в Афганістані, Іраку, Лівані, Сирії, Ємені та інших країнах. У 2014 році Російська Федерація вторглася в Україну та у 2022 році розпочала повномасштабну війну, яка триває й донині.

Країни, на території яких відбувалися військові конфлікти, опиняються у надзвичайно складній ситуації. Окрім прямих людських втрат, знищується інфраструктура в сфері життєзабезпечення та промисловість цих країн, руйнується людський капітал, втрачаються інвестиції у розвиток, порушуються економічні зв'язки з сусідніми країнами, спустошується державна казна, поширюється бідність та, відповідно, збільшується частка населення, що потребує соціальної допомоги. Наприклад, після війни 1975 - 1990 років реальний дохід на душу населення в Лівані складав приблизно одну третину від довоєнного рівня; післявоєнні доходи населення у Боснії та Герцеговині становили приблизно одну чверть доходів перед початком війни.¹

*«Насильницькі конфлікти залишають у спадок мілітаризовані та розділені суспільства, масове переміщення та знищену інституційну спроможність».*² Вони мають серйозні довгострокові наслідки не лише для країн, в яких відбуваються такі конфлікти, але й для їх сусідів, які вимушені приймати велику кількість мігрантів та допомагати їм з соціальним забезпеченням, що негативно відбивається на зусиллях цих країн з подолання бідності на їх власних територіях.

Післявоєнна реконструкція є надзвичайно складним завданням для будь-якої країни після завершення війни й далеко не всі країни змогли впоратися з цим викликом. Світовий досвід свідчить, що відновлення було успішним тоді, коли країни та міста змогли подивитися на свій подальший розвиток під новим кутом зору та обрали для застосування підходи і механізми, які релевантні до їх поточної ситуації та враховують наявні особливості. *«Кожна пост-конфліктна країна унікальна, і жодна формула не може задовольнити всі потреби відновлення»*³. Кожен конфлікт має свої особливості - тривалість, інтенсивність та масштаб руйнувань, стартові позиції для відновлення в частині наявної інфраструктури, людського капіталу тощо. За останні десятиріччя накопичено великий досвід у цій сфері, але єдиного вірного рішення або моделі, яку б могла запозичити Україна не існує. Тому вивчати досвід післявоєнного відновлення необхідно, але застосовувати його слід творчо, зважаючи на особливості країни та ситуацію, що склалася в ній після завершення війни.

Слід також взяти до уваги, що післявоєнне відновлення не має обмежуватися *«лише реконструкцією «фізичної інфраструктури» і не обов'язково означає перебудову соціально-економічної структури, яка існувала до початку конфлікту. Конфлікт, особливо якщо він займає тривалий час, трансформує суспільство, і повернення до минулого може бути*

---

¹ Post-Conflict Reconstruction. The role of the World Bank - The International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank - 1998

² Там само

³ Alcira Kreimer, John Eriksson, Robert Muscat, Margaret Arnold Colin Scott «The World Bank's Experience with Post-Conflict Reconstruction» - The World Bank, Washington, D.C - 1998

неможливим чи небажаним. Потрібне створення сприятливих умов для функціонування суспільства мирного часу».⁴ Отже, постконфліктна реконструкція має розглядатися широко, включаючи до себе окрім фізичної реконструкції, економічне відновлення, інституційну розбудову та соціальну реінтеграцію.

Міста не можуть формувати свої окремі правила гри задля відновлення без урахування державної політики з відродження країни, яка зазвичай фінансово та інституційно підтримується міжнародними фінансовими інституціями та донорами. Будь-яке постконфліктне відновлення міст відбувається в рамках можливостей та правил, що існують в тій чи іншій країні. Тому аналізуючи досвід відродження міст, необхідно розуміти, в якому середовищі він відбувається.

Водночас, не можна казати, що від міст майже нічого не залежить у їх успішному відновленні. Муніципалітети мають багато важелів для забезпечення успішного розвитку своїх громад. Світовий досвід це підтверджує - різні міста, розташовані в одній й тій самій країні, часто отримували різні результати щодо відновлення своїх громад, а їх підходи до відродження міста та механізми, які для цього застосовувалися, іноді доволі суттєво відрізнялися між собою.

II. Досвід відновлення європейських міст після другої світової війни

Друга світова війна, що тривала з 1939 по 1945 рік, призвела до серйозних потрясінь та погіршення соціально-економічного стану всіх країн Європи. По її завершенню населення європейських країн відчувало розгубленість та втому. Багато людей загинуло, сотні тисяч втратили свої домівки та стали вимушеними переселенцями. У Польщі було близько 200 тисяч сиріт, у Югославії - біля 300 тисяч, у Берліні налічувалося 53 тисячі загублених дітей. На вокзалі Лерте в Берліні щодня помирало 10 людей через виснаження, голод та

хвороби. У Варшаві кожен п'ятий був хворий на туберкульоз.⁵

Майже всі країни понесли значні економічні втрати. Сільськогосподарське виробництво західноєвропейських країн в середньому зменшилося на 17%, промислове виробництво — на

⁴ Post-Conflict Reconstruction. The role of the World Bank - The International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank - 1998

⁵ Рев'ю книги Тоні Джадт «Після війни. Історія Європи від 1945 року» - Київ, Наш формат - 2020 -

12%, а експорт — більш ніж на 40% порівняно з 1938 роком.⁶ Майже всі країни зіткнулися з масовим безробіттям та слабкістю національних бюджетів.

У *Німеччині* промислове виробництво впало на 55%, сільськогосподарське — на 25%, житловий фонд країни скоротився на 20%.⁷ Велика частина чоловіків віком від 18 до 35 років були або вбиті, або втратили працездатність під час війни, 15 мільйонів німців було депортовано зі своїх історичних поселень на схід від річок Одер і Нейсе, у тому числі один мільйон - до Радянського Союзу, два мільйони - зникли безвісти.⁸ Населення країни внаслідок війни скоротилося майже на 14 мільйонів й повернулося до передвоєнного рівня лише у 1990 році (рис. 1).

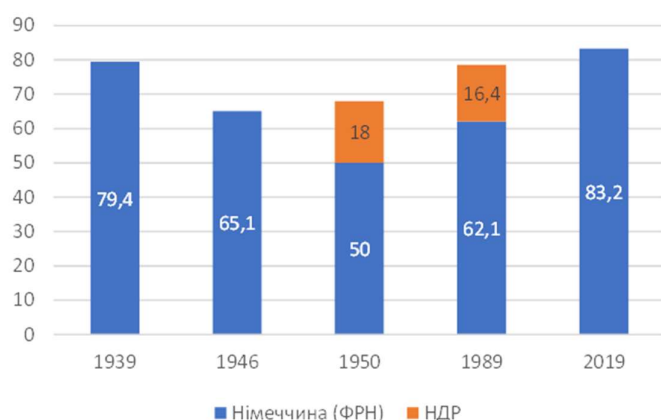

Рис. 1. Населення Німеччини, 1939-2019, млн. осіб

За результатами рішень, схвалених на Потсдамській конференції, Німеччина була розділена на чотири окупаційні зони: Великої Британії - на північному заході, Франції - на південному заході, Сполучених Штатів Америки - на півдні та Радянського Союзу - на сході. Столиця Німеччини (Берлін) лишилася на території, що знаходилася під впливом СРСР, і також була поділена на чотири окуповані зони. На територіях, що знаходилися під впливом Великої Британії, Франції та США, у травні 1949 року була створена Федеративна

Республіка Німеччина (ФРН), на території, що знаходилася під впливом СРСР, у жовтні 1949 року - Німецька Демократична Республіка (НДР). Під впливом Радянського Союзу також опинилися Чехословаччина, Польща, Румунія, Угорщина, Болгарія, Югославія та Албанія.

Географічні кордони *Польщі* після війни були значно розширені на захід, до неї перейшло ряд територій, які до війни належали Третьому Рейху. У той же час, Польща втратила свої довоєнні східні провінції, які були включені до Радянського Союзу і тепер складають частини нинішніх Білорусі, Литви та України. Відповідно, відбулися демографічні зміни - німці, які проживали на територіях, що до війни належали Третьому Рейху, були переселені на інші території; до Польщі приїхала велика кількість репатріантів-поляків з територій, що відійшли до СРСР. Населення Польщі

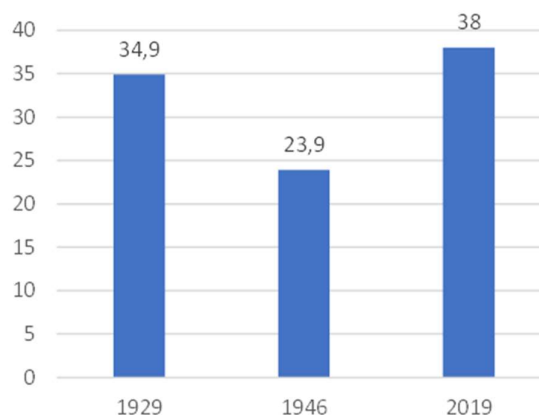

Рис.2. Населення Польщі, 1939-2019, млн. осіб

⁶ Official site of the Jean Monnet Center of Excellence at the University of North Carolina at Chapel Hill - <https://europe.unc.edu/the-end-of-wwii-and-the-division-of-europe/>

⁷ Там само

⁸ European Recovery After WW2 - <https://study.com/learn/lesson/europe-ww2-economy-conditions.html>

скоротилося з 34,9 мільйонів в 1939 році до 23,9 мільйонів у 1946 році⁹ (рис. 2). Протягом війни було зруйновано майже 20 тисяч промислових підприємств, втрачено 39% національного майна, пошкоджено або повністю зруйновано близько 470,3 тисячі селянських господарств; поголів'я великої рогатої худоби зменшилось на 67%, свиней — на 83%.¹⁰ Більшість міст були в руїнах, особливо сильно постраждала Варшава.

У складному становищі опинилася й *Фінляндія*. Ще до завершення війни, у вересні 1944 року, Радянський Союз уклав перемир'я з Румунією, Угорщиною та Фінляндією. Для Фінляндії цей попередній мирний договір означав втрату близько однієї восьмої довоєнної території - до СРСР відійшла частина Карелії, Салла та Петсамо, включаючи його нещодавно розроблені родовища нікелю. Країна втратила вихід до Північного Льодовитого океану. Півострів Порккала, що знаходився всього в дванадцяти милях від фінської столиці, було передано в оренду Радянському Союзу на п'ятдесят років. Крім того, Фінляндія була зобов'язана сплатити Радянському Союзу воєнні репарації на загальну суму 300 мільйонів дол. США в цінах 1938 року протягом шести років, що було еквівалентом 1,5 обсягу експорту країни у 1938 році. Відповідно до мирної угоди фінська армія чисельністю понад 600 тисяч осіб мала бути демобілізована до грудня 1944 року. На момент підписання попередньої угоди про мир приблизно 86 тисяч осіб загинуло у війні, 57 тисяч стали інвалідами. В країні налічувалося 24

Табл. 1. Наслідки війни для Фінляндії, % від населення 1939 р.

Військові, що підлягали мобілізації	16
Біженці та переселені особи	14
Загиблі у війні	2,3
Інваліди	1,5
Вдові	0,7
Сироти	1,4

Джерело: Pihkala Erkki "The Political Economy of Post-War Finland, 1945-1952"

тисяч вдів війни і 50 тисяч сиріт, 422 тисячі біженців із переданих СРСР територій, 160 тисяч осіб було евакуйовано з Північної Фінляндії, з яких 56 тисяч вирушило до Швеції¹¹ (табл.1).

Кожна з цих країн обрала для себе свою модель післявоєнного відновлення. ФРН та Західний Берлін відновлювалися відповідно до так званого Плану Маршалла, ініційованого США. Намір *Польщі* приєднатись до цього плану був заблокований Радянським Союзом, такої можливості була позбавлена й *Німецька Демократична Республіка*. Через можливий тиск з боку СРСР від участі в Плані Маршалла також відмовилася *Фінляндія*.

⁹ Marek Ratajczak Polish Economics and the Polish Economy: A Study for the Twentieth Anniversary of Transition in Poland - Series: The History of Economic Thought in Transitional Countries

¹⁰ Stanisław M. Komorowski "Polish economy and its future" - University of Warsaw, Faculty of Geography and Regional Studies, Institute of space economy— 1990

¹¹ Pihkala Erkki "The Political Economy of Post-War Finland, 1945-1952" - Scandinavian Society for Economic and Social History and Historical Geography, 1999, vol. 47, number 3, p. 26-48

2.1. План Маршалла

План Маршалла є широко відомою програмою відновлення та розвитку Європи після Другої світової війни за рахунок американської економічної допомоги.

Цей план було започатковано державним секретарем США, генералом Джорджем Маршаллом у червні 1947 року. Практична реалізація Плану Маршалла розпочалась 4 квітня 1948 року з ухваленням Конгресом США Закону «Про економічне співробітництво», який передбачав чотирирічну програму економічної допомоги Європі у досягненні нею реальної незалежності та забезпечення інтеграції і кооперації європейських країн для вирішення спільних проблем.

Планом передбачалося зосередитись на виконанні таких основних завдань:

- модернізація інфраструктури;
- збільшення обсягів виробництва (зокрема, у ключових галузях – металургії та енергетиці);
- забезпечення більш рівномірного географічного розподілу важкої промисловості, сконцентрованої раніше у зоні Рура;
- раціоналізація виробництва у сільському господарстві;
- раціоналізація виробництва у легкій промисловості;
- грошова та фінансова стабілізація в Європі.

Основний підхід, який було закладено у підготовку цього плану, полягав у тому, що США надаватимуть фінансову допомогу країнам Європи в основному на безоплатній основі та у незначній частині за рахунок пільгових позик для реалізації планів відновлення їх економік. Такі плани мають бути складені самостійно кожною з країн – реципієнтів допомоги.

Спочатку американська допомога пропонувалася всім без винятку європейським країнам, зокрема, політичним союзникам СРСР. Для консультацій з цього питання у Парижі було скликано нараду міністрів закордонних справ Великобританії, Франції та СРСР, який на початку позитивно відреагував на участь у цьому процесі. Але пізніше з політичних міркувань російське керівництво не підтримало План Маршалла та стало всіляко перешкоджати роботі США у його реалізації, не дозволивши залежним від неї країнам брати участь у цьому процесі.

В результаті СРСР зберіг та посилив свій вплив на країни Східної Європи, а США отримали можливість здійснювати в рамках Плану Маршалла комплекс заходів щодо стабілізації соціально-політичної ситуації у країнах Західної Європи стосовно таких 16 країн: Великобританія, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Норвегія, Данія, Ірландія, Ісландія, Португалія, Австрія, Швейцарія, Греція, Туреччина. На конференції у Парижі, що відбулася 12 - 15 липня 1947 року, ці країни створили спеціальний Комітет європейського економічного співробітництва та 4 спеціалізовані комітети для розробки балансу ресурсів і потреб країн-учасниць Плану Маршалла. У розвиток цього співробітництва у квітні 1948 року було створено Організацію європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), сформовані її керівні органи та намічено перспективні плани діяльності.

Незважаючи на євроінтеграційну спрямованість Плану Маршалла та створення європейської інституції, яка мала сприяти його реалізації, фактично він виконувався на базі двосторонніх угод між США та кожною з країн-учасниць. У свою чергу, ОЄЕС виробила остаточну версію

програми відновлення Європи та стежила за узгодженістю її положень. Ґрунтуючись на цьому документі, ОЄЕС розробляла свої рекомендації щодо розміщення допомоги у країнах-учасниках.

Обов'язковим в рамках реалізації Плану Маршалла вважалося дотримання його країнами-учасниками зокрема таких умов:

- відмова від націоналізації промисловості;
- надання повної свободи приватному підприємництву;
- одностороннє зниження митних тарифів на ввезення американських товарів;
- обмеження торгівлі із соціалістичними країнами.

У рамках Плану Маршалла до грудня 1951 року США надали 13 країнам Європи допомогу у розмірі 13,3 мільярдів дол. США (148 мільярдів дол. США в цінах 2013 року), більшу частину якої отримали Велика Британія, Франція, Італія та Німеччина (рис.3). Поставки з США були направлені на запобігання голоду (надавались у вигляді дотацій), розвиток промисловості (постачання промислового устаткування) та ринку споживання (постачання промислових товарів, сировини, продукції малого машинобудування).¹²

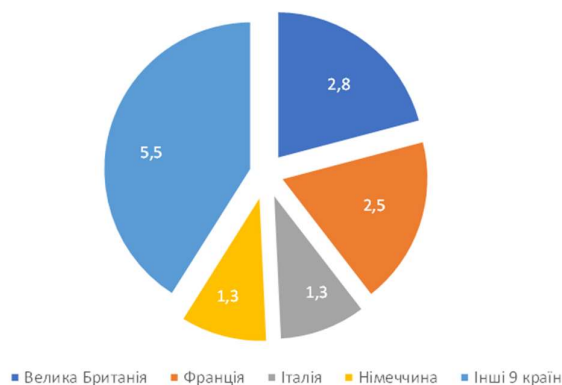

Рис. 3. Отримувачі допомоги за Планом Маршалла, млрд. дол. США

Джерело: <https://www.statista.com/statistics/1227834/distribution-marshall-plan-by-country/>

Механізм реалізації Плану Маршалла полягав у наступному. Для кожної країни-учасниці були виявлені основні потреби у відновленні та визначено величину та зміст надання допомоги. Уряд США сплачував американським експортерам вартість товарів, призначених для одержувачів допомоги. Водночас, уряд країни-отримувача мав розмістити на спеціальному рахунку суму, еквівалентну вартості американських поставок (у своїй валюті). Накопичення коштів на цьому рахунку відбувалося переважно за рахунок надходжень від національних фірм-імпортерів. 5% обсягу коштів зі спеціального рахунку надходило у розпорядження уряду США, а 95 % використовувалося урядом країни, яка отримувала допомогу, на цілі, погоджені з американською стороною.¹³

План Маршалла був успішно реалізований, надавши потужний імпульс промисловій реконструкції Західної Європи. За чотири роки валовий внутрішній продукт західноєвропейських країн підвищився на 33%, сільськогосподарське виробництво зросло на 11%, промислове — на 40%, обсяг торгівлі — на 40%. У країнах-учасниках плану були

¹² Володимир Лук'янюк «Цей день в історії» - 2001-22 - <https://www.jnsm.com.ua/h/0605M/> ; <https://www.statista.com/statistics/1227834/distribution-marshall-plan-by-country/>

¹³ Державне управління: плани і проекти економічного розвитку / [О. С. Власюк, Т. В. Дерюгіна, І. В. Запатріна та ін.]; за заг. ред. О. Ю. Кучеренка, І. В. Запатріної. — К.: ВІП, 2006.

впроваджені нові методи організації виробництва, підвищено продуктивність праці, забезпечено навчання фахівців у сфері управління та впровадження інноваційних технологій.

Відбудова міст тривала значно довше. Водночас, покращення загальної економічної ситуації в країнах та розвиток людського капіталу, забезпечені в рамках впровадження цього плану, створили сприятливе підґрунтя для відбудови міст та збільшили їх фінансовий потенціал.

План Маршалла мав не лише економічне, але й політичне значення, розділивши Європу на сфери впливу. Країни, що взяли участь у Плані Маршалла, поступово формували західний блок, який став основою для створення Європейського Союзу. З початком війни в Кореї у червні 1950 року цей план зазнав істотних змін, а у 1951 році був замінений законом про взаємне забезпечення безпеки, який прямо пов'язував економічну допомогу з військовою. Відповідно до цього закону США щороку виділяли 7,5 мільярди дол. США на військово-економічне співробітництво з країнами Західної Європи. У 1961 році ця програма допомоги була реорганізована у Агентство США з міжнародного розвитку (USAID).

10 грудня 1953 року Джордж Кетлетт Маршалл став лауреатом Нобелівської премії миру як автор плану післявоєнного відновлення Європи.

2.2. Німеччина - відновлення в рамках Плану Маршалла

Під час Другої світової війни у головних містах Німеччини було зруйновано до 80% історичних будівель. З шістнадцяти мільйонів квартир, які існували до війни, було повністю знищено 2,5 мільйони (15,6%), ще чотири мільйони (25%) були пошкоджені до стану непридатності (рис. 4). У Західній Німеччині після війни було нагромаджено близько 400 мільйонів кубічних метрів уламків — достатньо, щоб «побудувати стіну товщиною два метри та висотою сім метрів навколо західної половини розділеної країни»¹⁴.

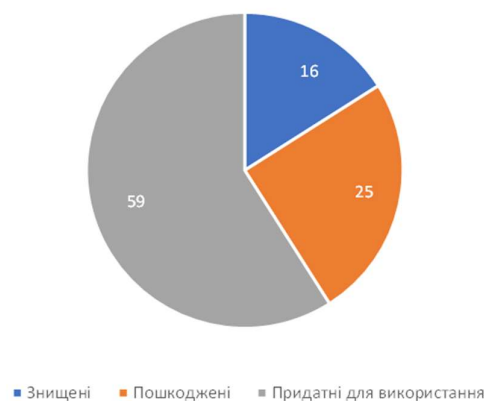

Рис. 4. Квартири, зруйновані в Німеччині внаслідок війни, %

Джерело: A New Look at Germany's Postwar Reconstruction – Spiegel International

Західні партнери активно допомагали відновленню міст ФРН за рахунок масштабного фінансування, а також забезпечення необхідними матеріалами, обладнанням та технологіями в рамках Плану Маршалла. Швидкість відновлення міст Німеччини була вражаючою. По всій країні з'являлися нові дороги, школи, лікарні та житлові забудови. До 1960-х років щорічно будувалося в середньому 570 тисяч квартир (рекорд становив 714 тисяч у 1973 році), від 50 до 150 тисяч односімейних будинків. Загалом за перші 15 років після війни в Західній Німеччині було побудовано не менше 5,3 мільйона нових квартир. У той же час, багато з того, що було побудовано під час початкової хаотичної фази відновлення одразу після завершення війни, коли найважливішою метою було просто розчистити всі руїни та дати людям дах над головою, не було вдалим з

¹⁴ A New Look at Germany's Postwar Reconstruction – Spiegel International - <https://www.spiegel.de/international/germany/out-of-the-ashes-a-new-look-at-germany-s-postwar-reconstruction-a-702856.html>

точки зору архітектури та містобудування. Крім того, за цей час було знищено 30% історичних будівель, пошкоджених війною, щоб звільнити місце для нових будівель.¹⁵

Незважаючи на наявність сприятливих умов для відновлення, кожне місто ФРН обрало свій підхід до відродження, враховуючи свою специфіку та спираючись на думку своїх жителів.

Розглянемо декілька прикладів різних стратегій відновлення міст ФРН.

Мюнхен почав готуватися до відновлення задовго до закінчення війни. Вже у 1944 році місцевій владі стало зрозуміло, що місто не може запобігти серйозних бомбардувань та буде зруйнованим, тому більшість експонатів міських музеїв почали таємно перевозитися в інші місця. Крім того, щоб забезпечити відновлення цього знакового для Німеччини міста із збереженням його архітектурного вигляду, міська влада пішла на незвичний крок – ще під час війни стала фотографувати будівлі міста та зони громадського простору. Ці фотографії використовувалися для відновлення міста та реставрації його будівель протягом 70 років після падіння останніх бомб.

До квітня 1945 року більша частина історичного центру міста була знищена. Висока потреба у забезпеченні житлом його мешканців вимагала швидких заходів з відбудови міста. Перед міською владою постало питання – яким чином це можна зробити якнайшвидше та найефективніше для людей. Було проведено опитування мешканців щодо їх бачення шляхів відновлення міста – швидке будівництво нових будівель або відновлення історичного вигляду міста. З невеликою перевагою мюнхенці проголосували за збереження архітектури міста та додержання суворих правил при відбудові його центральної частини. Такі правила були встановлені. Наприклад, будівлі не могли перевищувати висоту церковних шпилів; більша частина центру міста мала бути закрыта для автомобільного руху та обладнана велосипедними доріжками. Для збереження атмосфери старого міста було передбачено збереження у центральних районах міста старовинних ринкових кіосків, яким муніципалітет надавав субсидії на оренду, щоб вони могли конкурувати з мережами швидкого харчування.

Відбудовувати місто допомагали асоціації, які лобіювали збереження міської архітектури. Вони організовували збір коштів мешканців на ці цілі, заохочували громадян брати участь у волонтерській діяльності з розчищення міста.

Мюнхен було відновлено досить швидко, максимально дотримуючись довоєнного генерального плану. Через п'ять років після завершення війни чисельність його населення повернулася до довоєнного рівня, через десять – майже в три рази перевищила кількість населення після завершення війни. У 2000 році чисельність населення Мюнхена у 2,8 рази перевищило довоєнний рівень та у 4,5 рази – відповідний показник на 1945 рік (рис. 5).

---

¹⁵ Там само

Вже до початку 60-х років Мюнхен став одним із головних політичних, економічних та культурних центрів не лише Німеччини, а й Європи. Сьогодні він виглядає ідеально облаштованим і багатим, а від його будівель віє старовиною, ніби нічого і не руйнувалося. Не останню роль у цьому відіграла стратегія відбудови міста, спрямована на збереження його історичної та культурної спадщини.

З 1989 року Мюнхен є містом - побратимом м. Києва.

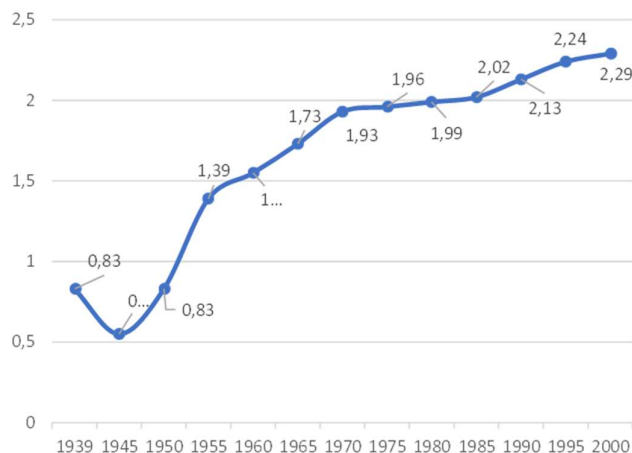

Рис. 5. Населення Мюнхена, 1939-2000, млн. осіб

Нюрнберг мав особливе значення для націонал-соціалістів. У 1927 і 1929 роках нацисти проводили там свої партійні з'їзди, а після взяття влади в 1933 році Гітлер зробив його постійним місцем з'їздів і мітингів. Зважаючи на це, союзники здійснювали потужне бомбардування міста.

Після завершення війни Нюрнберг символічно обрали місцем проведення трибуналу над нацистськими злочинцями, що певною мірою обумовило високі темпи його відновлення.

У 1945 році від Нюрнберга залишилися руїни – 90% середньовічних будівель було знищено за кілька днів. Водночас, людські втрати виявилися відносно невисокими – близько 6 тисяч людей. В умовах потужних бомбувань

мешканці змогли зберегти своє життя завдяки численним шахтам, підземеллям і катакомбам, площею понад 25 тисяч квадратних метрів, створеним в місті кілька століть тому для дозрівання та зберігання пива.

Після завершення війни пропозиції щодо будівництва абсолютно нового міста були відхилені муніципалітетом на користь плану, який передбачав відновлення якомога більшої кількості його історичних пам'яток, величних готичних церков і патриціанських будинків з використанням матеріалів, які були характерними для Нюрнберга протягом століть. Такий підхід застосовувався для відбудови центральної частини міста. У той же час, відновлення значної частини житлової забудови відбувалося без особливого дотримання історичного вигляду, зберігалася лише структура вулиць. Багато з житлових будівель, побудованих у той час, не влаштовують їх мешканців як щодо їх зовнішнього вигляду, так й щодо якості розташованих в них квартир.

Сьогодні Нюрнберг є сучасним містом, що приваблює до себе натовпи туристів з усього світу. В Нюрнбергу проживає біля 520 тисяч осіб, приблизно стільки ж, скільки проживало у ньому до війни.

З 1990 року Нюрнберг є містом-побратимом міста Харкова.

Інший підхід було застосовано до відновлення розташованого у Рурській долині *Дортмунду*, який до війни характеризувався високим рівнем розвитку промисловості. В місті працювало два десятки промислових підприємств, включаючи вугільні та коксохімічні, заводи з виробництва хімічних та вибухових речовин, чавуноливарні та сталеливарні заводи, а також 10 електростанцій. Дортмунд також був логістичним і транспортним вузлом із потужними залізничними сортувальними станціями і внутрішньою гаванню, з'єднаною каналом із Північним морем.

Під час Другої світової війни місто зазнало нищівних руйнувань внаслідок 49 бомбардувань. Оскільки 98% центру міста опинилося в руїнах, багато політиків вважало, що відновлювати його немає сенсу. Однак високий попит на вугілля та сталь у всьому світі призвів до несподівано швидкого відродження міста. Вже до червня 1945 року у Дортмунді було відновлено всі вугільні шахти, а 31 грудня 1945 року було запущено першу доменну піч. До 1950 року чисельність населення міста збільшилася майже у 1,5 рази, а через 15 років – у 1,9 рази порівняно з післявоєнним й до початку цього сторіччя залишалося майже на тому ж рівні (рис. 6).

Особливістю відновлення Дортмунда стали критичні проблеми з нестачею житла та електроенергії в умовах прибуття до міста у 1945 – 1960 роках значної кількості переселенців (репатріантів, евакуйованих під час війни) і біженців з радянської зони. Це було пов'язано з тим, що на відміну від багатьох інших міст ФРН у Дортмунді був один з найнижчих рівнів безробіття (3,2%) й місто відчувало потребу у робочій силі як для відбудови, так і для запуску нових підприємств. За оцінками експертів¹⁶,

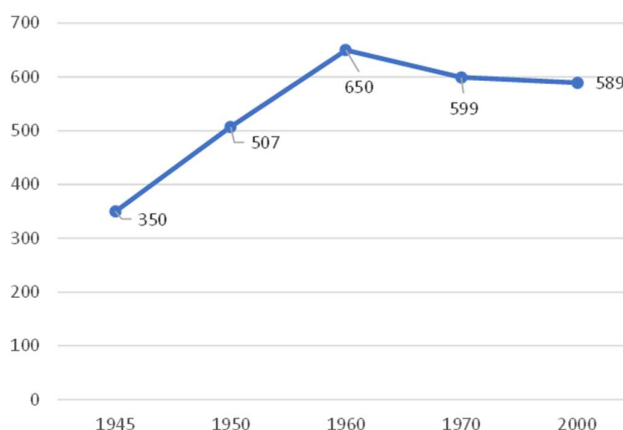

Рис. 6. Населення Дортмунду, 1939-2000, тис. осіб

загальна частка переселенців і біженців у місті зростає з 9,8% у 1948 році до 25% у 1961 році. У 1959 році кількість переселенців становила 80 тисяч, а біженців з радянської зони – 53 тисячі. На жаль, їх кваліфікація зазвичай не відповідала потребам місцевої промисловості й вони лише збільшували навантаження на систему життєзабезпечення міста, не приносячи йому користі.

У той же час, житловий фонд міста суттєво зменшився порівняно з довоєнним часом. У 1939 році Дортмунд мав приблизно 540 тисяч жителів і 140 тисяч будинків. Близько 70 тисяч будинків, у яких за оцінками проживало 300 тисяч жителів, були зруйновані під час війни, велика кількість будинків виявилася непридатною для проживання. У 1945 році в місті

¹⁶ Brian Shaev - A 'Melting Pot' City: Migration and Municipality in the Reconstruction of Dortmund in: Journal of Migration History - 12 Nov 2021

лишилося 43 тисячі будинків, у 1947 році їх кількість зросла до 69 тисяч.¹⁷ Школи, гостьові будинки та інші споруди були реквізовані як тимчасові притулки для переселенців. Це створило серйозний тиск на муніципальні ресурси та призвело до напруженості у відносинах між місцевими жителями та переселенцями.

Щоб пом'якшити ситуацію, місцева влада стала швидко будувати поряд з містом табори екстреної допомоги, а також довготермінові табори для розміщення біженців. Одночасно влада намагалася призупинити прибуття переселенців, оголосивши так звану «міграційну зупинку», та навіть зверталася до тих, хто планував повернутися до міста, з проханням відтермінувати це рішення.

У 1949 році, після створення ФРН, муніципальний уряд вирішив запустити амбітну житлову програму, на реалізацію якої було виділено величезні суми з міського бюджету в доповнення до коштів федерального бюджету та допомоги в рамках Плану Маршалла. Зокрема, у 1957 році за державні кошти в місті фінансувалося будівництво 71,9% житла, тоді як в середньому по Західній Німеччині ця цифра становила 49%.¹⁸ Зазначене стало можливим у тому числі внаслідок розвитку промисловості, що призвело до збільшення надходжень до місцевого бюджету.

Одночасно місцева влада запровадила програми підтримки для біженців: знижки на проїзд у громадському транспорті, безкоштовні або субсидовані квитки до місцевих музеїв і на культурні заходи, фінансування різдвяних та літніх канікул для дітей з табору біженців, безкоштовні курси з вивчення німецької мови, субсидії на проживання для десятків тисяч біженців. Крім того, переселенці та біженці мали привілеї у отриманні нового житла та в інших сферах суспільного життя. Як результат, 120 тисяч переселенців стали постійними мешканцями Дортмунда.

У 1952–1953 роках, коли житлова проблема майже була розв'язана, Дортмунд зіткнувся із прибуттям десятків тисяч нових біженців із радянської зони. Для відповіді на цей виклик у 1953–1954 роках місто знов почало створювати колективні притулки.¹⁹ Водночас, у цей період стратегія міста щодо інтеграції новоприбулих змінилася. Муніципалітет вирішив зменшити міські витрати на їхнє обслуговування та інтеграцію на ринок праці. Тих, хто відповідав потребам галузей міста, працевлаштовували на його підприємствах, іншим надавалася певна соціальна допомога. При цьому всі новоприбулі мали підписати згоду на те, що вони не можуть розраховувати на отримання житла в Дортмунді в досяжному майбутньому й розв'язання їх житлових проблем є їх власною справою.

Кінцем епохи реконструкції Дортмунда вважається 1960 рік, коли закrywся останній табір для біженців та вперше кількість мешканців міста скоротилася порівняно з попереднім роком. На цей час приблизно 66% працівників були зайняті в гірничодобувній та металургійній промисловості, 77% з працівників були чоловіками. Інтеграція на ринок праці для жінок і літніх робітників залишалася проблемною. Зазначене обумовило підвищення рівня безробіття протягом сталевих кризи 1960-х років та створило умови для розвитку в місті високотехнологічних біомедичних технологій, технологій мікросистем, а також інших

---

¹⁷ Там само

¹⁸ Там само

¹⁹ У цей період у Дортмунді вже було 52 колективні притулки, порівняно з 14 у 1951 році.

інноваційних технологій, що в подальшому обумовило входження Дортмунду до дванадцяти інноваційних міст Європейського Союзу.

Сьогодні місто перестало бути виключно промисловим центром. У ньому розташовано багато культурних і освітніх закладів, музеїв, театрів тощо; навчається 49 тисяч студентів. У Дортмунді багато зелених насаджень, парків та інших громадських просторів, що створює комфортні умови життя для його жителів.

Берлін – одне місто дві програми відновлення

Досвід відродження Берліна, на відновлення якого більш впливала конкуренція між двома політичними системами, а не міркування про архітектуру, є цікавою ілюстрацією різних підходів до відновлення міст.

Після закінчення війни більша частина Берліна була зруйнована: в місті залишилося 2,8 мільйони мешканців порівняно з 4,3 мільйонами до війни; 600 тисяч квартир було знищено.²⁰ Розчищення та розбудова міста розпочалися під керівництвом обраної у 1946 році міської влади, але вже з 1948 року внаслідок конфліктів та непорозумінь між сторонами, що впливали на ці процеси, кожна з частин Берліна обрала свій шлях розвитку. У цей

період міський уряд було розділено на дві частини й процес відновлення міста жодним чином між ними не узгоджувався.

Після заснування ФРН у травні 1949 року Західний Берлін зберіг свій особливий статус території під наглядом Альянсу. Східний Берлін став столицею НДР, утвореної у жовтні 1949 року. З того часу кожна з частин Берліну стала створювати своє автономне середовище, здійснюючи на своїй території будівництво об'єктів, подібних тим, що залишилися на непідконтрольній території. Зокрема, у 1949 році в Західному Берліні було засновано Вільний університет Берліна на противагу старому Університету Фрідріха Вільгельма (відомому як Університет Гумбольдта) у східній половині міста. У Західному Берліні відкривається парк Тіргартен, у Східному Берліні - власний зоопарк Тіерпарк.

Знаходження Західного Берліну на території НДР ускладнювало логістичний зв'язок міста з територією ФРН. Зокрема, з червня 1948 по травень 1949 року, коли Радянський Союз заблокував доступ до західних секторів, все постачання до західної частини Берліна відбувалося «повітряним мостом». Після припинення блокади подорожі через радянську окуповану зону дозволялися лише транзитними шляхами, визначеними східною стороною, і через повітряні коридори, погоджені союзниками під час війни. З огляду на це, у 1952 році ФРН схвалила закон, яким врегулювала питання надання фінансової допомоги Західному Берліну, необхідну для його відновлення та забезпечення виживання в умовах, в яких він опинився, зокрема, пов'язаних з його розташуванням.

З 1955 по 1957 рік Західний Берлін активно розбудовується: розпочалося будівництво міської швидкісної автостради, побудовано більш ніж 100 тисяч квартир. Сучасний житловий район Ганзавіртель, спроектований провідними міжнародними архітекторами, був продемонстрований на Міжнародній будівельній виставці.

²⁰ Berlin in Brief - <https://www.berlin.de/berlin-im-ueberblick/en/history/berlin-after-1945/>

У той самий період у Східному Берліні в рамках проголошеної «програми національної забудови Берліна» розпочинається будівництво «першої соціалістичної вулиці Німеччини» так званої Алеї Сталіна, яка була спроектована відповідно до суворої симетрії та формальної узгодженості. Введено в експлуатацію аеропорт Шенефельд, як перший комерційний аеропорт НДР, відбудована Берлінська ратуша та офіційно передана для розташування мерії Східного Берліна.

Відновлення Східного Берліна відбувалося у директивному порядку, без залучення до цього процесу громади та створення належних умов для життєдіяльності мешканців міста. Як наслідок, у червні 1953 року у Східному Берліні вперше було оголошено страйк будівельників, незадоволених умовами своєї праці, який переріс у повстання з вимогами усунення існуючого режиму і проведення вільних виборів у всій НДР, яке поширилося на багато інших міст країни. Це повстання було жорстко придушене радянськими військами: кілька сотень людей убито, понад тисячу поранено, багато заарештовано. Це спровокувало потік біженців до Західного Берліну, де був облаштований транзитний табір біженців.

Починаючи з 1958 року, потік біженців з НДР до ФРН через Берлін суттєво збільшився, що викликало занепокоєння у СРСР. Після того, як у 1961 році майже 200 тисяч жителів НДР переїхали до Західного Берліна скориставшись можливостями вільного перетину кордону в місті, НДР було розпочато будівництво стіни, яка проходила вздовж кордону радянського сектора і повністю відокремила дві частини міста одна від одної. З цього часу повноцінне відновлення Західного Берліну було ускладненим майже до об'єднання Німеччини.

Сьогодні Берлін є столицею Німеччини, сучасним економічно розвиненим та комфортним для проживання містом. У ньому мешкає більш 3,7 мільйони осіб. Але й досі Берлін виглядає дуже по-різному - пошарпаним з одного боку і помпезним з іншого боку. До цього часу у місті лишаються деякі "совкові" східні райони, які потребують реновації.

2.3. Відновлення європейських міст поза межами плану Маршалла

Відновлення Дрездену, Німеччина

До війни Дрезден був вражаючи красивим містом, його називали «Флоренцією на Ельбі». У місті проживало біля 600 тисяч мешканців, його відвідувала велика кількість туристів. До лютого 1945 року в місті не було масових руйнувань, а його історичний центр залишався недоторканим. Після входження червоної армії у Сілезію до Дрездена втекло близько 300 тисяч німців. Але в останні місяці війни, з 13 по 15 лютого 1945 року, Дрезден зазнав масованих бомбардувань - 800 літаків скинули на місто близько 2700 тон вибухівки та запалів. Місто палало тижнями і було фактично знищене, загинула велика кількість цивільного населення.

В експертному середовищі досі тривають дискусії про те, що стало причиною таких дій союзників. Дрезден не мав військового значення, хоча й був залізничним центром, важливим для Третього Рейху на Сході. Були тут і окремі заводи з виробництва зброї. Але бомбардувань зазнало все місто, включаючи його історичну центральну частину та житлові райони. Одним з пояснень цього були емоційні настрої союзників, які знаходились під враженням загибелі близько 19 тисяч американських солдат в битві при Балджі та жахливого відкриття звірств,

вчинених нацистськими військами в Освенцімі.²¹ Дії союзників також пояснювалися бажанням змусити Німеччину капітулювати, у тому числі шляхом знищення центру залізничної та автомобільної мережі країни, яка проходила через Дрезден.

Дрезден опинився на території, яка знаходилась під впливом СРСР, а потім увійшла до складу НДР. Це обумовило підхід до його відновлення «з чистого аркуша».

У 1946 році місцевою владою було проведено конкурс на план відбудови міста, який виграв німецький архітектор Герберт Конерт, запропонувавши концепцію, яка базувалася на компромісі між історією та сучасністю. Але цей план так і не було реалізовано. Місцева влада майже не мала впливу на процеси планування майбутнього обліку міста та на залучення джерел фінансування для його відбудови, всі рішення схвалювалися на центральному рівні. Було вирішено не відновлювати історичний облік міста, натомість планувалося швидко побудувати довгі і прямі вулиці з стандартними п'яти-шестиповерховими будинками без ліфтів. Поруч них мали бути побудовані промислові підприємства. Місцевих жителів не залучали до обговорення плану розвитку міста й фактично вони не впливали на те, як виглядатиме їхнє місто у майбутньому.

Спочатку влада оголосила амбітні плани відбудови, але зважаючи на обмеженість фінансового ресурсу будівництво велося з дешевих матеріалів та дуже поступово. Деякі історичні будівлі, наприклад, палац Цвінгер і оперний театр Земпера, були перебудовані, тоді як інші будівлі в центральній частині міста були знесені, щоб звільнити місце для нових комплексів, побудованих у стилі соціалістичного модерну. Значну кількість церков і палаців взагалі не планувалося відбудовувати. Вони надовго залишилися у пошкоджені стані в якості «пам'яток війни». Наприклад, руїни відомого всьому світу Фрауенкірхе в центрі міста перетворилися у велику купу чорного обпаленого каменю та використовувалися як головний меморіал звірствам фашистів.

Дуже поступово відбувалося й розчищення міста - воно розпочалося через кілька місяців після закінчення війни та тривало до 1962 року. У цьому процесі було задіяно багато волонтерів, які вручну розчищали завали та вивозили сміття.

Відновлення історичного центру Дрездена розтяглося на сорок років, причому багато ключових будинків було відтворено лише після об'єднання Німеччини, коли розпочався другий етап відновлення міста. На цьому етапі на реконструкцію центральної частини Дрездена влада витратила мільярди доларів з державного та місцевого бюджетів, оскільки вірила, що відновлення міста з повагою до його історії приверне до нього увагу та створить умови для переселення туди західних німців, які мали гроші на покупку квартир, інвестиції в технічну інфраструктуру міста тощо.

Основні зміни відбулися у центрі міста, його було відбудовано з нуля до стану, як це було до бомбардування. Була реконструйована й головна історична пам'ятка міста - зруйнована церква Фрауенкірхе. Розбирати її завали почали в 1993 році, а реконструкція завершилася у 2005 році, через 60 років після руйнування.

Для залучення інвестицій у відбудову міста влада проводила потужні рекламні компанії, які намагалися привернути увагу до його архітектурного середовища, дешевизни та якості житла,

---

²¹ Volker Janssenfeb "Why Was Dresden So Heavily Bombed?"- 12, 2020 - <https://www.history.com/news/dresden-bombing-wwii-allies>

можливостей працевлаштування на автомобільних заводах та інших підприємствах, які були переміщені до Дрездена.

Одночасно, за рішенням міської влади ліквідовувалася соціалістична спадщина, що стало не простим завданням. У місті було багато неякісного житла, яке підлягало заміні/реконструкції, але для цього потрібно було узгодити це питання з мешканцями такого житла, які до нього звикли та не дуже хотіли переїздити. Деякі будівлі довелося знести внаслідок завершення терміну їх експлуатації, інші зберегли, але обновили зовнішній фасад та реконструювали внутрішній простір. Багато пам'яток радянських часів було знесено, багато вулиць - перейменовано.

У теперішній час Дрезден є процвітаючим містом з багатою культурною спадщиною, комфортними міськими просторами, парками, ресторанами, музеями та виставками. У місті мешкає біля 590 тисяч осіб, практично стільки ж, як проживало у ньому до війни.

Післявоєнне відновлення Польщі

Після завершення війни Польща стала сателітом Радянського Союзу та впроваджувала радянську політичну, соціальну та економічну модель. У країні спостерігався високий ступінь централізації системи управління та розподілу дефіцитних ресурсів і товарів.

Відновлення країни почалось в рамках Трирічного плану відбудови економіки на 1947 – 1949 роки, яким, окрім реновації зруйнованої інфраструктури, передбачалося збільшення виробництва промислової та сільськогосподарської продукції до рівня вище довоєнного з посиленням уваги до розвитку промисловості. План не передбачав створення нових промислових центрів, зосередившись лише на відбудові старих міст. Одночасно були заплановані заходи із сприяння міграції населення із сільської місцевості, проведення перепідготовки кадрів у промисловості, вирівнювання доходів населення. Планувався розвиток статистичних відомств для налагодження збору й опрацювання аналітичної інформації.

Перший трирічний план був успішно реалізованим. До кінця 1949 року споживання на душу населення перевищило довоєнний рівень, національний чистий дохід на душу населення був на 75% вищим, ніж у 1938 році, виробництво продукції промисловості на душу населення зросло до 250%, а сільського господарства — до 128 % від довоєнного рівня. Частка населення, що була зайнята у сільськогосподарському виробництві, зменшилася від 60 до 47%, частка тих, хто був задіяний у промисловості, зросла з 12 до 21%.²²

План відбудови економіки реалізовувався за економічною та технічною підтримкою з боку СРСР відповідно до підписаної у січні 1948 року економічної угоди між країнами, яка розглядалася як східноєвропейський аналог Плану Маршалла. Ця угода й надалі допомагала у швидкому розширенні виробничої промисловості Польщі в рамках шестирічного плану на 1950 – 1956 роки, зокрема, при будівництві нових промислових підприємств, таких як чавунно-сталеливарний комбінат у Новій Гуті. Цей план передбачав заходи з націоналізації економіки та скорочення кооперативного руху. Його реалізація закінчилася провалом й спровокувала постійні і зростаючі диспропорції у розвитку різних галузей промисловості, особливо у сфері

---

²² Stanisław M. Komorowski “Polish economy and its future” – University of Warsaw, Faculty of Geography and Regional Studies, Institute of space economy – 1990

виробництва засобів виробництва та споживчих товарів, тим самим уповільнивши економічне зростання країни.

Період з 1956 по 1970 роки характеризувався політичною та економічною нестабільністю, почавшись з демонстрацій та бунтів у Познані у червні 1956 року та завершившись трагічними подіями у Гданську, Ельблугу та Щецині у грудні 1970 року. Поступово відбувалися зміни у політичному керівництві країни. Воно все більше налаштовувалося на радикальну зміну економічної ситуації та посилення співробітництва з високорозвиненими країнами з вільною ринковою економікою.

У 1976 році уряд Польщі оголосив про проведення «економічного маневру», яким передбачалася жорстка економія у інвестиціях і споживанні. Це викликало соціальне невдоволення та протести робітників. У серпні 1980 року розпочалися загальнонаціональні страйки й народилася незалежна профспілка «Солідарність», очолювана Лехом Валенсою.

У 1988 році економіка Польщі була на межі краху. Від комуністичної епохи було успадковано величезний борг; у 1989 році інфляція перевищила 250%; економічне зростання становило 0,2%.²³ Подолати складну економічну ситуацію вдалося лише внаслідок реалізації так званого «Плану Бальцеровича», який ознаменував радикальну зміну польської економічної системи. В економічній структурі країни швидко відбулися позитивні зміни; державний бюджет став профіцитним, темпи економічного зростання прискорилися, обігнавши багато інших країн світу. У 1993 році було досягнуто зростання ВВП на 5,4% порівняно з падінням на 9,7% у 1990 році²⁴. Негативними наслідками реалізації цього плану стали банкрутства державних підприємств та стрімке зростання безробіття, яке у 1993 році досягло відмітки 16%.

Відповідно, міста Польщі й, зокрема, столиця країни - Варшава, відновлювалися у складних економічних та соціальних умовах.

Варшава була зруйнована майже на 90% та мала бути відбудована практично з нуля.

Особливістю відновлення міста стало те, що його відбудова з самого початку була презентована як головна тема об'єднання країни. Важливість якнайскорішої відбудови столиці домінувала в заголовках засобів масової інформації, радіопрограмах та кінохроніці, а через них і в уяві громадськості. Ця тема об'єднувала як суспільство загалом, так і тих, хто безпосередньо брав участь у формуванні нового обличчя Варшави – архітекторів, містобудівників, художників, проєктантів. Відродження

міста вважалося синонімом національного відродження та добробуту поляків, а процес післявоєнної відбудови трактувався як наступний етап війни під гаслом «*боротьба за Варшаву ще триває*». Цей процес супроводжувався широкими та тривалими рекламними компаніями, які дозволяли збирати кошти населення та залучати його до робіт з відновлення міста на волонтерських засадах. Наприклад, у 1946 році протягом 194 днів близько 600 осіб щодня вручну прибирали у місті сміття.

²³ Marek Ratajczak "Polish Economics and the Polish Economy: A Study for the Twentieth Anniversary of Transition in Poland" - Series: The History of Economic Thought in Transitional Countries

²⁴ Там само

Відбудова Варшави здійснювалася на державному рівні та відповідно до державної програми. Восени 1945 року всі земельні ділянки в межах міста були передані у державну власність. Приватні будинки та інші споруди були викуплені у їх власників, деякі з них потім передані їм у довгострокову оренду. У 1949 році всі будівлі в межах міста знаходилися у державній власності та перебували під управлінням новостворених державних адміністративних установ.

Фінансування заходів з відродження Варшави відбувалося переважно за рахунок державного бюджету. У перший рік на ці цілі було спрямовано 67,5% усіх національних ресурсів, виділених на відбудову країни.²⁵ Національний економічний шестирічний план, розпочатий у 1950 році, включав окрему програму відбудови Варшави як найбільшу фінансову інвестицію. До цієї програми також було включено відновлення промислових об'єктів міста.

Міська влада практично була усунена від управління відбудовою Варшави, а муніципальні установи відігравали другорядну роль у розвитку міста та залучались лише до утримання міської інфраструктури і її експлуатації. Обидва післявоєнні мери Варшави були політичними призначенцями та майже не мали простору для маневру. Плануванням та проектуванням міста опікувалася новостворена державна установа — Бюро відбудови столиці. З метою нагляду за відновленням та підтримки цієї установи у 1945 році було створено дві додаткові інституції: Головна дорадча рада з відбудови Варшави і Комітет з відбудови столиці. Головна дорадча рада складалася з вищих політичних лідерів, а також економістів, соціологів, архітекторів, художників, письменників тощо. Комітет з відбудови столиці координував роботу, пов'язану з відбудовою міста. Його очолював Прем'єр-міністр. До його складу входили міністри та працівники муніципальних установ Варшави. У цих двох адміністративних структурах була зосереджена велика частка людських і фінансових ресурсів, доступних країні на той час. У 1949 році управління містом цілком перейшло до центральної влади.

Незважаючи на те, що відродження міста відбувалося відповідно до довгострокового плану, який складався з плану міста в його існуючих межах та плану «міста як-регіону» (агломерації), вперше презентованого у 1945 році, будівництво Варшави відбувалося хаотично.

Трансформація столиці супроводжувалася встановленням нових пам'ятників та перейменуванням вулиць. Так, наприклад, Уяздовський проспект став проспектом Сталіна, площу Пілсудського, яка під час війни була площею Гітлера, перейменовували на площу Перемоги.

Зважаючи на концентрацію всіх фінансових ресурсів на відродження столиці та активну участь громадськості у цьому процесі, Варшава була дуже швидко відбудована. Це призвело до стрімкого збільшення її населення за рахунок прибулих з інших міст країни (рис. 7).

У січні 1945 року в Варшаві проживало лише 160 тисяч мешканців, у березні

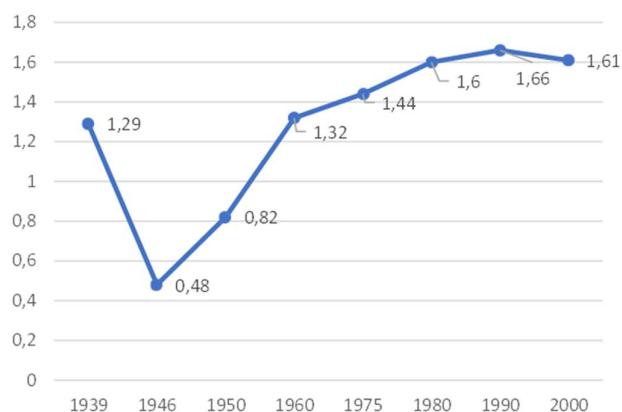

Рис. 7. Населення Варшави, 1939-2000, млн. осіб

²⁵ Anna Jozefacka «Rebuilding Warsaw: Conflicting Visions of a Capital City, 1916-1956» - A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, Institute of Fine Arts, New York University - May 2011

1945 року - понад 313 тисяч жителів, у травні 1945 року кількість мешканців столиці досягла 374,8 тисяч осіб, а у січні 1946 року - 473,6 тисяч осіб. У 1954 році населення Варшави досягло одного мільйона мешканців, а у 1960 році – перевищило довоєнний рівень й продовжило подальше зростання, досягнувши 1,6 мільйона осіб у 2000 році.²⁶

З 1994 року Варшава є містом побратимом м. Києва.

Післявоєнне відновлення Фінляндії

Відновлення Фінляндії розпочалося в період політичної невизначеності, який тривав з вересня 1944 по 1948 рік. Після підписання попереднього мирного договору з СРСР політика країни різко змінилася від антагонізму по відношенню до Радянського Союзу, який спостерігався до 1944 року, до примирення. До підписання остаточного мирного договору у 1947 році СРСР наглядав за ситуацією в країні та перевіряв дотримання Фінляндією умов попереднього миру, включаючи пунктуальність виплати репарацій і ведення судових процесів у справах військових злочинців. Під впливом цих подій з 1945 року в країні посилювався вплив комуністичної ідеології, а Комуністична партія Фінляндії опинилася на другому місці на парламентських виборах. Протягом 1944 – 1948 років було закрито майже три тисячі громадських об'єднань, віднесених до категорії правих, та створено дві з половиною тисячі соціалістичних і комуністичних організацій, у тому числі товариство «Фінляндія — Радянський Союз».

Керівництво країни у своїй політиці дотримувалося нейтралітету та намагалося уникати серйозних розбіжностей з СРСР. Таке обережне маневрування у зовнішніх відносинах виявилось успішним для збереження незалежності країни. Радянсько-фінські відносини набули певної стабілізації і початковий десятирічний термін мирного договору тричі подовжувався у 1955, 1970 та 1983 роках. При цьому Фінляндії вдалося уникнути приєднання до Східного блоку, до якого увійшла Польща, Угорщина та інші країни, що опинилися під впливом СРСР. У 1955 році вона повернула до свого складу півострів Порккала задовго до того, як закінчився п'ятидесятирічний термін його оренди, а радянські війська були виведені з території країни.

У той же час Фінляндія зберегла добрі стосунки із західноєвропейськими країнами та США і навіть розвинула з ними співробітництво незважаючи на обмеження, зафіксовані у мирній угоді. Зокрема, їй вдалося отримувати від цих країн запозичення на сприятливих для неї умовах. Фінські науковці та студенти взяли участь у потужній програмі академічних обмінів з США. Навчання, стажування та проведення досліджень у рамках цієї програми виявилось надзвичайно важливим для відновлення країни на інноваційних засадах.

Період післявоєнного відновлення був нелегким для Фінляндії. Протягом 1946–1956 років в країні змінилося дев'ять урядових коаліцій, майже по одній на рік. Фінляндія пройшла через дві великі кризи з Радянським Союзом - кризу «нічного морозу» 1958–1959 років та «кризу нот» 1961 року, що були викликані зміною політичного середовища у Фінляндії, яке поступово позбавлялося від впливу СРСР та його ідеології. Для подолання цих серйозних криз, окрім дипломатичних зусиль, Фінляндія зосередилась на розширенні торговельних і культурних контактів із СРСР та збільшенні своєї активності у сприянні миру у Північній Європі та у усьому світі.

---

²⁶ Anna Jozefacka «Rebuilding Warsaw: Conflicting Visions of a Capital City, 1916-1956» - A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, Institute of Fine Arts, New York University - May 2011

Фінляндія змогла використати на свою користь навіть негативні для її відновлення обставини. З 1944 по 1952 рік вона сплачувала репарації на користь СРСР. У відсотках від ВВП Фінляндії у 1945–1947 роках вони становили щорічно у середньому 4,5%, у 1948–1949 роках - 3,3% та у 1950–1952 роках - 1,5%.²⁷ За домовленістю сторін репарації здійснювалися у формі поставок товарів натурою, а не фінансових платежів. При цьому, приблизно третина товарів, включених до репарацій, надходила від традиційно сильної лісової промисловості Фінляндії, а решта — від суднобудівної та металургійної промисловості, які були розвинені в країні лише частково. Постачання товарів в рамках репарацій мало відбуватися за чітким графіком, із штрафами у розмірі 5% на місяць за затримки без застереження про форс-мажорні обставини. Необхідність виконувати ці умови призвела до розвитку в країні нових для неї галузей промисловості та трансформації її з аграрної в індустріальну.

Після виплати воєнних репарацій у 1952 році радянсько-фінська торгівля не скоротилася, а навпаки зросла. Фінляндія продовжила постачання товарів СРСР в обмін на сиру нафту. Як наслідок, протягом 1950-х років ВВП країни зростав приблизно на 5% на рік. При цьому, експорт-імпорт Фінляндії до СРСР складав від 20 до 25% від загального обсягу відповідних операцій, а більш 70% торгівлі припадало на некомуністичні країни, у експорті до яких переважала деревина, целюлоза та паперові вироби, а у імпорті - технології та сировина для різних галузей промисловості. В країні не існувало проблем із зайнятістю населення, навпаки, до 1949 року спостерігалася нестача у робочій силі.

Цікавим та ефективним вважається підхід Фінляндії до вирішення проблеми біженців. У 1945 році Парламентом країни було схвалено закон про землю, який дав змогу державі примусово викупити сільськогосподарські угіддя та перерозподілити їх серед біженців і колишніх військовослужбовців. Застосування цього закону дало змогу створити 142 тисячі нових фермерських господарств. Інші біженці та солдати, що повернулися з війни, були забезпечені житлом шляхом їх примусового поселення у тимчасово вільні приміщення за встановлену урядом плату. Підвищення орендної плати для біженців не дозволялося протягом тривалого часу, що не було вигідним для домовласників, але дало змогу на певний час пом'якшити житлову проблему для цієї категорії громадян. Одночасно збільшувалося будівництво нового житла, вже у 1946 року щорічний обсяг його введення в експлуатації перевищив довоєнний рівень.

Значні зусилля були зроблені для просування позитивного іміджу країни в світі. Незважаючи на складні економічні умови в процесі відновлення, Фінляндія організовувала потужні події, які залучали до країни бізнес та туристів. Вже влітку 1948 року СРСР провів велику промислову виставку у Гельсінкі, а у 1952 році в столиці відбулися літні Олімпійські ігри, на які прибуло близько 70 тисяч туристів. Крім іншого, завдяки Олімпійським іграм у Гельсінкі було побудовано багато знакових будівель. Одночасно Фінляндія організовувала виставки у інших країнах світу, демонструючи свою інноваційну продукцію та привертаючи увагу до своєї країни.

Вже у 1952 році мешканці країни відчули, що кошмари 1940-х років завершилися. У 1955 році Фінляндія змогла приєднатися до Північної ради та ООН. Зовнішня торгівля була лібералізована у 1958–1959 роках, а у 1961 році країна уклала угоду з Європейською асоціацією вільної торгівлі.

---

²⁷ Pihkala Erkki «The Political Economy of Post-War Finland, 1945-1952» - Scandinavian Society for Economic and Social History and Historical Geography, 1999, vol. 47, number 3, з. 26-48

Фінські міста не зазнали серйозної шкоди від війни, майже всі радянські повітряні нальоти були успішно відбиті. Водночас, міста Фінляндії й перш за все *Гельсінкі*, зіткнулися з проблемою організації життєзабезпечення та працевлаштування значної кількості біженців та військових, що покинули лави збройних сил.

Подібно Україні, муніципалітети у Фінляндії завжди користувалися надзвичайно великим ступенем автономії. Вони мали автономне право стягувати податки та, відповідно, власну базу доходів, а також значні юридичні зобов'язання щодо надання соціальних, медичних та освітніх послуг мешканцям. Після 1946 року законодавство наділило муніципальні адміністрації новими соціальними обов'язками, які фінансувалися переважно за рахунок підвищення податків, а не за рахунок державного дефіциту. Ставка муніципального податку з 1945 по 1950 рік зросла від 7–9% до 9–12% від загального доходу. Загальні податкові надходження підтримувалися високими завдяки прогресивному податку на прибуток та податку на додаткове багатство, так званому «податку на експропріацію». Надходження податку з продажів та інших непрямих податків, таких як мито та акциз на такі товари, як тютюн і кава, зросли разом із зростанням обсягів продажу та імпорту. Відносно скромний бюджетний дефіцит фінансувався за рахунок чистих запозичень. Весь додатково отриманий фінансовий ресурс спрямовувався на відбудову та розвиток міст.

Ще до війни муніципалітети Фінляндії мали монополію на всі питання, пов'язані з плануванням міст та здійсненням контролю у будівництві, що давало їм виключне право диктувати умови землекористування, включаючи щодо земель приватної власності. Планування фінських міст було орієнтовано на досягнення «загального блага» та зменшення соціальної нерівності.

Масова міграція та пов'язане з нею зростання потреб у житлі створили величезний фінансовий тягар для муніципалітетів у країні, яка на той час за європейськими стандартами була досить бідною. Необхідність розв'язання цих проблем змусило їх об'єднати свої зусилля із приватними будівельними компаніями шляхом запровадження так званої «процедури будівництва по сусідству». В рамках цієї процедури муніципалітет виділяв для будівництва земельну ділянку певної площі, а забудовник мав заплатити за право будувати та продавати будинки, що будуть на ній розташовані, а також побудувати або оплатити комунальну інфраструктуру, необхідну для цього району. Це призвело до того, що найбільш рентабельними проектами стали ті, які передбачали будівництво великих площ на недорогій і віддаленій землі. Такий підхід до житлової забудови обумовив своєрідний розвиток міської структури, типової для регіону Гельсінкі, а також для інших великих міст Фінляндії, яка передбачала будівництво житлових масивів у передмістях.

Збільшення території міста за рахунок забудови передмість призвело до суттєвої зміни міського ландшафту Гельсінкі. Сьогодні більшість його мешканців живуть за межами центру міста у великих багатоповерхових масивах, розташованих посеред лісів і полів, які ізолюють їх

від існуючої міської суєти та містять все, що необхідне для комфортного життя, - великі громадські простори, парки та спортивні споруди для дітей і дорослих.²⁸

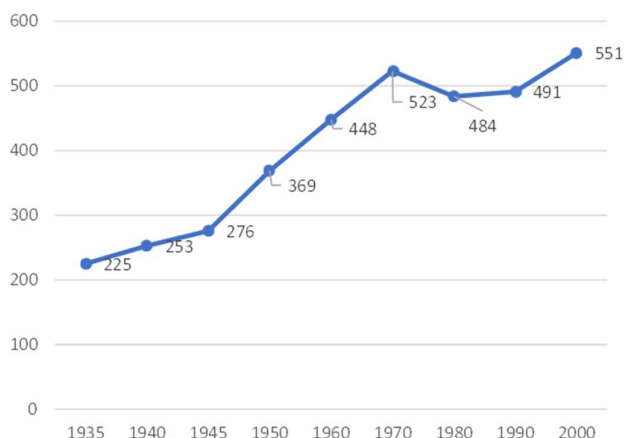

Рис. 8. Населення Гельсінкі, 1935-2000, тисяч осіб

Внаслідок такої житлової політики населення Гельсінкі значно зросло після війни, збільшившись на 82% за 30 років як за рахунок громадян, евакуйованих з переданої СРСР Карелії та тих, хто приїхав із сільської місцевості, так і внаслідок післявоєнного «бебі-бума». З 1945 по 1970 рік зростання продовжилося – до 2000 року населення Гельсінкі збільшилося у 1,9 разів (рис. 8). При цьому, з часом все більше населення проживало у передмісті. Так, з 1962 по 1987 рік населення центральних районів міста скоротилося на 39%, тоді як

населення передмість Гельсінкі зросло майже на 66% - з 195 до 324 тисяч осіб. Відповідно, збільшилася й кількість особистого транспорту, якщо у 1950 році на одну тисячу жителів припадало приблизно 15 автомобілів, то через 30 років їх кількість становила 291 автомобіль.²⁹

З 1980-х років у місті активно розвивається метро та мережа місцевих поїздів, що поступово змінює структуру громадського транспорту, який раніше базувався лише на автобусах і трамваях. Зараз люди їздять на роботу до Гельсінкі з усього регіону. Гельсінкі перетворився на міжнародне, екологічно чисте та інноваційне місто.

²⁸ Veera Moll, Hanna Kuusi «From city streets to suburban woodlands: the urban planning debate on children's needs, and childhood reminiscences, 1940s–1970» - Helsinki Published online by Cambridge University Press - 01 October 2019

²⁹ Mari Vaattovaara, Anssi Joutsiniemi, Matti Kortteinen, Mats Stjernberg and Teemu Kemppainen «Experience of a Preventive Experiment: Spatial Social Mixing in Post-World War II. Housing Estates in Helsinki, Finland» - in Housing Estates in Europe, pp. 215–240

III. Післявоєнне відновлення міст у деяких країнах Східної Азії

Японії, Кореї та іншим країнам Східної Азії притаманний так званий «східно-азіатський державно-керований капіталізм»³⁰, особливостями якого є тісна співпраця між державою та бізнесом, жорстка ієрархія та взаємодія кланових груп, слабо розвинутий соціальний захист населення з боку держави. Функцію соціального захисту так чи інакше беруть на себе бізнесові структури. У країнах Східної Азії, як правило, все життя та інтереси працюючих громадян замикаються на компанії, в якій вони працюють. Саме з цією компанією та її успіхами пов'язані стиль і рівень життя, а також соціальна

підтримка її співробітників. З іншого боку, компанії вважають себе відповідальними за благополуччя своїх працівників.

Індикативна функція держави існує, але на відміну від європейських країн вона базується на угодах уряду та промислово-фінансових груп, які спільно опікуються питаннями стратегічного розвитку країни, визначають шляхи та напрямки розвитку економіки у кожний конкретний історичний період. Ці характеристики позитивно вплинули на процес післявоєнного відродження Японії та Південної Кореї.

3.1. Відновлення Японії

Ситуацію, в якій знаходилася японська економіка безпосередньо після закінчення Другої світової війни, можна назвати "трагічною і відчайдушною"³¹ (табл. 2). Токіо та інші головні міста країни були повністю зруйновані авіаударами, переповнені безробітними демобілізованими та репатріантами, безпритульними дітьми. Уся країна страждала від нестачі продовольства. В економіці панували жорстке адміністрування (картковий розподіл продовольства і одягу) та чорний ринок,

лютувала інфляція. Японія залишалася аграрною країною. Проведення політики індустріалізації вимагало величезних фінансових ресурсів, яких у країні не було. Єдиним ресурсом, на який могла розраховувати Японія у той час, були люди.

Через брак енергії та природних ресурсів навіть уцілілі фабрики та залізниця майже не працювали. У країні практично не було нафти, вугілля видобувалось дуже мало і з високими

Табл. 2. Втрати Японії після війни (1945 до 1935 р.),%

Загальний капітал	25
Військові літаки та кораблі	100
Торгові судна	81
Промислові машини	34
Міське житло	33
Будівлі та споруди	25
Телеграф, телефон, водопостачання	16
Електро- та газопостачання	11
Залізничний та інший наземний транспорт	10

Джерело: Kenichi Ohno «Postwar Recovery 1945–49»

³⁰ Мартін Шніцер «Порівняння економічних систем» / Пер. з англ. – К.; Основи, 1997. – 519 с.

³¹ Державне управління: плани і проекти економічного розвитку / [О. С. Власюк, Т. В. Дерюгіна, І. В. Запатріна та ін.]; за заг. ред. О. Ю. Кучеренка, І. В. Запатріної. – К.: ВІП, 2006.

витратами, гідроелектростанції виробляли електроенергію в недостатньому обсязі. Як наслідок, періодично траплялися відключення електроенергії, а на міських вулицях можна було побачити автомобілі, що працювали на вугіллі. Японія імпортувала майже всі види промислової сировини – чорні метали, бавовну тощо. Внаслідок війни було знищено 58,6% нафтопереробних потужностей та 54,1% потужностей з виробництва сульфату амонію.³² В жалюгідному стані знаходилися об'єкти інфраструктури - дороги, порти тощо.

Внутрішні джерела були вкрай недостатні для задоволення попиту на інвестиційні фінансові ресурси. Валютні резерви перебували на надзвичайно низькому рівні. Внаслідок нерозвиненості експорту в країні не було валюти для оплати імпорту промислової сировини та матеріалів. У той же час, Японія отримувала значну підтримку з боку США, яка у 1946 році лише за обсягами гуманітарної та економічної допомоги склала 2,2 мільярди дол. США (у сьогоднішніх цінах близько 18 мільярдів дол. США).³³ Зазначене забезпечило можливість певною мірою компенсувати нестачу продуктів харчування та товарів народного споживання.

Післявоєнний розвиток Японії передбачав демонтаж створеної у воєнні роки системи жорсткого адміністративного управління економікою на користь впровадження ринкових механізмів.

Державні видатки підтримувалися на низькому рівні. Якщо у 1934–1936 роках перерозподіл ВВП через бюджет становив 30%, то у 1951–1955 роках - 27%, й продовжував зменшуватися з часом.³⁴ Поточне державне споживання всіляко стримувалося, тоді як пріоритет віддавався витратам капітального інвестиційного характеру. Розмір державного апарату був низьким. Починаючи з 1949 року, відбувалося поступове скорочення податків відповідно до збільшення загального обсягу податкових надходжень, удосконалювалась система їх адміністрування.

Уряд стимулював внутрішні заощадження шляхом забезпечення стабільності цін, заохочувальної схеми оподаткування особистих заощаджень, надання підприємствам можливостей створювати різні резервні фонди, що звільняються від оподаткування, стимулюванням накопичення нерозподіленого прибутку, наданням державних субсидій, пільг та дешевих кредитів для реалізації пріоритетних для країни проєктів. У результаті впровадження всіх цих заходів норма заощадження зросла і значно перевищила аналогічні показники країн Європи та США (у Японії – понад 30%, у США – 17–18%, у країнах Європи – близько 20%).³⁵

Уряд був налаштований на поступовість змін; жодних методів "шокової терапії" не застосовувалося. Економічний розвиток відбувався на основі довгострокових стратегій та планів, як правило – п'яти-семирічних, які переважно містили у собі урядові прогнози або орієнтири для подальшого розвитку, пріоритетні галузі та сфери, а також критерії для оцінки інвестиційних проєктів, фінансування яких підтримувалося урядовими кредитними установами. Пріоритетними галузями були визнані електроніка та автомобілебудування, для їх стрімкого розвитку Японія почала купувати патенти по всьому світу.

---

³² Державне управління: плани і проєкти економічного розвитку / [О. С. Власюк, Т. В. Дерюгіна, І. В. Запатріна та ін.]; за заг. ред. О. Ю. Кучеренка, І. В. Запатріної. – К. : ВІП, 2006.

³³ Kenichi Ohno «Postwar Recovery 1945–49», Chapter 10 - Routledge - 2017

³⁴ Державне управління: плани і проєкти економічного розвитку / [О. С. Власюк, Т. В. Дерюгіна, І. В. Запатріна та ін.]; за заг. ред. О. Ю. Кучеренка, І. В. Запатріної. – К. : ВІП, 2006.

³⁵ Kenichi Ohno «Postwar Recovery 1945–49», Chapter 10 - Routledge - 2017

Територіальне планування щодо розміщення промисловості та транспортної й іншої інфраструктури в регіонах здійснювалося централізовано в рамках десятирічних національних планів. Ця діяльність координувалася Міністерством будівництва, що давало змогу долати обмеження адміністративних кордонів при реалізації масштабних інфраструктурних проєктів. Завдяки такому підходу будівельний ринок Японії стрімко розвивався та наприкінці 1980-х років став найбільшим у світі, забезпечуючи 18,2% ВВП.³⁶ У 1991 році чотири з п'яти найбільших будівельних компаній світу були японськими.

Зважаючи на дефіцит житла, який сформувався в країні після закінчення Другої світової війни (у 1945 році його обсяг оцінювався на рівні 4,2 мільйона одиниць), у 1950 році було створено Корпорацію державних житлових позик (GHLC). GHLC надавала позики заможним громадянам на будівництво житла.

У 1955 році було додатково створено Японську житлову корпорацію (JHC). JHC здійснювала сприяння колективному будівництву житла та забезпеченню земельними ділянками для житлового будівництва для осіб із середнім рівнем доходу, головним чином у великих містах. У 1951 році було схвалено закон, який давав змогу органам місцевого самоврядування (ОМС) будувати державні орендні будинки для людей з низькими доходами. Це дало можливість протягом 1950–1970 років побудувати понад 11 мільйонів одиниць нового житла.

Економічне зростання фінансувалося головним чином за допомогою внутрішніх джерел накопичення капіталу – за рахунок програми державних інвестицій та кредитів, а також шляхом залучення приватних інвестицій. Для заохочення приватного бізнесу на низькому рівні утримувалися податки, використовувалася прискорена амортизація, забезпечувався доступ до дешевих фінансових ресурсів. Приватний бізнес залучався до численних консультативних рад при органах державної влади. Це створювало можливості для узгодження інтересів сторін при схваленні управлінських рішень та надавало приватному сектору відчуття причетності до формування економічної політики.

У країні було створено низку державних кредитних інституцій - Японський банк розвитку, Корпорація кредитування житлового будівництва тощо, а також організації, відповідальні за програму державних інвестицій у розвиток економічної інфраструктури, зокрема такі, як Японська громадська корпорація швидкісних доріг, що здійснювала будівництво та експлуатацію платних автомобільних доріг. Протягом 1953–1966 років Японія активно використовувала кредити Світового банку для створення інфраструктури, зокрема, для розвитку електроенергетики, чорної металургії, будівництва швидкісних автошляхів, швидкісних залізниць. Разом з Індією вона була найбільшим одержувачем коштів Світового банку.

В Японії було проведено земельну реформу, внаслідок якої збільшилася кількість фермерів. Спостерігалось зростання приватних інвестицій у заводи та обладнання, активно впроваджувалися сучасні іноземні технології. Кількість працюючих збільшувалася, у тому числі внаслідок високих темпів зростання населення. Якщо у 1948 році працездатне населення складало 35 мільйонів осіб при 80 мільйонах загальної кількості населення Японії, то у 1953 році працездатне населення збільшилося до 45 мільйонів, у той час, як загальне - до 87 мільйонів. Система освіти, що існувала в країні, сприяла формуванню робочої сили з високою мотивацією до праці. Продуктивність праці зростала.

---

³⁶ Для порівняння у США будівельний ринок у той час займав лише 8,5%.

Важлива увага приділялася підтримці довіри населення до суспільно-економічних інститутів, включаючи податкові органи, поліцію, судову систему, кредитно-фінансову та банківську системи. Завдяки принципу загальної відповідальності банків вкладники в Японії спокійно могли довірити свої кошти будь-яким кредитним установам незалежно від їх розмірів. Таке відношення до населення дало змогу досягти консенсусу з суспільством щодо основного принципу відновлення країни - держава спрямовувала всі свої ресурси на відновлення інфраструктури і промисловості за рахунок недофінансування інших сфер, а населення погоджувалося із збереженням низького рівня свого життя на певний період.

Крім того, як це не парадоксально, але швидкому відновленню Японії певною мірою допомогла Корейська війна 1950 - 1953 років. Війська США використовували Японію як базу для допомоги Південній Кореї та закуповували в країні велику кількість військових та цивільних товарів, тим самим збільшуючи попит на продукцію японської промисловості.

Як підсумок, у 1956 році ВВП на душу населення Японії перевищив довоєнний рівень. Темпи економічного зростання з 1955 по 1973 роки у середньому складали близько 10% на рік. Приблизно до 1970 року Японія випередила Західну Німеччину і стала другою після США найбільшою економікою в капіталістичному світі за ВВП. Кардинально змінилася структура національного продукту. Якщо у сільському господарстві, рибальстві та лісовому господарстві у 1955 році було створено 23% національного продукту, то у 1965 році — 11%, у 1995-му — лише 2,1%. Сьогодні сільське господарство становить 1,3% від ВВП. Водночас, гірничодобувна, обробна промисловість та будівництво, які у 1955 році створювали 29% національного прибутку, у 1995 році – вже близько 40,7%. Частка сфери послуг, що включає транспорт, торгівлю, фінанси та адміністративну діяльність, склала 48% у 1955 році та 58% у 1995 році.³⁷ Поряд з великою кількістю невеликих приватних підприємств в країні були створені потужні компанії, які поступово завойовували міжнародні ринки — "Mitsubishi", "Mitsui", "Sumitomo", "Fuji", "Sanwa" та інші. Населення країни зросло з 72 мільйонів осіб у 1945 році до 125,7 мільйонів у 2021 році, тобто більш ніж у 1,7 рази.

Післявоєнна відбудова Токіо

Після бомбардувань союзників по завершенню Другої світової війни від дерев'яного Токіо практично нічого не залишилося. Найбільші бомбардування відбулися у східних районах міста. Внаслідок одного з них, 10 березня 1945 року близько 100 тисяч людей опинилися у вогняній пастці та були вбиті протягом кількох годин.³⁸ До 1945 року населення міста зменшилося більш ніж на три мільйони порівняно з 1940 роком, але після війни незважаючи на проблеми з житлом почало збільшуватися високими темпами.

Уряд визнав важливість пріоритетної відбудови столиці та взяв на себе повну відповідальність за відбудову інфраструктури міста – транспортної та комунальної, спрямувавши на це значні зусилля та бюджетні кошти. Вже у перші два повоєнні десятиліття

³⁷ Kenichi Ohno «Postwar Recovery 1945–49», Chapter 10 - Routledge - 2017

³⁸ Там само

у Токіо з'явилися сучасні трирівневі естакади та розв'язки, активно розвивалася залізнична інфраструктура тощо. На все інше уряду не вистачало ані фінансових, ані людських ресурсів.

Муніципалітет міста після війни був занадто слабким та не брав активної участі у його відновленні. Як результат, реконструкцією пошкодженого та будівництвом нового житла зайнялися самі жителі. Внаслідок цього у перше десятиріччя після війни Токіо відбудовувався хаотично й без жодного плану. Велика частка міста була зайнята невеликими будинками на одну сім'ю, що були збудовані самими жителями з опорою на традиційні практики. У передмісті будівництво відбувалося на землях фермерських кооперативів, об'єднаних у великі пули. Внаслідок слабого регулювання в сфері будівництва та землекористування певні приміські території забудовувалися без підключення до каналізації, прокладання вулиць або збереження мінімальних рекреаційних зон/парків. За таких умов уряд був вимушеним будувати комунальну інфраструктуру (системи електропостачання, водопостачання та водовідведення, дороги тощо) зважаючи на існуючу забудову, що не завжди було ефективним.

Все це призвело до виникнення в місті у 1960-х роках екологічної кризи, яка призвела до сотень смертей та інвалідності багатьох тисяч його мешканців через забруднення повітря та води промисловими відходами. Розпочалися екологічні страйки, які призвели до того, що з початку 1970-х років екологічний громадський рух став суттєвим гравцем у Токіо та країні загалом.

У 1972 році було введено суворіший екологічний контроль та внесено зміни до закону про містобудівне планування, якими передбачалося передати основні повноваження у цій сфері від центру на місця. Префектури і муніципалітети стали відповідальними за визначення територіальних меж планування, видачу дозволів на будівництво тощо. Обов'язковим стало застосування публічних слухань при плануванні розвитку міст та проведення перевірок щодо дотримання планів забудови. У 1992 році децентралізація системи міського планування була законодавчо завершена. Закон про містобудівне планування було доповнено обов'язковою вимогою щодо урахування думки громадян при розробці муніципальних майстер-планів. Громадські організації стали брати активну участь у процесі муніципального територіального планування, у тому числі у розробці проєктів покращення публічних просторів та відновленні міст після землетрусів.

У теперішній час громадські асоціації також залучаються до розробки проєктів реконструкції житла, у тому числі муніципального соціального житла. Крім того, місцеві спільноти ведуть роботи із запобігання стихійним лихам, займаються захистом довкілля у своїх громадах, доглядом за місцевими дорогами та громадськими просторами/парками.

Після удосконалення законодавства забудова Токіо здійснюється відповідно до його генерального плану, який містить загальне бачення розвитку міста, його структуру, концептуальний план землекористування та визначає політику розвитку кожного сектору - міського транспорту, громадських просторів, житлового будівництва, об'єктів соціальної інфраструктури тощо.

Окремо схвалено план зонування міста, який поділяє його територію на такі категорії зон, як житлова зона малої забудови, житлова зона середньої та високої поверховості, комерційна зона, промислова зона тощо. Для кожної із цих зон встановлюються певні правила її забудови, цільового призначення будівель, їх висотності тощо.

Зважаючи на великий розмір Токіо та враховуючи ситуацію, що склалася внаслідок хаотичного житлового будівництва після війни, планом зонування міста було закріплено історично сформовану структуру його забудови. Разом з тим, цей план передбачає розвиток окремих районів міста у такий спосіб, який дасть змогу надати їх мешканцям можливість задовольнити більшість своїх потреб у кроковій доступності від свого житла.

Сьогодні Токіо є одним з розвинутих адміністративних, фінансових, індустріальних та культурних центрів не лише Японії, але і світу в цілому. У великому Токіо проживає близько 38 мільйонів осіб, що майже у чотири рази більше, ніж чисельність населення міста після завершення війни (рис. 9). Усім мешканцям столиці забезпечено комфортне середовище для проживання та ведення бізнесу.

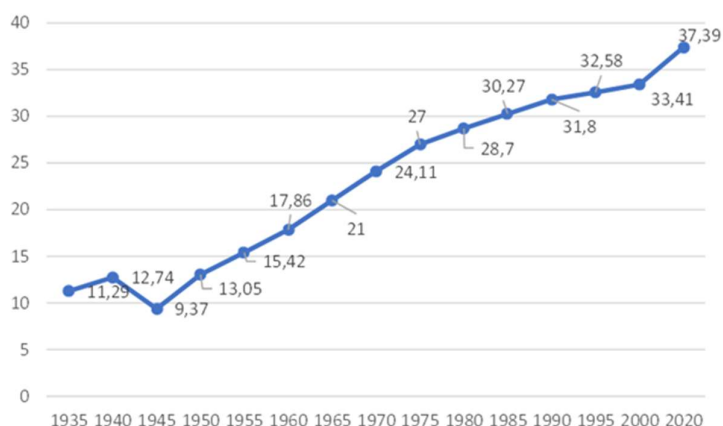

Рис. 9. Населення Токіо, 1935-2020, млн. осіб

3.2. Відродження Південної Кореї

Після закінчення Другої світової війни у 1945 році на Корейському півострові з'явилися дві окремих держави, які замінили колоніальну країну. Поділ Кореї порушив її торгівлю з Японією та логістичні зв'язки між її частинами, що спричинило серйозні економічні потрясіння для обох країн. Південна Корея також втратила більшу частину промисловості, яка залишилась у Північній Кореї, та стала аграрною країною. Зважаючи на це, першим кроком Уряду Південної Кореї, який було створено у 1948 році, стало проведення земельної реформи для забезпечення рівноправного розподілу землі.

Країна потихеньку почала відбудовувати незалежну державу. Цим планам завадила війна, яка розпочалася у 1950 році в результаті вторгнення Північної Кореї. У цій війні Північну Корею підтримували Китай та Радянський Союз, Південну Корею – Сполучені Штати та їх союзники. Війна завершилася перемир'ям 27 липня 1953 року. Після її закінчення півострів залишився поділеним на зони впливу СРСР та США, а американські війська залишилися в Південній Кореї як миротворчий контингент.

Війна мала серйозні економічні та соціальні наслідки для обох держав - було зруйновано понад 80% промислової та транспортної інфраструктури, три чверті урядових установ, близько половини всього житлового фонду. Загинуло понад два мільйони людей. З Південної Кореї до Північної переїхало близько 280—300 тисяч осіб, з Північної Кореї до Південної — до двох мільйонів осіб.³⁹ Деякі наслідки війни для Південної Кореї наведені у таблиці 3.

Перше десятиріччя після завершення війни Південна Корея виживала завдяки потужній допомозі США, яка у середині 1950-х років становила майже 80% усіх державних доходів і значну частину всього ВВП країни. З 1946 по 1976 рік в рамках цієї допомоги було надано 12,6 мільярдів дол. США. Найбільша частка цієї допомоги надійшла безпосередньо після війни

³⁹ An Unpromising Recovery: South Korea's Post-Korean War Economic Development: 1953-1961 - <https://www.asianstudies.org/publications/ea/archives/an-unpromising-recovery-south-koreas-post-korean-war-economic-development-1953-1961/>

та включала поставку продовольства і будівельних матеріалів для реконструкції.⁴⁰ Це дало змогу відбудувати значну частину зруйнованої інфраструктури, повернувши країну до довоєнного рівня. У той же час, протягом перших восьми років після завершення війни Південна Корея лишалася надзвичайно бідною аграрною країною. Майже вся промисловість залишилася у Північній Кореї. Сільське господарство, лісництво та рибальство становили 47% ВВП країни та використовували приблизно 70% робочої сили⁴¹. Економіка зростала у середньому близько 5,5% на рік,⁴² що з огляду на стартові позиції країни було дуже мало.

Табл.3. Південна Корея після війни

Жертви серед цивільного населення, млн	1
Зруйновані промислові будівлі, % від наявних	44
Зруйновані потужності виробництва електроенергії, %	80
Зруйновані та пошкоджені школи, кількість	4800
ВВП на душу населення, дол США (1953)	67

Джерело: Case Study on Korea's Green Growth Recovery - World Bank Group - Korea Green Growth Trust Fund -2019

Президент Сінгман Лі, який обіймав цю посаду з 1948 року, керував державою авторитарно, його партія не мала справжньої ідеології та використовувала адміністративний вплив для підвищення політичного і економічного становища своїх членів. У країні спостерігався високий рівень корупції. Для збереження влади президент та його прихильники вдавалися до підкупу та маніпуляцій на виборах. Допомога США використовувалася неефективно, перш за все, спрямовуючись на накопичення доларів США. В умовах штучно встановленого обмінного курсу це давало змогу забезпечувати привілеї окремим компаніям у купівлі іноземної валюти та наданні банківських позик за пільговими ставками. Зазначене призвело до збагачення близьких до влади бізнесменів, які пізніше сформували «родинні корпорації» (так звані «чеболи»).

Впровадження у промисловості політики імпортозаміщення, яка передбачала встановлення тарифних бар'єрів (до 77% ціни) та заборону на імпорт певної промислової продукції, виявилось неефективним внаслідок браку природних ресурсів в умовах великого внутрішнього ринку. Країна майже не експортувала свої товари. У 1956 році експорт склав 25 мільйонів дол. США, у той час як імпорт — 389 мільйонів дол. США.⁴³

Такий стан справ викликав занепокоєння у США й у 1957 році вони почали скорочувати допомогу та наполягати на впровадженні програми, яка б включала обмеження бюджетного дефіциту для стримування інфляції. Це певною мірою послабило режим наприкінці 1950-х років, але не призвело до жодних економічних покращень. Південна Корея залишалася бідною країною, надзвичайно залежною від США.

Розквіт корупції та повільні темпи економічного відновлення призвели до невдоволення владою з боку населення, наслідком якого стала втрата влади Президентом Лі та вигнання

⁴⁰ Там само

⁴¹ SaKong, Il and Koh, Youngsun «The Korean Economy Six Decades of Growth and Development» - Seoul: Korea Development Institute - 2010 - <https://www.kdevelopedia.org/Development-Overview/all/post-war-policies-foreign-aid-economic-reconstruction>

⁴² Александр Жолудь Южная Корея: настоящие причины грандиозного роста - Экономика - Вокс Україна - 3 апреля 2017 - <https://voxukraine.org/ru/koreya-prichiny-grandioznogo-rosta/>

⁴³ An Unpromising Recovery: South Korea's Post-Korean War Economic Development: 1953-1961 - <https://www.asianstudies.org/publications/eaa/archives/an-unpromising-recovery-south-koreas-post-korean-war-economic-development-1953-1961/>

його на Гаваї. Після цього Південна Корея провела короткий експеримент із більш демократичним урядом. Схваливши нову конституцію у червні 1960 року, країна перейшла до парламентської форми правління. Владу отримав прем'єр-міністр Чан Мьон, діяльність якого також виявилася неуспішною. Протягом його нетривалого правління спостерігалася політична турбулентність, постійно відбувалися страйки, стрімкими темпами зростала інфляція, лунали заклики про виведення американських військ з країни. Як результат, у травні 1961 року відбулося насильницьке повалення Уряду. Влада в країні перейшла до групи армійських офіцерів на чолі з генералом Пак Чон Хі.

Найвищим пріоритетом Уряду Пак Чон Хі стало виведення країни з бідності та забезпечення прискореного економічного зростання. У 1961 році це завдання здавалося багатьом безнадійним. Промисловість країни була слабо розвиненою, але навіть для неї не вистачало мінеральних та енергетичних ресурсів. Внаслідок стрімкого зростання населення Південна Корея перетворилася у імпортера сільськогосподарської продукції. Країна була пронизана корупцією та знаходилася у стані політичної нестабільності. Рівень життя населення був надзвичайно низьким.

Між тим, на той час сформувалися й певні позитивні фактори для розвитку країни.

Перш за все, відбулися позитивні зміни у суспільстві. Під час і після Корейської війни спостерігався масовий відтік населення з сільської місцевості до міст, а знищення власності людей протягом війни сприяло процесу соціального вирівнювання. Громадяни Південної Кореї ставали все більш відкритими до нових можливостей, які з'явилися в країні в сфері освіти. Відповідно, в країні значно зріс освітній рівень населення.

Швидка трансформація в сфері освіти розпочалася в Південній Кореї ще перед війною. З 1945 по 1960 рік охоплення населення початковою освітою зросло у 3 рази, середньою — у 8 разів, вищою — у 10 разів.⁴⁴ Уряд намагався забезпечувати майже однакові освітні стандарти по всій країні задля забезпечення рівних умов розвитку особистості незалежно від місця проживання. Держава інвестувала в освіту вчителів, забезпечуючи високі стандарти їх професіоналізму.

Розвиток вищої освіти забезпечувався переважно через приватні фонди. У 1961 році половина середніх шкіл і три чверті коледжів та університетів були приватними. Багато освітніх фондів підтримувалися колишніми землевласниками та великим бізнесом. Зазначене дало змогу досить швидко розвивати цю сферу й до 1961 року досягти найвищого рівня освіти серед усіх націй у межах порівнянного діапазону ВВП на душу населення.⁴⁵ Завдяки цьому, а також потужній технічній та освітній допомозі з боку США, протягом всіх цих років в країні з'явилася велика кількість здібних і талановитих людей у сферах економіки, освіти та фінансів. У 1958 році з групи таких технократів було створено Раду економічного розвитку, яка почала складати плани довгострокового економічного розвитку країни. Саме ці плани стали основою для програми економічного розвитку Пак Чон Хі, яка була орієнтована на іноземні інвестиції, розвиток промисловості у трудомістких виробництвах та підтримку експорту.

---

⁴⁴ An Unpromising Recovery: South Korea's Post-Korean War Economic Development: 1953-1961 - <https://www.asianstudies.org/publications/eaas/archives/an-unpromising-recovery-south-koreas-post-korean-war-economic-development-1953-1961/>

⁴⁵ Там само

Крім того, на той час з'явилося багато підприємців та величезні бізнес-конгломерати/«чеболи». Після приходу до влади генерала Пак Чон Хі спочатку багато великих бізнесменів з цих компаній були заарештовані, але через певний час керівництво держави переглянуло своє відношення до великого бізнесу. Приватні компанії отримали серйозну підтримку від уряду, як політичну, так і фінансову. Президент допоміг Hyundai, LG, Samsung та іншим великим національним компаніям стати потужними міжнародними корпораціями завдяки наданню їм фінансової підтримки та захисту від іноземних конкурентів. Зокрема, було обмежено продаж в Південній Кореї іншої побутової електроніки, ніж тієї, що вироблялася цими компаніями. З свого боку, великий бізнес підтримував уряд та надавав йому консультативну допомогу, брав участь у плануванні процесу індустріалізації країни. Почало активно розвиватися сільське господарство. Внаслідок земельної реформи в країні з'явилася велика кількість фермерів-підприємців. Представники бізнесу активно включилися в освітню діяльність - засновували приватні школи, університети та приватні освітні фонди. Такий підхід допоміг Південній Кореї стати глобальним економічним гравцем.

Певний вплив на швидкі темпи відновлення Південної Кореї здійснила й висока працездатність корейців. Навіть сьогодні, згідно з дослідженням Організації економічного співробітництва та розвитку, Північна Корея посідає перше місце у світі за кількістю часу, який люди проводять на роботі – 2357 годин на рік. На початковій стадії відновлення корейці працювали по 10—12 годин на день за незначну зарплатню.

Позитивний вплив на розвиток повоєнної Південної Кореї справила й в'єтнамська війна, яка розпочалася у 1955 році й тривала до 1975 року. Вона обумовила велику кількість замовлень у Південної Кореї військової продукції для США. Загальна вартість таких замовлень склала 185 мільйонів дол. США, що значно розширило ринок збуту для її промислової продукції.

Внаслідок впровадження такої політики з початку 1960-х років у Південній Кореї почалося швидке економічне зростання (табл.4). Протягом трьох десятиліть до середини 1990-х років річне зростання реального доходу країни в середньому перевищувало 8%. За перше десятиліття виробництво на душу населення подвоїлося, Південна Корея стала індустріально розвиненою країною. З 1960 по 1973 роки частка сільського господарства у ВВП впала з 45 до 25%, тоді як частка промисловості зросла з 9 до 27%.⁴⁶ Експорт збільшився з 55 мільйонів дол. США у 1962 році (2,4% ВВП) до 1,6 мільярдів дол. США у 1972 році (15% ВВП); змінилася його структура – понад 70% складали товари легкої промисловості.⁴⁷ Сьогодні у Південній Кореї проживає біля 53 мільйони осіб.

Табл. 4. Південна Корея, 2018 рік

Місце в світі за величиною економіки	12
ВВП на душу населення, дол США	33654

Джерело: Case Study on Korea's Green Growth Recovery - World Bank Group - Korea Green Growth Trust Fund -2019

⁴⁶ South Korean Prosperity - <https://eh.net/encyclopedia/the-economic-history-of-korea/>

⁴⁷ Александр Жолудь Южная Корея: настоящие причины грандиозного роста - Экономика - Вокс Україна - 3 апреля 2017 - <https://voxukraine.org/ru/koreya-prichiny-grandioznogo-rosta/>

Під час Корейської війни Сеул двічі переходив до рук північнокорейських та китайських військ (у червні–вересні 1950 та січні–березні 1951 року) і набув значних руйнувань. Близько 191 тисячі будівель міста, 55 тисяч житлових будинків та тисячі підприємств міста були зруйновані або серйозно пошкоджені. Крім того, після закінчення війни до Південної Кореї прибуло близько трьох мільйонів корейських емігрантів з Японії та Маньчжурії, що на той час складало 15% населення країни. Більшість з цих мігрантів опинилася в Сеулі. Населення міста стрімко зростало – з 1960 по 1975 рік збільшившись з 1,5 до 5,5 мільйонів, а у 1992 році перевищило 10 мільйонів осіб (рис.10). Сеул

поступово ставав столицею мігрантів. У 1970 році їхня частка серед мешканців міста зросла до 50%. У теперішній час лише 40% мешканців столиці Південної Кореї є її корінними жителями, а частка тих, чії батьки та матері народилися в Сеулі, складає серед городян лише 7%.⁴⁸

У відповідь на стрімке зростання населення Сеулу у 1963 році його площа була збільшена удвічі (з 268 до 596,5 кв. км.), переважно за рахунок територій на лівому березі річки Ханган.⁴⁹ У 1966 році було схвалено майстер-план розвитку міста на 20 років. Цей план базувався на системі територіального планування та зонування з трьома базовими типами міських кварталів: житловий, комерційний та виробничий, з наступним їх розгалуженням на 16 підтипів. У місті також

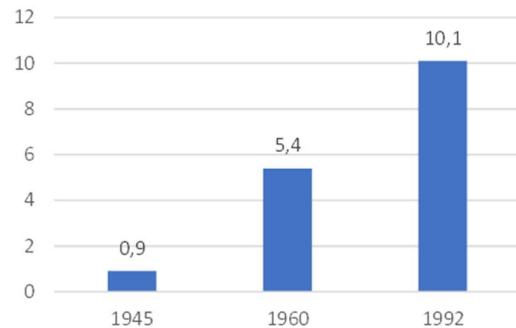

Рис. 10. Населення Сеула за роками, млн. осіб

визначалися рекреаційні зони. Для кожної з цих зон було встановлено специфічні вимоги. Для того, щоб убезпечити перетворення житлових кварталів у спальні райони, до цих вимог включалася вимога щодо забезпечення можливості мешканцям житлових кварталів навчатися й працювати поряд з домом. У результаті такої політики станом на 2016 рік середня частка змішаного використання житлових кварталів всіх категорій становила 28,9%⁵⁰ (рис.11).

⁴⁸ <https://habr.com/ru/company/ruvds/blog/598041/>

⁴⁹ Там само

⁵⁰ Там само

Базуючись на генеральному плані міста, Ку Джа Чхон, який був мером Сеула у 1974–1978 роках, розробив концепцію трьох міських центрів, яка визначає й сучасну просторову структуру міста. Відповідно до цієї концепції, історичний центр Сеулу (Jongro) було розвантажено, житлові масиви та певні види бізнес-діяльності почали розвиватися у двох інших центрах Yeongdeungpo та Gangnam на протилежному березі річки Ханган. До цих районів було прокладено магістральну інфраструктуру, туди перенесли Сеульський національний університет. Згодом там почалося будівництво спортивних об'єктів до Азійських ігор 1986 року та літньої Олімпіади 1988 року.

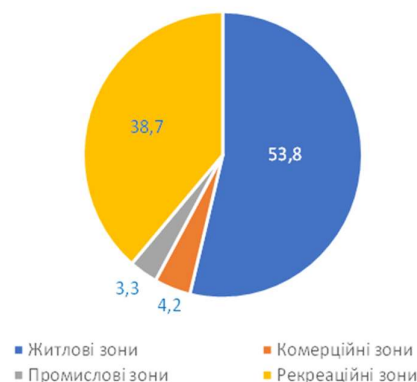

Рис. 11. Структура зон Сеула, 2016 рік, %

Населення поступово почало переміщуватися на лівий берег річки Ханган. Якщо у 1977 році на правому березі в історичному центрі (Gangbuk) проживало 4,89 мільйони осіб, а на лівому, в Gangnam, лише 2,63 мільйони, то вже 1985 році співвідношення було 5,22 і 4,42 мільйони осіб відповідно.⁵¹

Для розв'язання проблем із житлом муніципальна влада Сеула у 1972 році схвалила десятирічний План будівництва житла та запустила масштабну програму соціального житла. Відповідно до цього плану на дешевій землі міських околиць спочатку було збудовано 500 тисяч квартир соціального житлового фонду, у 1981 році – ще 2,14 мільйони квартир. У 1989 році було створено Seoul Housing & Communities Corporation (SH Corporation) та схвалено програму довгострокової соціальної оренди житла за пільговими цінами. До 2015 року корпорація збудувала 11,4 мільйонів квадратних метрів житла або 243 тисячі квартир, з яких 155 тисяч були здані у довгострокову соціальну оренду та 88 тисяч були продані. За оцінками експертів це дало змогу покрити 20% житлових потреб Сеула у соціальному житлі.⁵²

Для підвищення комфорту проживання та зручності муніципальна влада Сеула запровадила стимули для будівництва так званих багатофункціональних комплексів, які містили в собі змішані (житлово/комерційні) зони. Забудовникам таких комплексів було дозволено збільшувати їх поверховість залежно від площі розташованих в них громадських зон, парків, доріг, тротуарів, переходів, спорт-майданчиків тощо. Зазначене призвело до буму житлових хмарочосів у Сеулі, при цьому комфорт проживання у місті покращився.

Одночасно з будівництвом житла місцева влада реалізувала потужні проекти з розвитку базової комунальної інфраструктури (систем енергопостачання, водопостачання та водовідведення) та у галузі переробки сміття і рекультивації сміттєзвалищ. Послуги з вивезення побутових відходів були безкоштовними для мешканців міста та фінансувалися з муніципального бюджету. Водночас вони мали купувати у муніципалітеті спеціальні мішки для сміття та сортувати його (окремо скло, пластик, залізо, папір/картон та харчові відходи).

З кінця 1990-х років муніципалітет Сеула став закривати полігони твердих побутових відходів (ТПВ) в рамках їх рекультивації. Найбільш масштабним проектом у цій сфері стала ревіталізація

⁵¹ Там само

⁵² Там само

полігону Nanjido, який був основним містом вивезення ТПВ з 1978 по 1992 рік, та створення на його місці екологічного парку, щорічна кількість відвідувачів якого наближається до 10 мільйонів людей. Поруч парку було побудовано новий ІТ та медіа/кінокластер із житловими комплексами. У рамках реалізації цього проєкту також була створена окрема теплоелектростанція, яка спалює до 750 тон відсортованого сміття з центральних районів Сеула на день.

Весь час місто займається розвитком транспортної мережі. У 60-роках в Сеулі було побудовано 11 мостів через річку Ханган, яка має кілометрову ширину, автомагістраль між Сеулом та портовим Пусаном, велику кількість автодоріг, розпочато будівництво сеульського метро. Сьогодні місцевий метрополітен є одним з найефективніших і найдовших у світі (9 ліній метро та тісно інтегровані з ним 13 ліній легкого рейкового транспорту та електричок, всього 728 станцій та 10 мільйонів пасажирів на день). Сукупно частка громадського транспорту (метро та автобус) у пасажирських перевезеннях сягає 70%. За цей час вдвічі знизилася кількість дорожніх пригод та кількість пробок, а виторг приватних автопарків, у середньому, зріс на 24%.⁵³

З 1997 року місцева влада активно займається створенням пішохідних просторів, схвалено перший п'ятирічний план розвитку пішохідних зон. У 2003 році вперше запроваджено муніципальну програму «*один день на тиждень без автомобіля*» — через 10 років в ній брали участь вже 44,3% автовласників.

За час правління Пак Чон Хі (1961–1979 роки) у Сеулі було змінено шість мерів, але це жодним чином не вплинуло на темпи та якість реалізації програми розвитку міста. Всі схвалені у місті програми розвитку продовжували реалізовуватися. З 1965 по 1980 рік муніципальний бюджет виріс у 110 разів, ВВП на душу населення – у 20 разів (з 80 до 1600 дол. США), кількість особистих автомобілів зросла у 10 разів (з 50 тисяч у 1960 році до 530 тисяч у 1980 році).⁵⁴

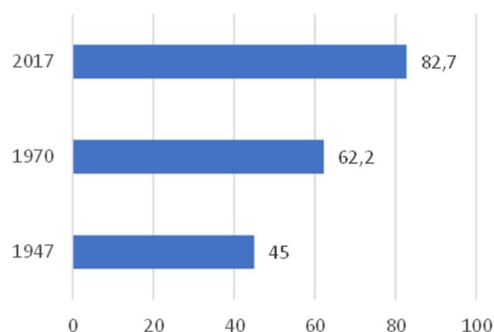

Рис. 12. Тривалість життя в Сеулі за роками, роки

Сьогодні Сеул став головним політичним, економічним та культурним центром Республіки Корея й одним із провідних фінансових центрів Східної Азії. Його населення перевищило 10 мільйонів осіб, а в агломерації Сеул-Інчхон проживає майже половина мешканців Північної Кореї. Тривалість життя мешканців міста за 60 років збільшилася на 37,7 років (рис. 12), що свідчить про те, що у надзвичайно великому місті вдалося зберегти гарний стан навколишнього середовища.

⁵³ <https://habr.com/ru/company/ruvds/blog/598041/>

⁵⁴ Там само

IV. Відновлення після воєн деяких країн Близького Сходу

Однією з критичних відмінностей у відновленні після воєн таких країн, як Ліван та Ірак, порівняно з розглянутим раніше досвідом, є те, що у цих країнах цей процес відбувався у надзвичайно нестабільних умовах, супроводжуючись новими військовими та соціальними конфліктами, і до теперішнього часу вони не змогли перейти на траєкторію сталого розвитку.

При плануванні та реалізації програм відновлення цих країн та відродженні їх знакових міст були як позитивні здобутки, так і серйозні помилки. Останні значною мірою обумовили підвищення соціальної напруги в суспільстві, що стало сприятливим

підґрунтям для виникнення нових конфліктів. Тому, незважаючи на те, що в цілому досвід цих країн не можна назвати позитивним, він є корисним для України для розуміння того, яких помилок слід запобігати при розробці та реалізації програми відновлення, а також того – чому певні рішення можуть спровокувати нестабільну політичну ситуацію та загальмувати розвиток країни.

4.1. Відновлення Лівану після громадянської війни

Невелика арабська країна Ліван ось уже протягом майже півстоліття живе в стані глибокого внутрішнього розколу, який негативно відбивається не лише на житті країни, але й всього близькосхідного регіону. З моменту здобуття нею незалежності у 1943 році суспільство країни глибоко розділене на релігійному підґрунті. Протиборство та конфронтація ліванської християнської спільноти, тісно пов'язаної з Францією, Ватиканом та іншими західними країнами; шиїтів, що орієнтуються на Іран та інші шиїтські держави; постійно зростаюча мусульманська частина населення внаслідок припливу палестинців та вищого рівня народжуваності в мусульманських сім'ях, обумовлюють високу політичну нестабільність в країні та провокують численні міжусобні конфлікти. До цих конфліктів періодично долучаються країни-сусіди Лівану – Ізраїль, Сирія, Іран тощо, які на його теренах з'ясовують існуючі між ними протиріччя, що загострює ситуацію та ускладнює знаходження компромісу всередині країни.

Конфесійна приналежність відіграє значну роль при формуванні національних політичних планів та схваленні управлінських рішень. Вона не лише провокує воєнні конфлікти, але й є серйозною перешкодою задля відновлення країни та переходу її на траєкторію сталого розвитку.

Громадянська війна, яка тривала в Лівані з 1975 по 1990 рік, залишила його в руїнах. Країні було завдано збитків на суму понад 25 мільярдів дол. США. Майже на всій її території було відсутнє цілодобове електропостачання. У країні, населення якої на момент завершення війни становило 3,5 мільйони осіб, за різною інформацією без даху над головою залишилося від

300 до 500 тисяч осіб.⁵⁵ Такий стан справ призвів до анархії у відновленні житла з високою часткою незаконного будівництва.

Національні державні інституції були маргіналізовані. Парламент не оновлювався через вибори з кінця 1970-х років. Його склад скоротився природним чином через втрати у 15-ти річній війні та політичні вбивства. Уряд фактично було замінено міліцією. Інтеграція колишніх воєначальників міліції в цивільну політичну систему на той час визнавалася успішною в контексті підтримки безпеки, але не забезпечувала ефективного функціонування демократичної політичної системи. Суспільство було глибоко розділеним за релігійними поглядами та позбавленим рамок об'єднуючої урядової структури.

Наприкінці березня 1991 року Урядом Лівану було прийнято політичне рішення про роззброєння та демобілізацію всіх ополченців Лівану, схвалено закон про амністію, який охопив усі політичні злочини та злочини військового часу. Після цього до кінцевого терміну, передбаченого законом, більша частина ополченців передала офіційним особам ліванської чи сирійської армії важке озброєння, штаби та казарми. У той же час, близько 50 тисяч бійців ополчення з усіх конфесій «зникли», що свідчило про готовність певної частини населення до потенційної участі у нових конфліктах.

Демобілізовані бійці складно реінтегрувалися у мирну економіку, велика їх частина не могла знайти собі роботу. За оцінками експертів, для того, щоб працевлаштувати вивільнене населення, Ліван мав би створювати близько 17 тисяч робочих місць на рік, але фактично їх створювалося лише 3 – 4 тисячі.⁵⁶ Це обумовило високий рівень міграції населення до країн Перської затоки та Європи.

Післявоєнна монетарна політика Лівану була спрямована на стабілізацію валюти та припинення періоду гіперінфляції. Це стало важливим елементом у створенні сталої економіки. За рахунок цього Ліван зміг залучити іноземний капітал та забезпечив швидке відновлення банківського сектору. В країну почали надходити кошти міжнародної допомоги задля відновлення. Водночас більшість залученого капіталу було витрачено на споживання, а не на інвестиції. В країні відкрилося багато ресторанів, перукарень, шкіл і університетів. Між тим, промисловість та сільське господарство продовжували знаходитися у занепаді.

Фіскальна політика була незбалансованою та не сприяла розвитку країни. Вона приносила користь багатим і завдавала шкоди бідним. Після війни найвищу ставку прибуткового податку було знижено з 45 до 10%, натомість збільшилися непрямі податки – ПДВ, податок на транспортні засоби тощо. Такий підхід до оподаткування дозволяв багатим ліванцям уникати більшості з податків, у той час як малий і середній бізнес відчував суттєве податкове навантаження.

Державні витрати були високими, але дуже неефективними з огляду на високий рівень корупції. Значна частина державних інвестицій спрямовувалася на відбудову інфраструктури в сфері електропостачання та водопостачання, будівництво мостів та розвиток телекомунікацій. Водночас, вартість будівництва інфраструктурних об'єктів завищувалася в

---

⁵⁵ Kathrin Höckel «Beyond Beirut: Why reconstruction in Lebanon did not contribute to state-making and stability» - London School of Economics & Political Science, Crisis States Research Centre - July 2007

⁵⁶ Reconciliation, reform and resilience Positive peace for Lebanon // Editors Elizabeth Picard and Alexander Ramsbotham - Accord // Issue 24 // - - June 2012 - www.c-r.org

рази. Крім того, уряд практикував виплати мільйонних компенсацій компаніям, пов'язаним із родинами політиків. Державний бюрократичний апарат був надзвичайно роздутим.

Кошти на відновлення соціальної інфраструктури виділялися в обмін на політичну лояльність населення до влади. Будівництво шкіл та лікарень здійснювалося не з огляду на першочергові потреби, а зважаючи на необхідність рівномірного розподілу коштів між територіями, які населяли різні конфесії. Здійснюючи розподіл фінансових ресурсів таким чином, влада намагалася продемонструвати свою користь для тих чи інших виборців.

Протягом двадцяти років після завершення війни в Лівані спостерігалось дуже помірне економічне зростання, у середньому близько 4,4%, що надзвичайно замало для країни, яка вийшла з 15-річної громадянської війни з ВВП, який за цей час впав удвічі. При цьому, темпи зростання відрізнялися для різних секторів економіки: банківська справа, нерухомість і туризм розвивалися відносно добре, тоді як сільське господарство і промисловість – дуже повільно.

Певний прогрес був досягнутий у сфері безпеки внаслідок консолідації ліванської армії та відновлення контролю над значною частиною країни. Водночас, Лівану не вдалося запобігти конфронтації в прикордонних регіонах з Ізраїлем та Сирією, під окупацією яких знаходилися окремі території країни. Активну роль у її політичному житті грала Хезболла⁵⁷, яка так і не була роззброєна та поступово здійснювала все більший вплив на державні інституції.

Державна влада залишалася слабкою та роздробленою, посилювалися тенденції до децентралізації, що створило сприятливе середовище для нових конфесійних протистоянь. Як наслідок до теперішнього часу Ліван знаходиться у стані постійної політичної та економічної турбулентності, досі не втрачена актуальність виведення цієї країни на траєкторію сталого розвитку.

Досвід відродження Бейруту

Найбільш руйнівний вплив громадянської війни був зосереджений у столиці країни – Бейруті. На початку 1976 року правохристиянські сили розгорнули широкий наступ на мусульманські квартали та табори палестинських біженців, піддавши їх багатомісячній облозі, у конфлікт втягнулася армія. У збройних силах, як і взагалі в ліванському суспільстві, відбулося розмежування за конфесійним принципом: вони розпалися на мусульманську та християнську частини, і лише окремі військові підрозділи тримали нейтральну позицію. Як наслідок, столиця була розділена на дві частини — східну (християнську) та західну (переважно мусульманську). Традиційно змішані райони, такі

як «Площа Мучеників», що раніше була центральним публічним місцем, де могли змішуватися всі релігійні та соціальні групи, була перерізана демаркаційною лінією, яка розділяла антагоністичні табори. У місті тривали запеклі бої.

Муніципальна політика Бейрута формувалася лідерами ополчення окремо для кожної частини міста. В адміністративному та матеріально-технічному відношенні східна та західна частини столиці перетворилися на дві квазіавтономні одиниці, кожна з яких самостійно збирала

⁵⁷ Хезболла — воєнізована ліванська шиїтська організація та політична партія, яка виступає за створення в Лівані ісламської держави за зразком Ірану

податки та надавала послуги населенню, у тому числі в сфері безпеки. Основні доходи для підтримки мінімальних потреб населення отримувались як за рахунок податків, так і через митні збори від імпорту незаконними портами.

Після завершення війни у наступні шістнадцять років відновлення Лівану зосередилось переважно на реконструкції Бейрута. Першим кроком на цьому шляху став демонтаж подвійної структури управління містом та передача його під контроль центрального уряду. Політичний склад муніципалітету Бейрута відображав розподіл влади на національному рівні й включав до себе політиків, що представляли різні конфесії, включаючи Хезболла, яка була та традиційно лишається основним представником досить бідного та маргіналізованого шиїтського населення Лівану. З 1992 року цей рух взяв участь у національних виборах як легальна політична партія і з кожним роком займав все більше місць у парламенті, міністерствах та муніципалітетах. Хезболла фактично представляла собою озброєну позапарламентську опозицію, яка діяла поза державним контролем та була основною силою збройного опору проти Ізраїлю, право на існування якого вона й досі заперечує. Державна влада Лівану була зосереджена в Бейруті й в основному опікувалася його проблемами. Уряд не мав належного контролю за регіонами, що обумовило складні відносини між столицею та рештою країни.

Загальна слабкість державних інституцій Лівану на той час дозволила тодішньому бізнесмену Рафіку Харірі⁵⁸ монополізувати реконструкцію Бейрута та стати провідною політичною фігурою країни аж до його вбивства у 2005 році. У 1992 році він отримав посаду прем'єр-міністра країни, що дало йому змогу залучити на ключові посади в Уряді та у муніципальний уряд Бейруту лояльних прихильників, тим самим забезпечивши офіційне схвалення запропонованої ним програми радикальної реконструкції столиці всупереч значній критиці з боку його політичних опонентів.

Харірі планував перетворити Бейрут у процвітаючий «середземноморський Гонконг» та відновити довіру світу до країни шляхом створення безпечного, красивого та політично нейтрального середовища. Він сподівався, що економічне процвітання столиці поширяться на регіони країни, стимулюючи місцеву та національну економіку. Стратегія відновлення Бейруту була розроблена Урядом як національний план розвитку і супроводжувалася масштабними рекламними кампаніями у намаганні заручитися підтримкою населення.

Перший етап реконструкції міста було вирішено зосередити на діловому центрі столиці. План реконструкції Бейрута, 80% якого було знищено протягом війни, розроблявся та реалізовувався спеціально створеною для цього компанією «Solidere» («Ліванська компанія з розвитку та реконструкції центрального району Бейрута»). Цю приватну компанію було засновано 5 травня 1994 року в рамках державно-приватного партнерства відповідно до бачення тодішнього прем'єр-міністра Рафіка Харірі. Відповідно до законодавства та договору, укладеного в рамках ДПП, Solidere отримала спеціальні повноваження у сфері управління відновленням Бейрута.

Компанія Solidere була зареєстрована на фондовій біржі. До продажу було запропоновано 65 мільйонів акцій, кожна коштувала 100 дол. США. Акції на суму 1,1 мільярда дол. США були продані землевласникам, орендарям і орендодавцям в рамках обов'язкової покупки. Інші

---

⁵⁸ Рафік Баха Ель Дін Аль Харірі - колишній саудівський будівельний магнат і власник компанії «Оджер ентерпрайсіс», політик, який обіймав посаду прем'єр-міністра Лівану з 1992 по 1998 рік і знову з 2000 року до своєї відставки 20 жовтня 2004 року. Харірі очолював п'ять кабінетів під час свого перебування на посаді.

продажі були обмежені арабськими інвесторами. Акції Solidere також надавалися як компенсація за вилучення земельних ділянок для суспільних потреб.

План Solidere з відновлення Бейрута ще на етапі його розробки був здебільшого орієнтованим на отримання прибутку. Відповідно, відбудова столиці почалася з будівництва в центрі міста офісних приміщень та квартир, які в основному були розраховані на багаті верстви населення та зарубіжних громадян. Планом взагалі не було передбачено будівництво соціального житла, не приділялося належної уваги розвитку громадського транспорту. Його реалізація призвела до поступового переміщення найбідніших мешканців столиці на околиці міста. Як результат, населення країни (як більшість мешканців столиці, так і ті, хто жив в інших населених пунктах Лівану, які майже не відновлювалися) відчувало себе знехтуваним урядом та негативно ставилося до проєкту реконструкції Бейрута, запропонованого Харірі.

Такі настрої населення були використані Хезболлою для збільшення свого політичного впливу. Вона активно включилася у розв'язання проблем, які виникали з оформленням незаконного будівництва у бідних шиїтських районах, допомагала їх мешканцям відновити житло, вирішувала питання соціального забезпечення бідних сімей. Центральний уряд, щоб не спровокувати протистояння, не втручався в цю ситуацію. Внаслідок цього у малозабезпечених, але густонаселених і проблемних районах у південних передмістях Бейруту та сільських районах, особливо на півдні країни, зростала підтримка Хезболли з боку населення. До цієї політичної сили, яка знаходилася під впливом Сирії та Ірану, приєдналося багато прихильників, що послабило контроль уряду над значними частинами території країни й призвело до подальшого розшарування суспільства та дестабілізації ситуації як в столиці, так і в регіонах. Уряд стрімко втрачав підтримку населення.

Програма відновлення Бейрута не виправдала покладених на неї надій. Її економічні припущення базувалися на занадто оптимістичних очікуваннях щодо швидкого економічного зростання країни в середньому 8% на рік, яке, насправді, відбувалося з темпом орієнтовно 4,4% на рік. Політична нестабільність в Лівані та періодичне відновлення військової агресії не сприяли очікуваному попиту на житло та офіси у центральних районах Бейрута. Як наслідок, значна частина збудованого житла та офісного простору в центрі міста залишалася незайнятою при збереженні дефіциту доступного житла. З часом населення столиці зростало (рис. 13) й проблема з доступним житлом все більш загострювалася.

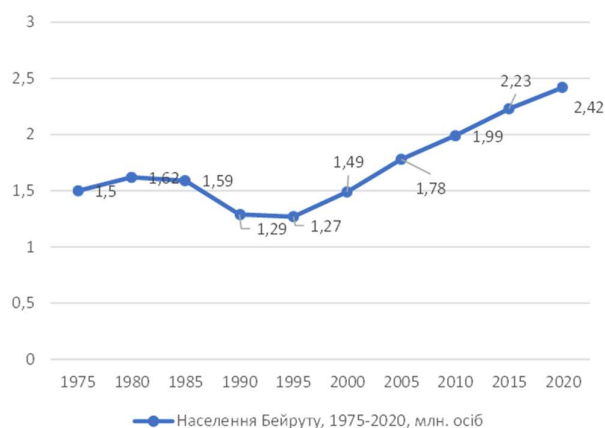

Рис. 13. Населення Бейруту, 1975-2020, млн. осіб

Крім того, витрати на реконструкцію Бейрута, які оцінювалися орієнтовно у 50 мільярдів дол. США на 1990—2005 роки, виявилися вищими, а будівництво відбувалося повільніше, ніж прогнозувалося. У підсумку зовнішня заборгованість Лівану зросла. У грудні 2005 року чистий державний борг збільшився до 34,8 мільярдів дол. США, склавши 158% ВВП, а після короткої липневої війни на кінець 2006 року сягнув

понад 40 мільярдів дол. США, або 185% ВВП.⁵⁹

Не були успішними й інфраструктурні проєкти, які реалізовувалися в рамках відновлення Бейрута (аеропорт, фіксовані телефонні лінії та система електропостачання), які були спроектовані з надлишковою потужністю та виявилися фінансово неефективними.

Важливим фактором стратегічного провалу програми відновлення Бейрута стала корупція. За оцінками спостерігачів, «відкати» при реконструкції коливалися від 20% до 70% від загальної вартості, а реальні витрати на реконструкцію центрального району Бейрута в рази були меншими, ніж фактично проведені.⁶⁰ Подібні прояви корупції спостерігалися і в інших секторах, наприклад, у «Раді Півдня», яку з моменту її створення очолював лідер Амаль і спікер парламенту Набіх Беррі, і у «Фонді для переміщених осіб», яким керував Валід Джумблатт. Незважаючи на те, що феномен корупції в Лівані було публічно визнано та ця проблема широко обговорювалося у суспільстві, спроби навести лад у цій сфері виявилися неефективними через змову політичних та економічних еліт, які отримували від цього користь, та сильну фрагментарність громадянського суспільства, яке не в змозі було здійснювати узгоджені колективні дії у цій сфері.

Не виправдала себе й впевненість Харірі в тому, що успішна реконструкція Бейрута автоматично забезпечить позитивний ефект для розвитку регіонів Лівану. Навпаки, неефективне використання ресурсів для реконструкції столиці та нехтування потреб людей у критичних для них суспільних благах, особливо на периферії країни, обумовило гальмування початкового прогресу у зростанні економіки та зниження потенціалу соціальної згуртованості суспільства, які існували одразу після завершення війни.

Ініційована Харірі програма призвела до розширення прірви між багатими та бідними, а також до розчарування та невдоволення населення політикою Уряду. Як результат, посилилася соціальна напруга у суспільстві, загальмувався процес національного примирення. Всупереч великим очікуванням, пов'язаним із післявоєнним розвитком Лівану, і незважаючи на обсяги витрачених ресурсів й через більш ніж 30 років після громадянської війни країна все ще перебуває в нестабільному політичному та економічному стані.

Відновлення Бейрута довело, що швидка постконфліктна реконструкція столиці є важливим елементом відбудови країни. Водночас, зосередження основних зусиль на розвитку одного, навіть столичного міста, не стає поштовхом для відродження регіонів по всій країні та консолідації населення задля економічного розвитку. Програма післявоєнного відновлення країни повинна мати комплексний характер та розповсюджуватися на країну в цілому. Її мають реалізовувати сильні публічні інституції, які відслідковують суспільну думку та прислуховуються до порад громадянського суспільства, а не орієнтуються та швидкоплинні електоральні інтереси.

---

⁵⁹ Kathrin Höckel «Beyond Beirut: Why reconstruction in Lebanon did not contribute to state-making and stability» - London School of Economics & Political Science, Crisis States Research Centre - July 2007

⁶⁰ Там само

4.2. Тривалі процеси з відновлення Іраку

Ірак перебував у тій чи іншій формі конфлікту протягом чотирьох десятиліть поспіль й постійно намагався відновлювати зруйновану інфраструктуру.

Ірано-іракська війна, яка відбулася у 1980–1988 роках, стала найбільшим воєнним конфліктом в Азії з часів Другої світової війни. Поведінка Іраку у ті часи багато в чому нагадує дії Російської Федерації по відношенню до України у теперішній час. Війна була розпочата Іраком через бажання Саддама Хусейна перетворити свою країну на регіональну наддержаву в умовах послаблення охопленого революцією Ірану. Розпочинаючи війну, Ірак розраховував на швидку перемогу. Але його сподівання не справдились. Арабське населення захопленої в перші тижні провінції Ірану всупереч впевненості Хусейна не підтримало Ірак. Іран відмовився від мирних переговорів, запропонованих Хусейном після 10 днів війни. Війна затягнулася надовго.

У 1981 році іранська армія зуміла зупинити наступ та перейшла в контрнаступ й до літа 1982 року повернула практично всі втрачені території. У кінці 1986 року Ірак був близький до поразки, але пізніше зміг відновити наступальні дії, вимусивши Іран погодитися з черговою пропозицією ООН про припинення війни. Завершення війни у такий спосіб стало можливим внаслідок підтримки режиму Саддама Хусейна країнами НАТО і СРСР, які вважали, що тим самим вони стримують ісламську революцію, а також завдяки тотальній мобілізації в Іраку, яка призвела до збільшення армії до мільйона осіб.

На виконання резолюції ООН 20 серпня 1988 року представники Групи військових спостерігачів ООН взяли під контроль кордон між Іраком та Іраном, де перебували до кінця 1991 року.

Ірано-іракська війна завершилася без переконливої перемоги жодної з сторін, хоча обидві заявили про свою військову перемогу. Економічний збиток від бойових дій для Іраку і Ірану оцінювався в 350 мільярдів дол. США. Війна забрала життя близько одного мільйона осіб. По її завершенню Ірак мав велику заборгованість перед низкою арабських країн. Зокрема, борг Іраку перед Кувейтом перевищував 14 мільярдів дол. США. Ситуація ускладнилась зниженням світових цін на нафту, яка складала основну частину експорту країни та надходжень до державного бюджету.

Замість того, щоб зайнятися відновленням країни, 2 серпня 1990 року Хусейн розпочав війну з Кувейтом. Одразу після вторгнення в Кувейт було встановлено «тимчасовий уряд», який звернувся до Іраку з проханням включити Кувейт до свого складу. 8 серпня було оголошено про фактичну анексію Кувейту. Частину території країни було приєднано до іракської провінції Басра, а територія, що залишилася, проголошена дев'ятнадцятою провінцією Іраку. Місто Ель-Кувейт було перейменовано на Кадхіму. До Саудівської Аравії почали прибувати кувейтські біженці.

Такі дії Іраку призвели до припинення його підтримки з боку західних країн. 29 листопада 1990 року, після провалу численних спроб схилити Ірак до мирного врегулювання кризи, Рада Безпеки ООН (РБ ООН) ухвалила резолюцію, яка надавала йому півтора місяці для того, щоб припинити окупацію Кувейту. Ця резолюція не була виконана і 17 січня 1991 року США у коаліції з іншими державами розпочали операцію зі звільнення Кувейту, по завершенню якої Ірак втратив 15% своєї території. 26 лютого Саддам Хусейн у виступі на радіо привітав іракців з перемогою над коаліційними силами, але визнав, що іракські війська змушені залишити

Кувейт. Вранці 28 лютого він оголосив про припинення вогню та прийняття Іраком усіх вимог ООН.

Незважаючи на те, що війна Іраку з Кувейтом тривала відносно недовго, вона призвела до серйозних руйнувань, людських втрат та погіршення стану навколишнього середовища у обох країнах. В Перську затоку вилилося близько 8 мільйонів барелів нафти. Крім того, під час відступу з Кувейту іракська армія підпалила нафтові свердловини, гасіння яких було завершено лише у листопаді, а остаточні наслідки ліквідовувалися протягом десятиріччя. Загальні збитки, завдані Кувейту, за різними оцінками становили від 30 до 50 мільярдів дол. США. Відповідно до резолюції РБ ООН Ірак мав компенсувати збитки, нанесені Кувейту, у обсязі 52,4 мільярдів дол. США⁶¹ через спеціально створений Фонд. Спочатку було визначено, що режим Хусейна повинен відраховувати до Фонду 30% доходів від експорту нафти і нафтопродуктів. З часом цю частку було зменшено до 25% (резолюція РБ ООН від 2000 року), а потім – до 5% (резолюція РБ ООН від 2003 року).

З 1991 року Ірак опинився в ізоляції від зовнішнього світу та під санкціями. Йому було дозволено продавати нафту лише в обмін на продовольство, а також ліки та задоволення інших гуманітарних потреб для звичайних громадян, не збільшуючи військовий потенціал країни. Управління цією програмою здійснювалося інституцією ООН. Кошти розподілялися таким чином: 59% доходів від нафти спрямовувалося 15 центральним і південним мухафазам; 13% – до трьох північних мухафаз; 25% – до фонду відшкодування воєнної шкоди жертвам вторгнення Іраку в Кувейт; і 3% – для покриття адміністративних витрат ООН, включаючи витрати інспекторів зі зброї.⁶²

Незважаючи на ці труднощі, а також обмежений доступ до запасних частин і матеріалів через міжнародне ембарго та відсутність підтримки західних країн, які до початку війни в Кувейті допомагали розбудувати інфраструктуру країни, Іраку вдалося відновити багато інфраструктурних об'єктів без будь-якої зовнішньої підтримки. Зазначене було обумовлено наявністю в країні великої кількості високоосвічених фахівців, які отримали освіту до початку Ірано-іракської війни протягом так званого «золотого віку іракської освіти», коли інституційна спроможність Іраку була однією з найкращих у регіоні Близького Сходу та Північної Африки.⁶³

У квітні 2003 року на тлі зростання занепокоєння США і країн-союзників стосовно високої вірогідності відновлення агресивних дій з боку Іраку ними була розпочата військова операція з метою повалення уряду Саддама Хусейна. У цій операції до США приєдналися такі країни, як Великобританія, Болгарія, Румунія, Філіппіни, Катар, Австралія, Південна Корея, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Литва, Латвія, Естонія тощо. Окупація Іраку тривала майже 9 років – до 15 грудня 2011 року. У різні часи в ній брали участь до 49 країн.

Відразу після вторгнення у 2003 році окупаційні сили взяли на себе відповідальність за управління країною замість національного уряду. Джордж Буш задекларував курс на побудову демократичного суспільства та швидке відновлення економіки Іраку. За сприяння ООН було утворено Трастовий фонд Іраку, який нагромаджував кошти на відновлення країни. Протягом

---

⁶¹ Post-war Reconstruction: Case Studies - KPMG in Ukraine - 2022

⁶² Matsunaga, Hideki «The Reconstruction of Iraq after 2003: Learning from Its Successes and Failures» - MENA Development Report Series. Washington, DC: World Bank - doi:10.1596/978-1-4648-1390-0. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO - 2019.

⁶³ Там само

діяльності фонду було зібрано понад 1,3 мільярда дол. США на реалізацію десятків проєктів у різних сферах. У жовтні 2003 року у Мадриді було скликано конференцію донорів з 38 країн та ключових фінансових інституцій (Європейської Комісії, МВФ, Світового Банку) з метою залучення допомоги для реконструкції країни. На цьому заході було анонсовано допомогу у вигляді грантів та позик загальною сумою 33 мільярди дол. США. США були лідером у розширенні підтримки, збільшивши свої гарантії з початкових 18,6 у 2003 році до 60,6 мільярдів дол. США до 2011 року.⁶⁴ Крім того, Сполучені Штати Америки витратили понад один мільярд дол. США на сприяння децентралізації як засобу захисту від повернення до диктатури.

Загалом з 2003 по 2014 рік на відновлення Іраку було витрачено понад 220 мільярдів дол. США як власних коштів країни, так і тих, що надходили в рамках міжнародної підтримки (рис 14).

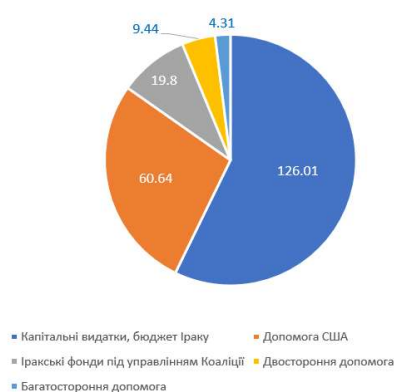

Рис. 14. Джерела реконструкції Іраку, 2003-2014 рр., млрд. дол. США

Джерело: Matsunaga, Hideki. 2019. The Reconstruction of Iraq after 2003: Learning from Its Successes and Failures. MENA Development Report Series. Washington, DC: World Bank

Незважаючи на великі обсяги фінансування, відновлення країни та реалізацію низки масштабних проєктів і програм, його результати були визнані міжнародним співтовариством та іракським народом здебільшого як негативні.

Процес відновлення країни просувався дуже складно й повільно. Основними проблемами на цьому шляху стали неможливість створення авторитетної серед місцевого населення влади та нездатність підтримувати внутрішню безпеку. Окупаційна влада зіткнулася з

терористичною діяльністю екстремістських організацій, в країні не припинялися збройні напади та диверсії, почала погіршуватися ситуація в гуманітарній сфері, не вистачало продуктів харчування та медикаментів, розпочалась енергетична криза, у Басрі виникла загроза епідемії холери.⁶⁵

Важливою перешкодою для успішної реалізації програми відновлення стала низька інституційна спроможність державної влади та високий розмір державного апарату. До 2008 року 40% робочої сили Іраку було зайнято у державному секторі. Витрати на заробітну плату державних службовців становили 31% державних витрат⁶⁶ (рис. 15).

Державні інституції Іраку були надзвичайно слабкими після десятиліть війн та економічних санкцій. Освітня система була майже повністю зруйнована, кваліфіковані фахівці покинули

⁶⁴ Віталій Набок «Республіка Ірак: дослідження практики відновлення країн після руйнації» - АЦ Інститут аналітики та адвокації - 2022

⁶⁵ Крисенко Д. С. Ірак у системі зовнішньої політики США (2003-2006): від гуманітарної інтервенції до спроб мирної розбудови держави - http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14335/Krysenko_Irak_u_systemi_zovnishnoi_polityky_SShA.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁶⁶ Matsunaga, Hideki «The Reconstruction of Iraq after 2003: Learning from Its Successes and Failures» - MENA Development Report Series. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1390-0. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO - 2019

країну. Незважаючи на те, що після 2003 року уряд за підтримки донорів і міжнародних організацій докладав значних зусиль для відновлення системи освіти країни, її якість продовжувала страждати, а інституційна спроможність державних службовців залишалася низькою.⁶⁷

Іншою важливою причиною повільного та неефективного процесу відновлення була величезна корупція у післявоєнному іракському суспільстві. Корупція завжди була притаманна Іраку. Водночас, за режиму Саддама Хусейна до війни в Перській Затоці вона була обмежена невеликою групою людей з його найближчого оточення. Корупції на державній службі майже не було, оскільки крадіжка в держави вважалася крадіжкою у Саддама Хусейна. На будь-кого, хто навіть підозрювався в причетності до корупції, марнотратства або поганого управління, накладалися суворі покарання.

Рис. 15. Структура державних видатків Іраку, 2005-2010,%

Джерело: Matsunaga, Hideki. 2019. The Reconstruction of Iraq after 2003: Learning from Its Successes and Failures. MENA Development Report Series. Washington, DC: World Bank

Після війни в Перській Затоці характер і масштаби корупції докорінно змінилися. В умовах економічних санкцій і реалізації Програми «Нафта в обмін на продовольство» (OFFP або «Oil-For-Food Programme») вона стала більш інституціолізованою. Урядовці стали вимагати від підрядників і постачальників певний відсоток відкатів. За оцінками Управління звітності Уряду США, через OFFP було фактично вкрадено 4,4 мільярда дол. США, ще 5,7 мільярда дол. США було втрачено в результаті контрабанди нафти. До корупції долучилися й іноземні гравці – Міжнародна консультативна та моніторингова рада для Іраку та Спеціальний генеральний інспектор США з питань реконструкції Іраку (SIGIR) виявили низку порушень у витрачанні коштів Фонду розвитку Іраку (DFI), яким керували Сполучені Штати. Ці порушення включали закупівлю для великих контрактів без конкурентних торгів, відсутність інформації про контракти та платежі за ними, а в деяких випадках і відверту крадіжку. Аудит SIGIR, проведений у липні 2010 року, виявив, що 8,7 мільярдів дол. США з коштів DFI не було враховано у звітах.⁶⁸

Незважаючи на це, протягом 2003–2011 років Іраку вдалося досягти й певних позитивних результатів.

Після падіння режиму Хусейна навесні 2003 року зовнішній борг Іраку становив 125 мільярдів дол. США, включаючи 37,2 – Паризькому клубу кредиторів і 67,4 – двостороннім кредиторам, які не входять до клубу. Завдяки підтримці західних країн, зокрема, США, Франції та

⁶⁷ Там само

⁶⁸ Matsunaga, Hideki «The Reconstruction of Iraq after 2003: Learning from Its Successes and Failures» - MENA Development Report Series. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1390-0. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO - 2019.

Німеччини, Паризький клуб кредиторів прийняв рішення про списання 80% боргів країни і закликав інших комерційних та офіційних кредиторів провести списання боргу на умовах, які є не менш сприятливими для Іраку, ніж погоджені Паризьким клубом. Списання проходило в три етапи: негайне списання 30% суми боргу станом на 1 січня 2005 року; скорочення основної суми боргу на 30% з відтермінуванням сплати решти на 23 роки, включаючи пільговий період з погашення боргу 6 років; списання основної суми боргу на 20% від його початкового обсягу після 3-х років впровадження стандартної програми МВФ і завершення перегляду програми Радою керуючих МВФ.⁶⁹

До середини 2004 року військовослужбовці коаліції відремонтували, переобладнали та відкрили 240 шпиталів, 2200 лікарень, 2300 навчальних закладів. Станом на травень 2007 року США побудували близько 2800 об'єктів загальною вартістю 5,8 мільярди дол. США, 435 з них були офіційно передані уряду Іраку. У 2006 році в країні налічувалося 5,2 мільйони користувачів мобільного зв'язку у порівнянні з 80 тисячами до війни.⁷⁰

Мирне відновлення Іраку тривало недовго. У червні 2014 року приблизно третина його території була захоплена самопроголошеною Ісламською державою в Іраку та Сирії (ІДІЛ). Внаслідок конфлікту загинуло біля 18 тисяч осіб, 36 тисяч отримали поранення, близько п'яти мільйонів людей покинули своє постійне місце проживання. Переселенці здебільшого отримали житло в спеціально створених для цього таборах.

Через війну Ірак не дорахувався близько 20% свого ВВП. Значні втрати відбулися саме в нафтовому секторі економіки, тоді як доходи від нафти стали більше, ніж до початку конфлікту. Сума прямих збитків за оцінкою Світового Банку складала 45,7 мільярди дол. США, а у розрахунку до 2017 року кумулятивні реальні втрати - 107 мільярдів дол. США.⁷¹

Перемога над ІДІЛ і звільнення всіх втрачених територій відбулася лише у грудні 2017 року. Після цього країна знов вимагала відновлення, для якого за оцінками уряду потрібно було залучити 88 мільярдів дол. США, 23 з яких були необхідні у короткостроковій перспективі. З 2016 по 2018 рік уряд Іраку отримав позики від МВФ, Світового Банку та інших кредиторів на суму близько 18 мільярдів дол. США.⁷² Для того, щоб залучити додаткові кошти від потенційних донорів та інвесторів, у лютому 2018 року в Кувейті відбулася конференція з відновлення економіки та інфраструктури Іраку. Незважаючи на участь в ній ключових міжнародних донорів і корпорацій, обіцяна сума не була такою, на яку сподівалися іракці. Для відновлення Іраку було обіцяно 30 мільярдів дол. США, лише невелику частину яких складали гранти. Все інше мало надходити як інвестиції або кредити.⁷³ Деякі донори, зважаючи на попередній досвід співпраці з країною, відчували занепокоєння щодо високого рівня корупції

---

⁶⁹ Т. Богдан Реструктуризація зовнішнього боргу: міжнародна практика та можливості для України - <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/20/688356/>

⁷⁰ Matsunaga, Hideki «The Reconstruction of Iraq after 2003: Learning from Its Successes and Failures» - MENA Development Report Series. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1390-0. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO - 2019.

⁷¹ Віталій Набок «Республіка Ірак: дослідження практики відновлення країн після руйнації» - АЦ Інститут аналітики та адвокації - 2022

⁷² Там само

⁷³ Abbas Kadhim «Rebuilding Iraq: Prospects and Challenges» - <https://www.thecairoreview.com/essays/rebuilding-iraq-prospects-and-challenges/>

в уряді Іраку та вимагали прозорості і підзвітності, які можна виміряти, тоді як інші обумовлювали свої обіцянки дозволом контролювати витрачання своїх коштів.

У 2018 році починає діяти Фонд реформ, відновлення та реконструкції Іраку, фінансування якого забезпечувалося самим Іраком, а також Канадою, Німеччиною, Швецією та Великобританією. Платформа зосереджує свої зусилля на національних реформах та підвищенні впливу приватного сектору економіки. У жовтні 2020 року уряд приймає Білу книгу економічних реформ. Документ створено для економічного відновлення Іраку.⁷⁴ На сьогодні відновлення Іраку просувається вкрай повільно, країні так і не вдалося перейти на траєкторію сталого розвитку.

Відродження Мосула

Мосул - столиця губернаторства Ніневія, друге за чисельністю населення і площею місто в Іраку після столиці Багдада, головний індустриальний центр у північній частині Іраку і важливий транспортний вузол в експорті товарів до Туреччини та Сирії. Крім того, до Туреччини від Мосула веде нафтопровід. Завдяки стратегічному розташуванню Мосул традиційно служив центром міжнародної торгівлі та подорожей. Місто має етнічно та релігійно різноманітне населення; переважну більшість якого складають араби, а решту - ассирійці, туркмени, курди та інші.

11 квітня 2003 року, через два дні після падіння Багдада, Мосул перейшов під контроль США та їх союзників. Нова влада одразу ж провела широке обстеження міста та розпочала в ньому відновлювальні роботи з урахуванням думки неурядових організацій і жителів міста. Мешканці були залучені до служби безпеки, праці в органах місцевого самоврядування, до підприємств, що надавали комунальні послуги в сфері електропостачання, водопостачання та водовідведення, утилізації побутових відходів, дорожнього будівництва тощо. Місто поступово відновлювалося. У грудні 2007 року в Мосулі було відкрито міжнародний аеропорт.

У 2008 році було розпочато розробку нового генерального плану Мосула на 25 років, включаючи села та райони за його межами, оскільки дія попереднього генерального плану завершилася у 2000 році. Цей план так і не вдалось затвердити до початку захоплення Мосула ісламськими бойовиками, зокрема, зважаючи на неефективність запропонованих районів розширення міста, відсутність в ньому концепції інтеграції територій розширення у існуюче середовище, ігнорування проблеми неформальних поселень.

У червні 2014 року Мосул практично без бою був захоплений бойовиками «Ісламської держави» і став найбільшим містом під контролем ІДІЛ та його столицею. До захоплення ісламістами населення Мосула становило близько 1,2 мільйона жителів. Довгих три роки це місто контролювалося релігійними фанатами, які через терор встановлювали правила шариату. За цей період було знищено багато будівель, у тому числі, центральна бібліотека, пам'ятки до ісламської епохи, християнські святині, легендарна соборна мечеть Аль-Нурі.

---

⁷⁴ Віталій Набок «Республіка Ірак: дослідження практики відновлення країн після руйнації» - АЦ Інститут аналітики та адвокації - 2022

Іракські військові спільно із міжнародною коаліцією, курдами та шиїтськими збройними формуваннями почали штурм Мосула восени 2016 року. Під час активної фази операції з звільнення міста бойовики ІДІЛ закопували міни навколо Мосула, щоб не дати місцевим мешканцям утекти, відбирали у них продовольство. В місті почався голод, відчувалась нестача води та медикаментів.

10 липня 2017 року прем'єр-міністр Іраку Аль-Абаді офіційно оголосив про звільнення Мосула. Майже все місто було зруйновано - східному Мосулу було завдано значної шкоди; руйнування західного Мосула, де було розташовано старе місто, становило до 80%. За оцінками, у Мосулі залишилося 7,6 мільйонів тон уламків, значною мірою забруднених боєприпасами, які не розірвалися, і мінами-пастками.⁷⁵ У місті була зруйнована залізниця, аеропорт, університет, мечеті та багато інших будівель. Доступ до медичних послуг був ускладнений, дітям не дозволяли відвідувати школу через страх піддатися радикальним нападам, а працевлаштування було складним. Раннє одруження було поширеним явищем через побоювання примусового одруження мешканців Мосула з іноземними бойовиками. У період визволення серед жителів Мосула було набагато більше смертей, ніж у роки ІДІЛ, особливо в західному Мосулі. 38 з 54 житлових кварталів у західному Мосулі зазнали серйозних або помірних пошкоджень. Електрики майже не було, більшість води надходила з імпровізованих колодязів.⁷⁶

Рада Ніневії відразу почала складати план реконструкції Мосула, незважаючи на те, що джерел фінансування ще не було. Протягом перших шести місяців місцева влада зосередилася на відновленні безпеки, водопостачання і електропостачання, а також на допомозі мешканцям міста, що потроху поверталися додому. Протягом 2018 року у місті було вилучено близько 17 тисяч вибухових пристроїв, але й через три роки після звільнення Мосула у багатьох зруйнованих районах ще не були прибрані завали, що ускладнювало його відновлення.⁷⁷

Для відродження Мосула владою було визначено принцип «*Відбудувати місто краще*» (Build Back Better), як це зараз проголошено й в Україні. Для цього було заплановано покращити інфраструктуру послуг у Старому місті, завершити ремонт пошкоджених доріг, відновити приватні базові споруди для поводження з ТВП, відновити електропостачання та водопостачання на нових засадах, забезпечити розвиток територій змішаного використання на промислових майданчиках за рахунок повернення виробничих і промислових потужностей, реалізувати регіонально значущі інфраструктурні проєкти за рахунок консолідації неформальних поселень.

Основним викликом для міста стало вирішення житлової проблеми, оскільки його мешканці відчували критичну нестачу житла. 15 тисяч внутрішньо переміщених родин з Мосула вимушені були жити в таборах за містом. Понад 80% з них не могли повернутися додому

---

⁷⁵ Ольга Дацюк Звільнення Мосула: 10 фактів про колишню столицю ІДІЛ в Іраку - <https://hromadske.ua/posts/zvilnennya-mosula> -

⁷⁶R. Lafta, M. Al-Nuaimi, L. R. Sultan & G. Burnham «Household recovery in Mosul one year after the defeat of ISIS» - <https://conflictandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13031-019-0247-4>

⁷⁷ Ольга Дацюк Звільнення Мосула: 10 фактів про колишню столицю ІДІЛ в Іраку - <https://hromadske.ua/posts/zvilnennya-mosula> -

внаслідок пошкодження їх будинків та мали щоденно добиратися на роботу понад три години.⁷⁸

Для вирішення проблем, що виникли у цій сфері, міська влада запровадила низку заходів. Зокрема, було розпочато будівництво недорогого житла для тимчасового проживання репатріантів на період, доки вони зможуть знайти роботу та відбудувати свою власність. Було схвалено рішення щодо відновлення житлових проєктів приватного сектору, які були підтримані Радою з інвестицій та будівництво яких було перервано під час ІДІЛ. Дозволено будівництво багатоквартирних будинків для збільшення щільності нових житлових районів. Надавалося сприяння створенню житлово-будівельних кооперативів, приватному будівництву та проєктам окремих державних установ щодо забезпечення житлом своїх працівників. Стартував процес розширення територій Мосула за рахунок прилеглих сільських територій.

29 жовтня 2018 року Іракський житловий фонд оголосив про надання позик принаймні 5 тисячам громадянам, чиї будинки були повністю зруйновані, для будівництва або відновлення житла. Позика надавалася на 15 років у розмірі 30 мільйонів іракських динарів (орієнтовно 25,7 тисяч дол. США⁷⁹) із щомісячними платежами у розмірі 175 тисяч іракських динарів (орієнтовно 150 дол. США) на будівництво житлових будинків площею мінімум 65 кв.м. Витрати на позику покривалися за рахунок комісії у розмірі 2%, що відповідає шариату, яку покривав Уряд Іраку за допомогою міжнародних фінансових установ/багатосторонніх банків розвитку⁸⁰.

Паралельно було проголошено про ініціативну позику Центрального банку, в рамках якої пропонувалася 10-річна позика на будівництво житла у розмірі 50 мільйонів іракських динарів (орієнтовно 42,9 тисяч дол. США) із щомісячними платежами у розмірі 475 тисяч іракських динарів (орієнтовно 407 дол. США) під 2%.⁸¹

Було запущено програму підтримки внутрішньо переселених осіб у оренді ними житла. Ця програма фінансувалася через Фонд допомоги з оренди житла, що підтримувався багатосторонніми установами та донорами. Програма передбачала виплату умовних ваучерів «готівка за ремонт» на суму 2400 тисяч іракських динарів (орієнтовно 2 тисячі дол. США) власникам нерухомості, які підписували 12-місячний договір безоплатної оренди з бездомним орендарем. Місцева влада стимулювала здачу в оренду частин будинків, які займають власники, щоб збільшити дохід орендодавців.

Муніципалітет активно підтримував процес самовідбудови для мешканців Старого міста за рахунок надання експертної допомоги та подолання проблем з браком будівельних матеріалів. Для того, щоб цей процес не залежав від постачання матеріалів або робочої сили ззовні, було запроваджено використання перероблених матеріалів з пошкоджених будівель та місцевих матеріалів і техніки. ВУ місті було створено склад будівельних матеріалів із традиційною будівельною цеглою та іншими матеріалами для людей, які отримали дійсну

---

⁷⁸ R. Lafta, M. Al-Nuaimi, L. R. Sultan & G. Burnham «Household recovery in Mosul one year after the defeat of ISIS» - <https://conflictandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13031-019-0247-4>

⁷⁹ Середній курс до дол. США у 2018 році - 1166,64

⁸⁰ Matsunaga, Hideki «The Reconstruction of Iraq after 2003: Learning from Its Successes and Failures» - MENA Development Report Series. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1390-0. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO - 2019

⁸¹ Там само

ліцензію на будівництво, забезпечено технічну підтримку і консультації для прискорення процесу ліцензування, а також для підвищення кваліфікації у реабілітації та реконструкції об'єктів. Донорами надавалися гранти тим власникам будівель, які суворо дотримувались правил будівництва у визначених в місті зонах. Кошти в рамках таких грантів могли бути використаними на будматеріали та будівельні послуги після узгодження з грантодавцями.

У процесі планування житлового будівництва Мосула значна увага приділялася збереженню історичної спадщини, розвитку зелених зон та публічних просторів. Міською владою було схвалено рішення, яке забороняло розчищати вцілілі сильно пошкоджені споруди без нагляду спеціалізованих груп спадщини, створено спеціалізовані групи з пошкодження пам'яток культурної спадщини, щоб визначити будівлі, які слід зберегти, а також ті їх елементи, які потрібно було перемістити до місця зберігання, перед тим, як продовжити роботу з розчищення сміття в окремих районах Старого міста. Запроваджено стимули для власників вільних ділянок для їх тимчасового переобладнання під мало інвестиційні спортивні майданчики для молоді.

Наступним важливим завданням реконструкції міста стало відновлення комунальних послуг принаймні до доконфліктного рівня. Реновація та створення інфраструктури в сфері водопостачання, водовідведення, освіти та охорони здоров'я мали здійснюватися зважаючи на необхідність зменшення нерівності у наданні послуг між центром і окраїнами міста. До війни у малозабезпечених периферійних районах об'єкти соціальної інфраструктури були практично відсутні. Лише близько 10% районів мали доступ до школи в розумній доступності.

В рамках очищення міста від руйнувань було встановлено контроль за дотриманням правил утилізації сміття та транспортуванням уламків до центрів переробки. У Старому місті на орендованих у власників земельних ділянках муніципалітетом було створено офіційні станції транспортування сміття. У 2017 році Міжнародна організація з міграції (МОМ) в Іраку та Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) за фінансування уряду Японії створили в Мосулі потужний центр переробки сміття, який передано муніципалітету міста. В рамках цього проекту було створено 240 робочих місць, у тому числі 40 – для жінок.⁸²

Внаслідок сильного руйнування промислових та виробничих об'єктів з'явилася можливість перенести частину пошкоджених промислових об'єктів з центру міста, у тому числі із Старого міста, на периферію Мосула. Місцева влада пропонувала стимули для переміщення таких об'єктів, зокрема, шляхом зниження вартості договорів оренди земельних ділянок, надання податкових пільг або забезпечення спільних інвестицій в інфраструктуру. Територія, яка звільнялася від промислових об'єктів, використовувалася для вирішення житлової кризи, впровадження нових ринкових зон для підтримки навколишніх районів; позбавлення перенаселення територій і запобігання подальшому незаконному економічному розширенню шляхом створення офіційних комерційних зон.

Для залучення інвестицій у місцеву промисловість муніципалітет розвивав базову зовнішню інфраструктуру та послуги в нових промислових зонах, наприклад, забезпечував безпеку, кабельний/волоконно-оптичний зв'язок та можливість користуватися відновлюваними джерелами енергії. Ці заходи здійснювалися за рахунок коштів місцевого бюджету, національних або міжнародних позик.

---

⁸² Mosul's recovery moves towards a circular economy - <https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/mosuls-recovery-moves-towards-circular-economy>

Було запроваджено контроль за виконанням Закону про інвестиції 2006 року. Цим законом, зокрема, було передбачено, що:

інвестори можуть розпочати реалізацію проєктів після отримання інвестиційних ліцензій;
вони можуть втратити виділену їм земельну ділянку, якщо не буде вжито заходів щодо реалізації інвестиційного проєкту до певного часу;
з вільних невикористаних земель, виділених Інвестиційною радою, може стягуватися додатковий податок.

Одночасно в Мосулі були запроваджені прозорі та сприятливі для приватного бізнесу інвестиційні процедури; активовано гнучкі механізми фінансування інфраструктури для здійснення базових покращень інфраструктури. Для поживлення інвестиційної діяльності було визначено нову промислову інвестиційну територію у Східному Мосулі, яка передбачала будівництво сухого порту для обробки сипучих вантажів, що надходять або залишають Мосул автомобільним, залізничним або повітряним транспортом.

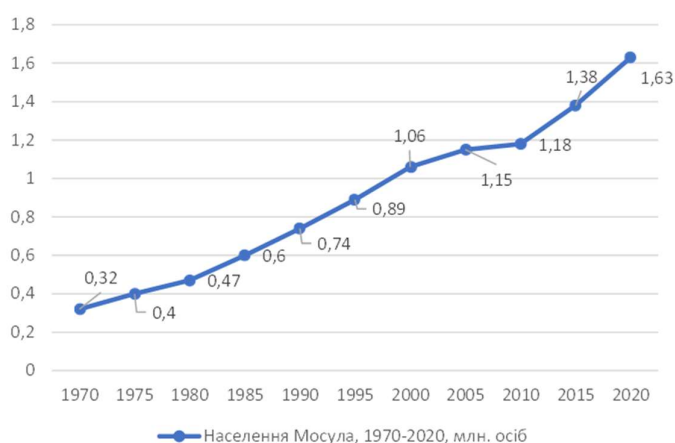

Рис. 16. Населення Мосула, 1970-2020, млн. осіб

У теперішній час Мосул став центром цементної, текстильної, цукрової та інших галузей промисловості, а також виробництва сільськогосподарської продукції. Місто має автомобільне та залізничне сполучення з Багдадом та іншими містами Іраку, а також з Сирією та Туреччиною. В ньому працює аеропорт.

Населення Мосулу доволі швидко зростає (рис.16). За час, що минув з визволення його від ІДІЛ, багато історичних будівель вдалося відновити. Зокрема, під егідою

ЮНЕСКО та за кошти Об'єднаних Арабських Еміратів відновлено мечеть Аль-Нурі, включаючи її знаменитий нахилений мінарет, реконструюються християнські церкви міста, відбудована головна університетська бібліотека Мосула. Водночас велика частина Старого міста досі знаходиться в руїнах. Мосулу бракує доріг і мостів, низькою є забезпечення мешканців міста медичними послугами. Місто залишається дуже небезпечним для туристів через акти тероризму. Воно ще має пройти довгий шлях для свого остаточного відродження.

V. Відновлення Боснії та Герцеговини після війни 1991–1995 років

Боснійська війна розпочалася після відокремлення Словенії, Хорватії та Македонії від Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія у березні 1991 року й тривала до грудня 1995 року. Конфлікт розпочався на міжетнічному підґрунті. На той час основну частку населення Соціалістичної Республіки Боснія і Герцеговина складали босняки (переважно мусульмани), серби (переважно православні) та хорвати (переважно католики) – рис.17. Серби не були залучені до участі у референдумі про незалежність, відповідно, вони не визнали його результатів та створили свою республіку, яка отримала підтримку від Уряду Сербії, очолюваного Слободаном

Мілошевичем, та Югославської Народної Армії.

Ця війна вважалася найбільш руйнівним конфліктом в Європі після Другої світової війни. До 1995 року промислове виробництво Боснії та Герцеговини скоротилося приблизно на 5% від рівня 1990 року, 45% промислових об'єктів було зруйновано, виробництво електроенергії і вугілля зменшилося на 10%, а поголів'я худоби – на 30% до довоєнного рівня. Загальна кількість загиблих склала близько 100 тисяч осіб, кількість біженців перевищила 2,2 мільйони осіб, понад 50% населення було безробітним або проживало у бідності.⁸³ Війна супроводжувалася етнічними чистками, масовими зґвалтуваннями, геноцидом.

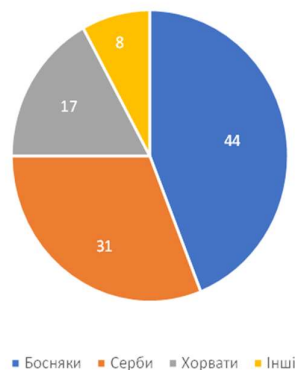

Рис. 17. Структура населення Боснії та Герцеговини напередодні війни, %

Найбільш жорстокими подіями у цій війні стали облога Сараєво та різанина у Сребрениці, після яких у війну втрутилося НАТО, провівши операцію проти армії боснійських сербів. Це призвело до припинення війни за результатами підписання Загальної рамкової угоди про мир у Боснії та Герцеговині, яке відбулося 14 грудня 1995 року у Парижі. Мирні переговори велися в Дейтоні, штат Огайо, і завершилися 21 грудня 1995 року підписанням документу, відомого як «Дейтонська угода».

Відповідно до цієї угоди, Боснія і Герцеговина була розділена на дві частини: Федерацію Боснії і Герцеговини та Республіку Сербську. Після підписання угоди боснійські серби отримали свою

⁸³ Post-war Reconstruction: Case Studies - KPMG in Ukraine – 2022

автономію, в той час, як боснійським мусульманам вдалося запобігти розділу Боснії і зберегти більшу частину її території.

Остаточний розподіл території не збігався з лініями фронту на момент припинення бойових дій. Отже, потрібно було передавати сторонам окремі частини території. Зважаючи на це, сили НАТО з підтримки миру були введені для нагляду за виконанням військового додатку до мирної угоди. Центральний уряд отримав обмежені повноваження і спочатку майже не мав впливу на оборонну політику, яка була в руках двох федерацій. За виконанням домовленостей, досягнутих в рамках цієї угоди, наглядали багато міжнародних організацій, які відкрили свої представництва у Боснії та Герцеговині.

Урядом Боснії та Герцеговини за підтримки Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) та Європейського Союзу, а також за сприяння міжнародної спільноти донорів була підготовлена Програма пріоритетної реконструкції та відновлення (PRP), яка передбачала залучення 5,1 мільярдів дол. США зовнішнього фінансування протягом трьох–чотирьох років після закінчення війни.⁸⁴ Ця програма мала запустити економіку та забезпечити відновлення країни, поступово скорочуючи її залежність від іноземної допомоги. PRP було зокрема передбачено відбудову транспортних коридорів країни та відновлення аеропорту Сараєво, надання допомоги для проведення ремонту пошкоджених війною житлових приватних будинків, реновацію систем водопостачання та водовідведення, а також дренажних систем, модернізацію системи поводження з твердими побутовими відходами, відновлення закладів початкової освіти та охорони здоров'я, реконструкцію госпіталів та створення реабілітаційних центрів для постраждалих від війни.

З 2007 року важливим джерелом відновлення Боснії та Герцеговини став Інструмент допомоги перед вступом до Європейського Союзу (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA). У рамках цього механізму протягом 2007 - 2013 років країна отримала 517,8 мільйонів євро.

Рис. 18. Фінансування Боснії та Герцеговини за рахунок IPA II, млн.євро

Джерело: European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations - https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en

Індикативні асигнування двостороннього IPA II для Боснії та Герцеговини на період 2014–2020 років становили 552,1 мільйони євро, включаючи кошти для підтримки громадянського суспільства у обсязі 9,1 мільйонів євро, на регіональну житлову програму – у обсязі 10 мільйонів євро та на спеціальні заходи після повеней 2014 року – 51 мільйон євро (рис. 18).

⁸⁴ Там само

Пріоритетними галузями фінансування в цей період були: зміцнення демократичних інституцій та реформування державної служби шляхом покращення економічного управління, управління державними фінансами та надання державних послуг, а також боротьби з корупцією; покращення судової системи та боротьба з корупцією і організованою злочинністю; впровадження реформ у сфері економічного управління, конкурентоспроможності та розвитку людських ресурсів; реформування інститутів ринку праці та системи освіти; подальший розвиток скоординованого підходу до соціальних послуг, що базується на потребах (рис.19).

Рис. 19. Розподіл коштів IPA за напрямками, 2014-2022, млн.євро

Джерело: European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations - https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/overview-instrument-pre-accession-assistance_en

Інструмент допомоги перед вступом (IPA) — засіб, який використовується ЄС для підтримки реформ в регіоні розширення Європейського Союзу шляхом надання фінансової та технічної допомоги. Цей механізм запрацював починаючи з 2007 року. Фінансова допомога за цим механізмом надається через п'ять каналів/компонент: допомога в перехідному періоді та інституційна розбудова, транскордонне співробітництво, регіональний розвиток, розвиток людських ресурсів та розвиток сільської місцевості.

У 2007–2013 роках IPA мав бюджет 11,5 мільярдів євро, у період 2014–2020 років IPA II було виділено 12,8 мільярдів євро, на період 2021–2027 років бюджетний пакет IPA III становить 14,162 мільярди євро.

15 грудня 2022 року лідери Європейського Союзу одноголосно ухвалили рішення про надання Боснії та Герцеговині статусу кандидата на вступ до ЄС.

Столиця Боснії та Герцеговини - Сараєво – серйозно постраждала внаслідок боснійської війни. До її початку в місті проживало 435 тисяч осіб, більшість з яких були боснійцями-мусульманами. У той же час, в навколишніх передмістях більшість становили серби. Саме ці передмістя були використані для облоги столиці, яка розпочалася 5 квітня 1992 року. Ця облога була однією з найдовших у військовій історії і тривала близько трьох з половиною років (44 місяці або 1425 днів). Протягом цього часу жителі Сараєво були позбавлені всіх форм зв'язку із зовнішнім світом.

Невпинні бомбардування міста призвели до величезних руйнувань. Було вбито 10615 осіб, у тому числі 1601 дитина.⁸⁵

Ситуація в країні та, зокрема, у Сараєво, загострилась влітку 1995 року. У липні сербські війська взяли шахтарське містечко Сребрениця, де за кілька днів убили близько восьми тисяч місцевих мусульман, включаючи жінок та дітей. У серпні внаслідок серії вибухів артилерійських снарядів на сараївському ринку Маркале загинуло понад 100 осіб. Поклавши відповідальність за чергове масове вбивство на сербські війська, у війну включилося НАТО, що змусило сербські сили піти на переговори та завершити війну.

Після підписання Дейтонської угоди частини міста, які перебували під окупацією, були повернуті під юрисдикцію кантону Сараєво. Відступаюча армія лишала за собою випалену землю. Понад 90 тисяч житлових будівель міста були повністю або частково зруйновані. Численні історично-культурні об'єкти, включаючи музеї, галереї, мечеті, церкви, архіви, театри, цвинтарі й каплиці, були серйозно пошкоджені. Протягом облоги у Сараєво було вирубано близько 40 тисяч дерев, які були єдиним джерелом дров та палива для приготування їжі та обігріву. Зникло понад два мільйони бібліотечних книг, включаючи рідкісні книги та рукописи. Загальний прямий збиток міста від війни було оцінено у 20 мільярдів дол. США, а загальна вартість 1435 пріоритетних проєктів, необхідних для відновлення життя у місті, – трохи більше, ніж 1,5 мільярда дол. США.⁸⁶

За спостереженнями експертів⁸⁷ процес відновлення Сараєво можна розподілити на п'ять окремих етапів, які відбувалися протягом двох періодів.

Перший період розпочався ще під час облоги міста та включав до себе два етапи:

- 1992 - 1994 роки - виживання міста за підтримки громадянського суспільства;
- 1994 - 1996 роки - відновлення основних послуг для задоволення базових потреб.

Другий період охоплює понад 20 років після закінчення облоги та складався з таких етапів:

- 1996 - 2002 роки - відновлення на основі допомоги та втручання;

---

⁸⁵ Amra Hadžimuhamedović «Culture-based urban resilience: post-war recovery of Sarajevo» - the Ministry of Education, Culture and Science of the Netherlands through the UNESCO Funds-in-Trust Project to harness reconciliation through the recovery of cultural heritage

⁸⁶ Там само

⁸⁷ Там само

- 2002 - 2014 роки - перехідний етап від відновлення до розвитку; та
- 2014 рік і далі - розвиток міста.

На першому етапі, який тривав з квітня 1992 до березня 1994 року, міністерства, установи та експерти працювали над визначенням методики обстеження збитків від війни, розвитком правового регулювання в сфері післявоєнного планування території, будівництва та розподілу будівельних матеріалів, а також над плануванням просторового розвитку міста.

У липні 1992 року рішенням Уряду у місті було заборонено будівництво нових будівель, за винятком тих, які були необхідні з огляду на військові потреби. Встановлено жорсткий контроль над виробництвом і торгівлею будівельними матеріалами та використанням будівельної техніки. Ремонт і реконструкція будинків дозволялася лише за погодженням профільного міністерства та за умови, що заплановані роботи повернуть будівлю до попереднього стану або передбачають мінімальне втручання, щоб зробити її придатною для використання. Старі, історичні та недіючі кладовища, міські парки та зелені зони, а також спортивні стадіони перепрофілювалися під військові поховання.

На другому етапі, починаючи з квітня 1994 року розпочалося планування відновлення життя в Сараєво. З цією метою Генеральним секретарем ООН було призначено Спеціального Координатора для Сараєво (СКС), яким став американський дипломат Вільям Іглтон. Офіс СКС відповідав за координацію та планування відновлення Сараєво. Технічна, експертна та фінансова підтримка діяльності цього офісу здійснювалась за рахунок створеного під егідою ООН добровільного трастового фонду. Майже одночасно було створено Директорат з реконструкції та розвитку (ДРР) - місцевий аналог Офісу СКС, який став партнером СКС у плануванні відновлення Сараєво. До цього процесу також долучилася Глобальна мережа відновлення (ГМВ) - консорціум американських науковців, об'єднаний з Бірмінгемською робочою групою з Боснії, заснований Джеєм Крейгом у 1994 році. Ця група надавала допомогу у плануванні земель для реконструкції Сараєво з використанням географічних інформаційних систем (ГІС).

Під керівництвом СКС та за участі ДРР було складено План дій «Відновлення життя Сараєво», який включав до себе 144 проекти у 14 секторах з визначенням пріоритетності їх реалізації та джерел фінансування. Планом також були поставлені завдання щодо внесення змін до Міського плану Сараєво, розроблення програми розвитку історичного центру міста, шести нових планів зонування зруйнованих житлових районів. Проекти, включені до Плану дій, були згруповані у дві категорії:

- термінові проекти, загальна вартість яких склала орієнтовно 254 мільйони дол. США; та
- перехідні проекти, вартість яких була оцінена у орієнтовно 285 мільйонів дол. США.

Додатково на реставрацію та захист культурної спадщини було запропоновано виділити близько 2 мільйонів дол. США.⁸⁸

Двома найважливішими джерелами фінансування відновлення було визначено Цільовий фонд для реалізації Плану дій «Відновлення життя в Сараєво» та Фонд швидкого впливу для малих проектів із створення можливостей для надання базових послуг мешканцям Сараєва.

⁸⁸ Amra Hadžimuhamedović «Culture-based urban resilience: post-war recovery of Sarajevo» - the Ministry of Education, Culture and Science of the Netherlands through the UNESCO Funds-in-Trust Project to harness reconciliation through the recovery of cultural heritage

На конференції донорів у Нью-Йорку в червні 1994 року 27 країн пообіцяли перерахувати до *Цільового фонду для реалізації Плану дій «Відновлення життя в Сараєво»* 95 мільйонів дол. США, крім того, деякі країни вирішили фінансувати проекти на двосторонній основі. Внаслідок тривалості військових дій в Боснії та Герцеговині, частина коштів, обіцяних на донорських конференціях для відновлення життя в Сараєво, так і не надійшла до Цільового фонду. За рахунок цього джерела було реалізовано 55 проектів з Плану дій, зокрема, у сфері охорони здоров'я, водо-, електро- та газопостачання.⁸⁹

Фонд швидкого впливу було створено для забезпечення ефективної реалізації критичних для життєдіяльності міста проектів. За рахунок цього фонду було профінансовано близько 200 проектів, кожен з яких не перевищував 15 тисяч дол. США.

Незважаючи на важливість допомоги з боку ООН, на той час уряд Боснії та Герцеговини та місцева влада Сараєво відчували певне незадоволення організацією роботи Офісу СКС, зокрема, не погоджуючись з ним щодо визначення пріоритетів спрямування донорських коштів. Вони вважали неправильним відсторонення від цього процесу міської влади та боснійських експертів й наполягали на підсиленні ролі DPP у процесі відновлення. У свою чергу, Офіс СКС пояснював свою політику бажанням зберегти Сараєво як багатоконфесійне та багатокультурне місто, а також намаганням запобігти у процесі відновлення міста проявам корупції та застосуванню підходів, притаманних соціалістичній централізованій системі управління, використанню застарілих технологій і підходів до планування. Одночасно міжнародні інституції підтримували експертів, установи і громадян Сараєва, щоб з часом вони могли взяти на себе відповідальність за процес відновлення.

Третій етап відновлення Сараєво почався у 1996 році після зняття облоги та підписання Дейтонської угоди. Протягом цього часу відбувалася відбудова міста за рахунок міжнародної фінансової допомоги в рамках Програми PRP.

Після 1996 року інституційні підходи до управління відновленням міста змінилися. У квітні 1996 року було закрито Офіс СКС, а його функції з координації міжнародної допомоги для відновлення міста були передані Світовому банку та Європейському Союзу через ЄБРР. Реалізацію великої кількості проектів було доручено Міжнародній групі менеджменту (IMG), тимчасовій некомерційній організації, яка була заснована у 1994 році представниками 17 країн та фінансувалася за рахунок внесків держав-членів. Місцеві експерти активно залучалися до усіх заходів та проектів, які здійснювалися під керівництвом Світового банку, ЄС та IMG. Всі проекти реалізовувалися в координації з представниками місцевих установ, в яких були створені групи управління проектами та яким поступово передавалася відповідальність за управління ними. До реалізації проектів через прозорі міжнародні тендерні процедури були залучені місцеві підрядники, що сприяло відродженню місцевої економіки та ефективному використанню коштів фінансової допомоги. Водночас, оскільки антикорупційні механізми не були запроваджені з самого початку, цей етап відновлення все ще супроводжувався високим рівнем корупції.

Планування та впровадження заходів з відновлення взяли на себе кантональні та муніципальні установи, інституційна спроможність яких зміцнилася за останні шість років. Зважаючи на умови Дейтонської угоди, кантону Сараєво була передана функція планування розвитку, а всі

---

⁸⁹ Amra Hadžimuhamedović «Culture-based urban resilience: post-war recovery of Sarajevo» - the Ministry of Education, Culture and Science of the Netherlands through the UNESCO Funds-in-Trust Project to harness reconciliation through the recovery of cultural heritage

установи, які відповідали за просторове та економічне планування в місті, були перетворені на кантональні інститути. Саме ці інституції кантону Сараєво взяли за планування відродження міста. Економічне та просторове планування розвитку міста було доручено Інституту планування розвитку кантону Сараєво, земельною політикою займався Інститут будівництва кантону Сараєво, реалізацію та наглядом за проєктами збереження культурної спадщини – Інститут захисту культурно-історичних пам'яток та природної спадщини кантону Сараєво.

У період з 1996 по 2002 рік було схвалено стратегічні документи, які визначали шляхи та засоби розвитку кантону Сараєво та міста на перспективу до 2015 року. Стратегія розвитку кантону Сараєво до 2015 року була розроблена за участі 18 інституцій та неодноразово обговорювалася на громадських слуханнях. Відповідно до цієї стратегії було переглянуто Міський план Сараєво на 1986–2015 роки. У рамках цих двох планів було підготовлено 1353 проєкти у 10 сферах. Серед них було визначено невідкладні проєкти, які передбачали вжиття технічних заходів для захисту пошкоджених об'єктів від подальшого руйнування або для їх відновлення з метою забезпечення їх використання, що мали реалізовуватися у першу чергу. Додатково було схвалено План дій з відродження зеленої зони Сараєво на 1993–2000 роки, яким була передбачена термінова посадка нових дерев і відновлення парків і алеї міста. У 2000 році уряд кантону Сараєво також схвалив Програму розвитку історичного ядра міста. Адаптивне планування й на сьогодні залишається важливим фактором у розвитку Сараєво. Міські плани розробляються та впроваджуються за активної участі громадськості.

Проєкти відновлення Сараєво протягом третього етапу в основному фінансувалися за рахунок⁹⁰:

- коштів, зібраних на п'яти донорських конференціях, організованих Світовим банком у співпраці з Європейським Союзом;
- коштів двосторонньої допомоги, що здійснювалася через національні агентства розвитку, такі як Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Турецьке агентство міжнародного співробітництва та розвитку (TİKA), Шведське агентство міжнародного розвитку (SIDA), Німецьке агентство технічного співробітництва (GTZ), Офіційну Допомогу для Розвитку Сполученого Королівства (ODA) та Японське агентство міжнародного співробітництва (JICA);
- пожертв від різних фондів і релігійних організацій.

Деякі проєкти фінансувалися з декількох джерел. Наприклад, проєкт інтегрованого відновлення культурної спадщини – Національна та університетська бібліотека в Сараєво, який був реалізований протягом 1995–1997 років, фінансувався Європейською Комісією (оглядові роботи) та Урядом Австрії (консолідація конструкції, внутрішні опорні рихтування та ремонт сталевого куполу зі скляним дахом над залом) на загальну суму 750 тисяч євро.

Протягом цього етапу відновлення в країні також відбулися певні зміни у питаннях земельної політики та власності на нерухоме майно, спрямовані на встановлення зв'язку між фізичним відновленням і правом переміщених осіб повернути своє майно.

---

⁹⁰ Amra Hadžimuhamedović «Culture-based urban resilience: post-war recovery of Sarajevo» - the Ministry of Education, Culture and Science of the Netherlands through the UNESCO Funds-in-Trust Project to harness reconciliation through the recovery of cultural heritage

До початку війни велика кількість об'єктів приватної власності та майна було конфісковано та перетворено у державну (суспільну) власність шляхом «націоналізації власності». Було націоналізовано понад 55% житлових приміщень, усі об'єкти благоустрою, промислові об'єкти, інфраструктура та землі міської забудови. Особам, які проживали або працювали у відповідних будівлях, було надано право користуватися ними. До таких об'єктів також увійшли приміщення релігійних громад, які безпосередньо не обслуговували релігійні обряди, включаючи духовні школи, церкви, синагоги та мечеті.⁹¹

Після завершення війни з метою підвищення зацікавленості мешканців у відновленні міста було здійснено такі заходи:

- *повернення прав власності на нерухомість їх попереднім власникам, а також усім незаконно позбавленим права власності майна;*
- *приватизація майна, що перебуває у державній (суспільній) власності, яка здійснювалася за різними правилами для різних категорій власності. Релігійним громадам повертали майно у випадках, коли не було спорів щодо власності після денаціоналізації. Державні підприємства (водопостачання, водовідведення, електростанції, системи електропостачання, заклади охорони здоров'я, культурні, наукові та освітні установи) були виставлені на продаж. Орендарі державного житла мали право купувати його через «житлові сертифікати».*

Четвертий етап післявоєнного відновлення Сараєво відбувався у період, коли Боснія та Герцеговина мала виконувати вимоги щодо її поступового приєднання до Європейського Союзу. З огляду на це, Світовий банк, який був головним спонсором проєктів відновлення до 2002 року, передав функції з координації цього процесу Європейській Комісії. Основним джерелом відновлення міста став Інструмент допомоги перед вступом до Європейського Союзу.

П'ятий етап відновлення та розвитку міста розпочався у 2014 році. У цей період активно проводився ребрендинг кантону Сараєво як унікального туристичного напрямку та просування його природного, культурного та історичного потенціалу. Культурний туризм став одним із пріоритетних напрямків розвитку міста. Зросла роль громадянського суспільства в різних сегментах міського планування та розвитку, особливо у питаннях збереження культурної спадщини міста.

Сьогодні Сараєво – жваве місто з високим рівнем громадської безпеки. Сараєво залишилося відкритим містом, мультикультурне та мультирелігійне середовище якого є іншим, ніж до війни. У столиці Боснії та Герцеговини проживає 343 тисячі осіб або 8% населення країни.

---

⁹¹ Amra Hadžimuhamedović «Culture-based urban resilience: post-war recovery of Sarajevo» - the Ministry of Education, Culture and Science of the Netherlands through the UNESCO Funds-in-Trust Project to harness reconciliation through the recovery of cultural heritage

VI. Складові успішного відновлення

Англійський фельдмаршал Бернард Лоу Монтгомері після завершення Другої світової війни сказав: «Тепер, коли ми виграли німецьку війну, ми повинні виграти мир».⁹² Цією фразою він підкреслив, що післявоєнне відродження країн є непростю справою і відноситься до нього слід не менш, а може й більш уважно, ніж до забезпечення перемоги у війні. «Битва» за побудову мирного процвітаючого суспільства є складною і відповідальною, адже *саме на етапі відновлення вирішується подальша доля країни та її громадян*.

Світовий досвід доводить, що чим більш економічно слабкою та суспільно роз'єднаною є країна, тим вище її незахищеність від воєнних та соціальних конфліктів. *Ті країни, яким не вдалося запустити та ефективно реалізувати процес післявоєнного відновлення, як правило, дуже скоро потерпали від нових конфліктів - політичних, економічних, соціальних, які з часом поглиблювалися та приводили до деградації цих країн*. Яскравими прикладами цього є Ліван та Ірак.

Внаслідок війни перед Україною постали надзвичайно складні виклики. Водночас, країна отримала й величезний шанс для прискореного та сталого розвитку. Україна отримала статус країни - кандидата на вступ до Європейського Союзу та має можливість брати участь у численних європейських програмах з підготовки до членства в ЄС. До нашої країни з великою повагою почали відноситися в світі. Ми отримали багато нових друзів та партнерів, які готові допомагати у відновленні не лише фінансовими ресурсами, але й сучасними технологіями й інноваціями, що стануть в нагоді для будівництва інфраструктури нового покоління замість повністю зруйнованих війною об'єктів життєзабезпечення. Українське суспільство згуртоване як ніколи. Все це є надзвичайно важливим, але недостатнім для успішного відновлення після війни.

На що ж слід звернути увагу, щоб цей величезний потенціал допоміг Україні «виграти мир»?

Що важливо було б зробити на загальнодержавному рівні, щоб прискорити відновлення країни та забезпечити високу якість економічних перетворень та їх незворотність?

Якою має бути роль міської влади у цих процесах?

Нижче представлені висновки за результатами проведеного дослідження, які дадуть змогу знайти відповіді на ці та інші питання, які виникатимуть в українських громадах при плануванні процесу відновлення своїх міст.

6.1. Якість людського капіталу та ефективність його використання

Програми відновлення розробляються і реалізуються *людьми* та спрямовані на підвищення якості життя *людей*, тому *якість людського капіталу та ефективність його використання відіграє важливу роль в процесах післявоєнного відродження країн та міст*.

Для успішного відновлення потрібні сильні державні інститути та висока довіра до них з боку суспільства. Досвід відбудови Іраку у 2003 - 2011 роках довів, що не можна сподіватися на успіх у відновленні країни, якщо влада є інституційно слабкою. Тут не допоможе ані наявність значних обсягів фінансування, ані управлінські зусилля країн-донорів. З огляду на це,

---

⁹²<https://www.forces.net/heritage/wwii/now-weve-won-german-war-we-must-win-peace#:~:text=Field%20Marshal%20Montgomery's%20saying%20was,and%20the%20men%20he%20commanded.>

заходи з підвищення інституційної спроможності публічної влади мають стати складовою програм відновлення, й розпочинати їх потрібно якнайшвидше, не очікуючи завершення війни.

Влада має залучати до розробки та реалізації програм відновлення професійних фахівців та експертів, приватний бізнес та інститути громадянського суспільства. Це не лише забезпечить високий професійний рівень підготовки та реалістичність цих програм, а й дасть змогу зберегти згуртованість суспільства та підсилить довіру населення до пропонованих управлінських рішень. Такий підхід дуже добре себе зарекомендував у містах ФРН, Фінляндії, Японії, Південної Кореї (на другому етапі відновлення) та у Боснії і Герцеговині.

Проведене дослідження показало, що після війни суспільні настрої є дуже крихкими: багато людей перебуває в важкому психологічному стані, існує безліч проблем з організацією життєзабезпечення та працевлаштуванням тощо. У такі моменти зростають ризики виникнення конфліктів на релігійному, національному і мовному підґрунті, які можуть дуже швидко зруйнувати єдність суспільства та сформувані негативне ставлення до тих перетворень, що пропонуються владою після війни. Щоб запобігти такому розвитку подій, *потрібна обережність у обговоренні і вирішенні чутливих для людей питань*. Країни, які не впоралися з цим після війни, наприклад, Ліван та Ірак, дуже скоро поринули у нові тривалі конфлікти.

Не можна «закривати очі» або відкладати у «довгий ящик» і проблеми з отримання житла та працевлаштування мобілізованих військових та тимчасово переміщених осіб. Ці люди найбільш постраждали від війни, й вони від самого початку повинні розуміти, яким чином їм інтегруватися в нове післявоєнне життя. Ті країни та міста, які доволі швидко змогли відновитися та перейти на траєкторію сталого розвитку після завершення війни, приділяли значну увагу питанню підтримки цієї категорії громадян. Їм надавалася соціальна допомога, поступово й у зрозумілій їм спосіб вони забезпечувалися житлом та/або земельними ділянками, створювалися умови для їх працевлаштування.

Розв'язання цих проблем буде важливим і для України. Крім цього, потрібно буде вирішувати питання повернення додому великої кількості людей, які внаслідок війни виїхали в економічно розвинуті європейські країни. За різними оцінками це щонайменше 10% населення країни. За межами країни опинилися переважно освічені люди із знанням мов; багато дітей, які зараз навчаються в європейських школах та університетах. Війна триває довго й значна частина переміщених осіб вже змогла знайти роботу й певною мірою влаштувати своє життя у країнах їх перебування. Якщо всі ці люди не повернуться в Україну, це негативно відіб'ється на процесах відновлення та створить великі проблеми для подальшого розвитку країни, як це, зокрема, сталося в Іраку або в Лівані.

У той же час, досвід Фінляндії довів, що проблеми можна перетворювати у переваги. Так, необхідність сплачувати величезні репарації СРСР у формі постачання промислової продукції, яка до того часу випускалася в країні в обмежених обсягах, обумовила те, що Фінляндія розвинула випуск власної високотехнологічної продукції, розширила ринки збуту та збільшила експорт промислових товарів. Подібний підхід можна використати й для розв'язання проблеми відтоку висококваліфікованих кадрів з України. *Якщо владі вдасться створити сприятливі умови для повернення тих, хто виїхав в західні країни (забезпечити їх достойним працевлаштуванням, комфортним житлом та, головне, впевненістю у тому, що країна рухається у правильному напрямку), в країну повернуться люди з набутим*

досвідом життя та роботи в економічно розвинутих демократичних країнах. Це дасть потужний поштовх до економічного розвитку України та створить умови, за яких вона природно інтегрується в Європейський Союз.

У країнах Східної Азії велику роль в успішності та у швидких темпах процесу післявоєнного відновлення також зіграла висока працездатність населення, яке готове було працювати задля відродження країни та своїх міст з ранку до ночі. Українці також дуже працездатний народ й вони будуть готові витратити багато часу на відновлення країни, якщо розумітимуть, що цей процес здійснюється ефективно.

6.2. Управління відновленням та процедури

Аналіз досвіду післявоєнного відновлення країн Європи, Східної Азії та Близького Сходу, яке відбувалося у різні періоди часу - починаючи із завершення Другої Світової війни й майже до сьогодення – засвідчив, що *успіху у цій справі досягали демократичні країни, які розвивалися на засадах ринкової економіки*. Досвід авторитарних країн з високою централізацією влади переважно був негативним. Найбільш яскраво це демонструє приклад відновлення міст Західної та Східної Німеччини, яке відбувалося у той самий час та при відносно тих самих стартових умовах, а також перетворення, які відбулися в Дрездені та Східному Берліні після об'єднання Німеччини, а у Сеулі - після зміни підходів до управління країною.

Обнадійливим є те, що темпи післявоєнного відновлення економіки можуть бути доволі швидкими, що, зокрема, продемонстрував досвід відродження країн в рамках Плану Маршалла. За три-чотири роки в країнах, залучених до цього плану, було досягнуто значний прогрес у розвитку промисловості, сільського господарства, підвищенні зайнятості та відповідно, рівня життя населення. Відновлення міст після руйнувань внаслідок війни займає більше часу, але темпи такої відбудови залежать від ефективності планування економічного відновлення країни в цілому та успішності цього процесу.

Відновлення міст потребує ухвалення концепції/стратегії, яка визначає їх майбутнє. Майже всі досліджувані міста мали такі стратегічні документи. Але не всі вони виявилися однаково ефективними. *Там, де концепції/стратегії/плани розроблялися не політиками, а фахівцями, та де до їх розробки і обговорення залучалися мешканці міст* (Мюнхен, Дортмунд, Гельсінкі, Токіо, Сараєво), *процес відновлення відбувався швидкими темпами та на високому якісному рівні*. Там, де залучення громадськості відбувалося суто формально і фактично все вирішувалося на центральному рівні у директивному порядку (Дрезден, Східний Берлін, Бейрут, Мосул), відновлення проходило складно, супроводжувалося соціальними заворушеннями та було неефективним з точки зору досягнення результату – побудови комфортного і привабливого для людей міста – за умов оптимального використання наявного фінансового та людського ресурсу.

Країни-донори та міжнародні інституції підтримують розробку стратегічних документів, спрямованих на відновлення міст і фінансово, і консультативно. Водночас і самі міста мають відігравати активну роль у цьому процесі. Гарно підготовлений та ретельно обрахований план відновлення, крім іншого, має продемонструвати донорам та інвесторам політичну зрілість та економічну грамотність місцевої влади, а також її спроможність реалізувати запропонований план ефективно й у рамках бюджету. Тому *наявність ретельно обрахованого плану відновлення міста є запорукою швидкого отримання фінансових ресурсів для його реалізації та залучення інвестицій на прийнятних для громади умовах*. Й чим раніше місто розробить

стратегію/план свого відновлення, тим краще. Багато міст починали працювати над формуванням концепції розвитку міста ще тоді, коли тривала війна. Наприклад, Сараєво розробило план відновлення міста у той час, коли воно знаходилося в облозі. Це дало йому змогу суттєво скоротити підготовчий етап до відновлення міста.

Ні для кого не є відкриттям те, що *міста мають розвиватися у відповідності до генеральних планів та правил зонування міст, які є чіткими та зрозумілими всім - і населенню, і бізнесу*. Лише тоді вони стануть зручними для своїх мешканців, забезпечуючи комфортні умови проживання, навчання та ведення бізнесу. На жаль, далеко не всі міста України мали такі плани у мирний час. В умовах відновлення міст такий стан справ є неприйнятним.

Генеральний план міста, яке підлягає відбудові після війни, має бути розробленим таким чином, щоб зменшити соціальну нерівність мешканців залежно від місця їх проживання та створити умови для майбутнього розширення міста. Позитивним вважається досвід застосування багатофункціонального підходу при плануванні нових та реконструкції існуючих районів міста. Це дає змогу запобігти створенню спальних районів та уникнути проблем з транспортним сполученням і наданням соціальних послуг мешканцям міста. Важливою складовою генеральних планів має стати планування громадських просторів та забезпечення стимулів для розширення їх площі, зокрема, шляхом кореляції встановлення поверховості житла з вимогами до розташування поряд з ним об'єктів соціальної інфраструктури, парків, зелених зон. Врахування цих питань при плануванні розвитку міст знижує соціальну напругу в суспільстві, яка майже завжди відчувається в містах протягом певного часу після війни, та забезпечує привабливість міста для проживання і ведення бізнесу. Не випадково, що ті міста, які застосовували подібні підходи до планування й зонування своїх міст (Мюнхен, Сеул, Токіо) дуже стрімко розвивалися та розширювалися, залишаючись комфортними для своїх мешканців.

Місцева влада є відповідальною не лише за розроблення, але й за імплементацію планів відновлення міст. Для того, щоб цей процес відбувався ефективно в громаді мають бути запроваджені відповідні процедури.

Перш за все, це стосується організації дієвого контролю за виконанням Плану відбудови міста відповідно до затверджених у ньому параметрів та з додержанням вимог генерального плану міста. Цей процес має бути відкритим та прозорим. Мешканці міста та бізнес у будь-який момент повинні мати доступ до інформації, яка дає змогу їм зрозуміти, чи все відбувається відповідно до схвалених планів та програм. Якщо виникають будь-які проблеми на цьому шляху, то має бути зрозумілим, хто у цьому винен або що стало причиною відхилень від запланованої траєкторії відбудови міста, та яким чином, у які терміни та за рахунок яких механізмів місцева влада планує розв'язувати ці проблеми. *Формальний підхід до контролю за відбудовою міста, коли ніхто не аналізує виконання стратегій та планів розвитку міста, або цей аналіз є неінформативним для мешканців та бізнесу, є неприйнятним для міст, які відновлюються після війни*.

Важливо позбутися й занадто бюрократичних та тривалих процедур узгодження питань, пов'язаних із будівництвом та приєднанням об'єктів до комунальних мереж міста (водопостачання та водовідведення, тепlopостачання тощо). Зараз ці процеси у більшості українських міст не є прийнятними для інвесторів. Ця ситуація має бути врегульована якнайшвидше. Це цілком реальне завдання для країни, яка активно просувається в сфері

діджиталізації надання публічних послуг населенню, та досягла значних успіхів у цьому питанні.

Спрощення та прискорення зазначених вище процедур *має відбуватися у спосіб, який дасть змогу унеможливити корупцію або принаймні значно знизити її рівень. Вирішення цього завдання досягається просто – чіткі, зрозумілі та прості процедури; зручність та прозорість у їх застосуванні.*

Теж саме стосується й проведення публічних закупівель в рамках відновлення міст, оскільки корупція у цій сфері стала однією з важливих перешкод для успішного відновлення майже у всіх країнах. Найбільш розповсюджена помилка полягала у використанні значного обсягу коштів, що виділялися на відновлення, без застосування конкурентних та прозорих процедур по причині необхідності прискорення здійснення заходів, що містяться у Плані відбудови міста. Така практика є неприпустимою та з часом призводить до втрати довіри донорів й, відповідно, зменшення доступності фінансових ресурсів для розвитку міст. Це, зокрема, продемонстрував досвід Іраку та Лівану. *Всі кошти, що надходять від донорів, мають витратитися відповідно до зрозумілих та прозорих процедур. Ці процедури можуть бути спрощені або скорочені певним чином, але не скасовані.*

Відновлення міст демонструє добрі результати, якщо влада залучає до цього процесу громадськість та приватний бізнес - «міжнародної допомоги ніколи не буде достатньо для повного відновлення країни після конфлікту, допомога має бути зосереджена на відтворенні умов, які дозволять приватному сектору та інститутам громадянського суспільства відновити комерційну та виробничу діяльність».⁹³

З огляду на це, *доброю практикою вважається створення у місті консультаційних рад, не формальних, а реально працюючих, за участю представників громадських організацій, профільних асоціацій та приватного бізнесу.* Вони мають стати активними учасниками процесу відновлення міста, забезпечуючи реалістичність планів місцевої влади та їх суспільну підтримку.

Дуже корисним може стати залучення до процесу відновлення міст волонтерів. Такий досвід виявився позитивним у багатьох містах, що відбудовувалися після війни (наприклад, Мюнхен, Дортмунд, Варшава, Гельсінкі, Дрезден). Волонтерські організації надавали суттєву допомогу містам у розчищенні їх територій від руйнувань, створенні громадських просторів - парків, спортивних майданчиків, зон відпочину.

Важливим є залучення до процесу відновлення міст приватного бізнесу. *Там, де бізнес стає союзником та партнером міської влади, місто процвітає.* Водночас, міста, в яких не було створено належних умов для діяльності приватного бізнесу, зокрема, малого та середнього, відновлювалися повільно та з проблемами (наприклад, Сеул у перше десятиріччя після війни, Дрезден та Східний Берлін). Разом з тим, *залучення приватного бізнесу до відновлення міст має відбуватися при збереженні конкурентного середовища та з урахуванням публічного інтересу.* Монополія в цьому процесі є дуже небезпечною. Це довів досвід відновлення Бейруту, відбудова якого була перетворена у суто комерційний проєкт приватної компанії.

---

⁹³ Post-Conflict Reconstruction. The role of the World Bank. - 1998 - The International Bank for Reconstruction and Development / The World

6.3. Політики

Проведений аналіз виявився інформативним з точки зору прикладів політик, які запроваджувалися у різних сферах після завершення війни для розв'язання найбільш критичних проблем в рамках відновлення міст. Деякі з цих політик впроваджувалися на державному рівні, деякі – на місцевому, залежно від рівня децентралізації влади у різних країнах світу та їх політичного устрою.

Розв'язання житлових проблем

Майже у всіх містах, які зазнали руйнувань внаслідок війни, *однією з найбільш критичних проблем була низька забезпеченість мешканців житлом*. Різні міста по різному підходили до розв'язання житлової проблеми.

Деякі намагалися розв'язати цю проблему якнайшвидше за рахунок будівництва дешевого та стандартного житла замість зруйнованих будівель, не переймаючись збереженням архітектурного обліку міста (наприклад, Дрезден, Східний Берлін). Цей досвід виявився неефективним, особливо коли таке житло будувалося у центральних районах міста замість зруйнованих історичних будівель. Застосування такого підходу спотворює облік міст, позбавляє їх індивідуальності та шарму. Й вже через 10-15 років після будівництва «нового» житла воно вимагає або суттєвої реконструкції або заміни.

Інші - розробляли програми поступового відновлення житлового фонду, який передбачав реконструкцію історичних будівель у центральній частині міста та створення сучасних комфортних для життя нових кварталів на околицях міст. Для того, щоб пом'якшити ситуацію із забезпеченням житлом тих, хто лишився «на вулиці», у передмістях створювалися тимчасові спеціальні притулки для біженців або здійснювалося переобладнання окремих громадських будівель для тимчасового проживання переселенців. Надавалася всяляка підтримка тим, хто брався відновлювати своє житло самостійно, зокрема, шляхом:

- фінансової підтримки за рахунок місцевих бюджетів та інших доступних джерел фінансування (державний бюджет, кошти донорів тощо);
- створення консультативних центрів з питань будівництва приватного житла, які на безоплатній основі надавали технічні консультації приватним особам, які отримали дозвіл на будівництво/реновацію своїх будинків;
- забезпечення будівельними матеріалами за пільговими цінами, у тому числі матеріалами, які були отримані за результатами переробки зруйнованих будівель.

Розроблялися програми співпраці з приватними компаніями щодо будівництва соціального житла у передмістях, частина з якого продавалася за попередньо узгодженими цінами, а частина переходила до муніципального орендного фонду.

Такий підхід виявився позитивним та дав змогу зберегти історичну спадщину міст, зробити їх не лише комфортними, але й красивими. Останнє об'єднує та надихає суспільство, сприяє привабливості міста для туризму та бізнесу. *Ті міста, які вирішили відновити свої історичні будівлі, демонструють прискорене економічне зростання* (наприклад, Мюнхен та Дрезден після об'єднання Німеччини). *У них активно розвивається туризм, що створює умови для прибуткової діяльності малого і середнього бізнесу. Відповідно, збільшується зайнятість та підвищується рівень життя мешканців*.

Державна влада також долучалася до розв'язання житлової проблеми у зруйнованих містах. Але її участь у цьому процесі була здебільше фінансовою. *Добре зарекомендувала себе практика надання пільгових кредитів на придбання або будівництво нового житла тим, хто втратив житло внаслідок війни* (наприклад, в Японії), *започаткування програм, які передбачали компенсацію орендодавцям за безоплатну здачу ними житла в оренду переселенцям* (наприклад, Гельсінкі та Сеул), *надання субсидій місцевим бюджетам для будівництва муніципального соціального житла, для проживання в ньому тих, хто втратив своє житло, або воно стало непридатним для проживання* (наприклад, Дортмунд, Сеул).

Розвиток міської інфраструктури

Якість життя у містах визначається не лише наявністю сучасного та комфортного житла, а й розвиненістю його інфраструктури – транспортної системи, комунікаційних та комунальних мереж, об'єктів соціальної сфери. *Відбудова інфраструктури в рамках відновлення міст є спільною справою центральної та місцевої влади.* Водночас, *підтримка цього процесу з боку держави буде ефективною лише у випадку, якщо місцева влада підготувала реалістичний план відновлення та затвердила генеральний план розвитку міста.* Саме на підставі аналізу цих документів, розроблених органами місцевого самоврядування, Уряд має визначатися з тим, яким чином він може підтримати розвиток інфраструктури в конкретних містах як в плані технічних заходів, так і щодо забезпечення фінансового ресурсу для реалізації відповідних програм.

В окремих країнах уряд повністю брав на себе питання відновлення інфраструктури життєзабезпечення в столицях (наприклад, Варшава і Токіо), тим самим створивши умови для того, щоб міська влада змогла зосередити свою увагу на розв'язанні інших проблем міста, у тому числі житлових. В інших країнах, місцева влада самостійно займалася питаннями комунальної інфраструктури (міський транспорт, поводження з побутовими відходами тощо), наприклад, Сеул. Вибір найбільш прийняттого підходу залежить від специфіки країни. *Для України природним буде, якщо розвитком комунальної інфраструктури буде опікуватися місцева влада. Водночас, зважаючи на людський та фінансовий потенціал українських міст, які підлягатимуть відновленню, без підтримки центральної влади самостійно впоратися з цим завданням буде для них дуже важко, а для деяких міст і взагалі неможливо.*

Досвід післявоєнного відновлення міст (зокрема, в Лівані та Іраку) доводить, що в цьому питанні слід брати до уваги такі міркування:

- Незважаючи на обмежений фінансовий ресурс для відновлення міста, планування його інфраструктури має здійснюватися з урахуванням не лише наявних, але й майбутніх потреб. У кінцевому випадку це здешевить витрати на забезпечення функціонування міста.
- Фінансова підтримка розвитку соціальної інфраструктури в містах з боку центрального уряду має розподілятися залежно від наявних потреб мешканців міст, а не зважаючи на бажання окремих політиків задовольнити електоральні симпатії своїх виборців.

Промислові міста – чи доцільно їх відновлювати з нуля?

Це питання є актуальним для України, зважаючи на те, що значна кількість монопрофільних промислових міст країни повністю зруйновані в цій війні – як житло і інфраструктура з його обслуговування, так і промислові підприємства, які забезпечували роботою більшість з їх мешканців.

Досвід відновлення міста Дортмунд доводить, що у цьому є сенс. Більш того, подібні міста можуть відбудовуватися досить швидко особливо після війни, коли рівень зайнятості в країні є низьким. *Якщо місто має потенціал до відновлення промисловості, воно зможе відродитися, навіть якщо було повністю зруйноване. Промислові міста мають добрі шанси на відновлення й тому, що відбудова промислових підприємств зазвичай призводить до зростання надходжень до місцевого бюджету, розширюючи фінансові можливості міста у будівництві соціального житла та розвитку комунальної інфраструктури.*

Водночас, плануючи відбудову промислових міст важливо звернути увагу на екологічність та ресурсоефективність обладнання і технологій, що використовуватимуться для відновлення промисловості. Можливо, слід буде переглянути розташування житлових кварталів міста та рекреаційних зон, що дасть змогу поліпшити стан навколишнього середовища та підвищити якість життя його мешканців. Крім того, для забезпечення сталого розвитку таких міст у майбутньому не слід обмежуватися лише відновленням їх профільної промисловості. Необхідно поступово впроваджувати розвиток в них інноваційних видів діяльності, забезпечити будівництво медичних, освітніх та культурних закладів.

Екологія та зміна клімату

Питання запобігання негативному впливу міст на навколишнє середовище та урахування змін клімату має бути у центрі програм відновлення як країни в цілому, так і її міст. Відновлені міста України повинні мати чисте повітря, а їх жителі - здорове середовище для проживання. З огляду на це, *всі проєкти в рамках відновлення мають ретельно аналізуватися щодо їх сталості й стійкості до змін клімату.* Окрема увага має приділятися поводженню з побутовими відходами. Необхідно передбачити зручне розташування у місті майданчиків для збирання ТПВ, поступову ліквідацію полігонів, розглянути можливість створення на їх місці сучасних інноваційних парків, як це було зроблено в Сеулі. До речі, це стало однією з передумов збільшення тривалості життя мешканців міста, населення якого перевищує 10 мільйонів осіб, з 45 років у 1947 році до 82,7 років - у 2017 році.

Крім того, *зважаючи на те, що відновлення України переважно здійснюватиметься за рахунок коштів донорів та міжнародних фінансових інституцій, шанси отримати фінансування на проєкти, які негативно впливають на навколишнє середовище та не враховують питання змін клімату, або при розробці яких ці питання не підлягали дослідженню, будуть майже нульовими.*

Технології

Всі країни та міста, досвід відновлення яких визнається успішним, орієнтувалися на розвиток освіти та впровадження нових технологій. Ці питання зазвичай регулюються на державному рівні. Успішні країни забезпечували підготовку фахівців у передових університетах та стажування їх у високотехнологічних компаніях світу. Вони не захоплювалися імпортозаміщенням та застосовували стимули для імпорту технологій, підтримували експорт переважно складних промислових товарів та впроваджували локалізацію виробництва для

високотехнологічного бізнесу. Такі підходи до технологічного розвитку позитивно вплинули на якість та темпи відновлення цих країн після війни. Майже всі країни, що брали участь у Плані Маршалла, а також Фінляндія, Корея та Японія розвивалися скоріше та успішніше, ніж інші не лише тому, що мали значний фінансовий ресурс (до речі, Фінляндія його майже не мала, а Ірак, навпаки, мав значний фінансовий ресурс для свого відновлення), а тому що вони використовували нові сучасні технології та активно навчали фахівців.

Україна має врахувати цей досвід у процесі післявоєнного відновлення, у тому числі на місцевому рівні. Зокрема, місцева влада може забезпечити широке застосування нових сучасних технологій в рамках реалізації стратегій трансформації міст у так звані «смарт» та «циркулярні» міста.

Специфічні проекти в контексті відновлення міст

Перед тим, як почнеться широкий відновлювальний процес, необхідно провести розмінування та розчищення територій від будівельного сміття та залишків зруйнованої військової й іншої техніки. Все це сміття має бути утилізоване або перероблено у сприятливий для навколишнього середовища спосіб. Бажано, щоб ця переробка була організована в місцях його накопичення.

Країни та міста, що розпочинають програми відродження своїх територій, зазвичай не мають досвіду у розробці та реалізації таких проектів, тому їм доцільно починати вивчати досвід у цій сфері тих країн, які вже вирішували подібні завдання, не чекаючи завершення війни.

Іміджеві заходи та реклама країн/міст у світі

Одним із факторів, який може дати поштовх до швидкого відновлення країн/міст після війни, є організація потужних заходів, що привертають увагу світового співтовариства. Наприклад, це може бути проведення олімпіад або інших міжнародних спортивних змагань, як це було в Фінляндії або Японії. Це також може здійснюватися шляхом організації конференцій, виставок, культурних подій як в містах, які відроджуються після війни, так і в інших країнах світу. Проведення таких заходів сприяє розвитку туризму та бізнесу, створює добре підґрунтя для встановлення партнерських відносин між політиками, бізнесом, науковцями, громадськими інститутами, обумовлює необхідність будівництва спортивної та виставкової інфраструктури, розвиває готельний бізнес.

Між тим, успішність проведення таких заходів може бути забезпечена лише за умов гарантування особистої безпеки туристів та бізнесу. Якщо державна та місцева влада не можуть навести лад з безпекою у місті, бажання відвідати країни з туристичною метою або ведення бізнесу залишиться лише у дуже малої кількості людей, як це відбувається у Мосулі, який поступово відроджує свої історичні пам'ятки.

Сьогодні Україна здобула повагу у світі, нас знає та підтримує більшість економічно розвинених країн світу завдяки тій зовнішній політиці, яка проводиться після початку широкомасштабної війни. *Після завершення війни та початку відновлення активний діалог нашої країни з іншими країнами світу не має припинятися, водночас його слід переорієнтувати на розвиток туризму, просування реалізації спільних інфраструктурних проектів, підсилення наукового та культурного співробітництва. У свою чергу, громади мають активно розвивати співпрацю з містами-партнерами, залучаючи їх до проектів відродження на взаємовигідних умовах.*

6.4. Фінансове забезпечення відновлення

Джерелами фінансування відновлення міст можуть бути бюджетні кошти, зовнішнє фінансування через кредитування та гранти, а також приватні інвестиції.

Деякі з досліджуваних країн і міст використовували для реалізації програм відновлення власні бюджетні кошти, наприклад Фінляндія, яка не мала можливості приєднатися до Плану Маршалла та й ще вимушена була сплачувати репарації СРСР, та Ірак, який мав можливість залучати для цього доходи від продажу нафти. Фінляндія, відчуючи обмеженість у коштах на відновлення, навіть запровадила додаткові місцеві податки для їх цільового використання для відбудови міст.

Багато з досліджуваних країн відбудовувало зруйновану інфраструктуру переважно за рахунок залучення фінансування від країн-донорів та МФО. *Проблеми з отриманням достатнього обсягу ресурсів з цього джерела в основному були обумовлені відсутністю достатньої кількості проєктів, які відповідають вимогам донорів щодо їх підготовки, а також процедур, які гарантуватимуть ефективне використання наданих ними грантів, кредитів та інвестицій.*

Обсяги зовнішнього фінансування та умови його надання залежали й від інших факторів.

По-перше, на це впливав розмір держави в економіці країн, що знаходилися на етапі відновлення, та розподіл бюджетних коштів між споживанням та інвестиціями у розвиток. Наприклад, Ліван та Ірак, які мали роздутий державний апарат з низькою інституційною спроможністю та здебільше витрачали бюджетні кошти на споживання, сподіваючись таким чином пом'якшити соціальну напругу у суспільстві, отримали зворотній від очікуваного ефект. Після деякого полегшення соціальної ситуації на нетривалий час існуючі проблеми в цих країнах ще більш загострилися та призвели до виникнення нових конфліктів та, відповідно, нових руйнувань. *Країни, які успішно відновилися після війни та доволі швидко перейшли до стадії економічного зростання* (Фінляндія, Корея, Японія), навпаки, *мали невеликий та ефективний державний апарат з чіткими зрозумілими функціями та відповідальністю*. Перерозподіл ВВП через бюджет в країнах Східної Азії в ті часи був на рівні 25–26% або нижче, видатки на державні капітальні інвестиції високими, на споживання – низькими.

По-друге, *обсяг фінансових ресурсів, які донори готові надати на відновлення країни або міста, залежить від реалістичності оцінки потреб у фінансуванні*. Такі потреби не можна оцінювати як суму понесених у війні збитків. Подібна оцінка буде корисною в основному для отримання репарацій. Потреба у підтримці відновлення має оцінюватися за сумарною вартістю проєктів, реалізація яких дасть змогу відновити економіку країни або відбудувати місто. І ці проєкти мають бути ретельно підготовлені та обраховані, у тому числі в частині оцінки їх стійкості до кліматичних змін.

Важливою є й кредитна історія країни або міста щодо виконання ними своїх зобов'язань перед західними партнерами. Якщо вона погана, то гроші надаватимуться дуже неохоче за складними й тривалими процедурами. Для того, щоб убезпечити себе від цього, деякі країни навіть гарантували зовнішні борги корпоративного сектору (наприклад, Японія).

Важливим джерелом для відновлення можуть стати приватні інвестиції, у тому числі на умовах державно-приватного партнерства.

На першому етапі відновлення країн, які обрали для себе модель ринкової економіки, бізнес активно долучався до відбудови міст. Для цього держави запускали програми пільгового кредитування реалізації бізнесом пріоритетних для країни та міст проєктів (наприклад, Японія), а міста – застосовували знижені орендні ставки для земельних ділянок, на яких будувалося соціальне житло та критичні для життєзабезпечення інфраструктурні об'єкти (наприклад, Сеул). Пізніше, вже на етапі переходу міст на траєкторію сталого розвитку, вони почали активно застосовувати механізми державно-приватного партнерства (Японія, Південна Корея). Ліван взагалі вирішив здійснити відновлення столиці після війни як проєкт державно-приватного партнерства. Водночас, цей досвід було визнано негативним, оскільки структуризація цього проєкту передбачала монополізацію процесу відбудови міста однією приватною компанією, а його розроблення та запуск не супроводжувалися громадськими обговореннями. У підсумку, цей проєкт мав суто комерційний характер та здійснювався виключно в інтересах приватної компанії, тісно пов'язаної з вищим політичним керівництвом країни.

Відновлення України та відбудова її зруйнованих міст скоріш за все відбуватиметься переважно за рахунок донорських коштів та пізніше, після завершення судових процесів, - за рахунок репарацій від Російської Федерації. Для того, щоб ці кошти були отримані вчасно та на прийнятних умовах, *важливо підготувати ретельно опрацьовані програми відновлення міст та пріоритетні інфраструктурні проєкти*. Важливою є й оптимізація державного апарату як на центральному, так і на місцевому рівні, паралельно з уточненням його функцій та відповідальності.

Теоретично високий потенціал для відновлення міст має й застосування в Україні механізму ДПП. Зокрема, структурування проєктів у формі неконцесійних ДПП може стати привабливим для бізнесу з країн-донорів, якщо для відшкодування інвестицій за такими проєктами вирішено буде використовувати кошти, джерелом надходження яких будуть донорські фонди. Водночас, Україна має дуже обмежений досвід реалізації проєктів ДПП. Серед них майже немає таких, які могли би бути визнані успішними. Взагалі відсутні проєкти у формі неконцесійних ДПП. З огляду на це та низький потенціал публічної влади з питань ДПП як на центральному, так і на місцевому рівні, до підготовки та запуску таких проєктів слід підходити дуже уважно і обережно, щоб не повторювати негативний досвід з відновленням Бейруту.

6.5. Розподіл відповідальності

При плануванні відновлення міст важливо визначитися з тим, якою у цьому процесі має бути роль донорів, державних інституцій та органів місцевого самоврядування.

Досвід міст, які підлягали дослідженню, демонструє різні підходи до цього питання. Наприклад, управління відновленням Сараєво здійснювалося безпосередньо донорами й лише через певний період, коли, на їх думку, місцева влада вже була готова перебрати на себе відповідальність за реалізацію програми відбудови міста, вона очолила цей процес. Але й надалі їй допомагали міжнародні інституції, зокрема, такі як Світовий банк та ЄБРР.

Практично у всіх досліджуваних країнах (окрім Фінляндії) донори брали активну участь в управлінні відновленням міст та надавали підтримку у розробленні відповідних програм. У випадку Плану Маршалла це був один донор (США), який відповідав за відновлення великої кількості країн. В інших випадках – багато донорів спільно координували діяльність з

відновлення однієї країни. Але навіть План Маршалла передбачав укладення угод, якими визначалися параметри та принципи надання допомоги, з кожною країною окремо.

Для реалізації програм окремих міст (наприклад, Сараєво) укладалося декілька угод між містом та різними донорами (багатосторонні угоди та угоди з одним донором/країною).

Відновлення деяких міст здійснювалося в умовах високої централізації влади (наприклад, Варшава, Бейрут). В цих містах муніципалітети були взагалі відсторонені від процесу розроблення програм відновлення міст та управління ними. Правда й фінансувалися ці програми за рахунок державного бюджету та підтримки донорів/МФО. Цей досвід виявився неефективним. *Перекладення відповідальності за відбудову міст, навіть столичних, на рівень державної влади послаблює місцеве самоврядування, робить занадто політизованим процес розвитку міста, не враховує специфіку його функціонування та бачення мешканців щодо того, яким би вони хотіли бачити своє місто. Одночасно, це відволікає центральну владу від виконання її безпосередніх повноважень щодо відновлення країни в цілому, що негативно відбувається на загальній економічній та політичній ситуації в країні.* Не випадково в країнах, які успішно відбудували постраждалі внаслідок війни столиці (Японія, Південна Корея), спостерігалось підвищення ролі місцевої влади в процесі реалізації таких програм. В цих країнах одразу після старту програм відновлення окремі повноваження були передані з центрального на місцевий рівень, зокрема питання містобудування, у тому числі - контролю у цій сфері. При цьому, законом було передбачено обов'язковість організації публічних слухань з питань містобудування.

Те, яким чином буде організовано цей процес в Україні залежить від позиції всіх трьох суб'єктів – донорів, центральної та місцевої влади. *Враховуючі глибокі децентралізаційні процеси, які відбувалися в Україні до початку повномасштабної війни, природно, якщо розробляти програми відновлення міст та управляти їх реалізацією буде керівництво цих міст.* Безумовно, до цього процесу мають бути залучені донори, представники державної влади та інститути громадянського суспільства, включаючи потужні місцеві асоціації, які існують в Україні.

6.6. Увага до столиць та інших міст

Столичні міста завжди були в центрі уваги країн при їх відновленні (Варшава, Східний та Західний Берлін, Бейрут, Сеул, Токіо, Сараєво). На їх відновлення було спрямовано основний фінансовий та людський ресурс відповідних країн. Вважалося, що відродження столичних міст стане поштовхом для прискореного розвитку країн в цілому. Такі сподівання не завжди були виправдані. Так, наприклад, недостатня увага до відновлення та розвитку відновлення малих і середніх міст в Лівані внаслідок зосередження основної уваги на Бейруті призвела до втрати підтримки уряду з боку населення країни, підсилення впливу Хезболла та загострення конфесійних конфліктів. Отже, *зосередження основних зусиль на розвитку одного, навіть столичного міста, навряд чи стане поштовхом для відродження регіонів по всій країні та консолідації населення задля економічного розвитку. Програма післявоєнного відновлення країни повинна мати комплексний характер та розповсюджуватися на країну в цілому. Її мають реалізовувати сильні публічні інституції, які відслідковують суспільну думку та прислуховуються до порад громадянського суспільства, а не орієнтуються та швидкоплинні електоральні інтереси.*

VII. Висновки

Проведене дослідження продемонструвало, що післявоєнне відновлення різних міст відбувалося по-різному та з використанням різних підходів. Це пояснюється тим, що будь-який підхід або механізм може бути ефективним лише тоді, коли він враховує специфіку тієї чи іншої країни, її стартові умови, інституційну спроможність, традиції та настрої суспільства. Між тим, існують і певні схожі характеристики та фактори організації процесу післявоєнного відновлення, які були притаманні майже всім країнам та містам, досвід післявоєнного відродження яких визнано позитивним.

Муніципалітети мають багато важелів для забезпечення успішного розвитку своїх громад. Водночас, їх можливості досягти того чи іншого результату значною мірою залежать від ситуації в країні, наявного правового регулювання, державної політики щодо розвитку окремих галузей тощо. Досягти розвитку та процвітання міста у бідній країні з нестабільною соціальною та політичною ситуацією не є можливим. З огляду на це, *для забезпечення успішного відновлення центральна влада і органи місцевого самоврядування мають рухатися в одному напрямку, підсилюючи та доповнюючи один одного у відродженні країни на високому якісному рівні.*

Яким вимогам має відповідати центральна та місцева влада, щоб успішно реалізувати програму відновлення країни та міст?

Досвід довів, що для цього публічні інституції мають:

- бути інституційно сильними та фаховими;
- широко залучати до процесу розроблення управлінських рішень громадськість та приватний бізнес;
- здійснювати свою діяльність прозоро.

Успішна реалізація проєктів післявоєнної відбудови країн та міст вимагає⁹⁴:

- встановлення діалогу;
- збереження гнучкості;
- уникнення нереалістичних очікувань;
- збереження простоти;
- дотримання процедур закупівель і виплат відповідно до пост-конфліктного контексту;
- забезпечення послідовності;
- підтримки пріоритетних сфер.

Для створення сприятливого середовища для відновлення міст важливим виявилися такі підходи до формування та здійснення державної політики (табл. 5).

---

⁹⁴ Alcira Kreimer, John Eriksson, Robert Muscat, Margaret Arnold Colin Scott «The World Bank's Experience with Post-Conflict Reconstruction» - The World Bank, Washington, D.C. - 1998

Таблиця 5

Вимоги до формування та здійснення державної політики задля відновлення

Базові принципи державної політики	Ринкова економіка
	Вільне та конкурентне середовище для ведення бізнесу
	Нульова толерантність до корупції
	Високі обсяги та ефективність державних капітальних інвестицій
	Стимулювання інновацій та застосування високих технологій
	Стимулювання експорту товарів з високою доданою вартістю
	Промоція країни в світі
Планування відновлення	Наявність плану відновлення країни
	Пріоритизація проєктів відбудови інфраструктури на базі чітких та зрозумілих суспільству критеріїв
	Врахування змін клімату при підготовці проєктів та програм відновлення
Імплементація програм відновлення	Ефективність контролю за реалізацією програм відновлення
	Високий рівень транспарентності в процесі реалізації програм відновлення
	Відповідність закупівель задля відновлення кращим практикам
	Конкурентне середовище для діяльності бізнесу

У свою чергу, для забезпечення успішного відновлення міста, місцева влада має проводити виважену політику в своїй громаді (табл.6)

Таблиця 6

Вимоги до організації відновлення на місцевому рівні

Базові принципи діяльності	Вільне та конкурентне середовище для залучення бізнесу
	Нульова толерантність до корупції
	Ефективність капітальних інвестицій у міську інфраструктуру
	Підтримка впровадження інновацій та застосування високих технологій у проєктах розвитку міської інфраструктури
	Спрямованість на збереження навколишнього середовища, виявлення та урахування кліматичних ризиків, притаманних певній території
	Промоція міста в світі, розвиток партнерських відносин з іншими містами

Планування відновлення	Наявність плану відновлення міста, розробленого за активною участю мешканців громади
	Пріоритизація інфраструктурних проєктів на базі чітких та зрозумілих мешканцям критеріїв
	Врахування змін клімату при підготовці проєктів та програм відновлення міста
	Наявність генерального плану та правил зонування міста
	Збереження історичного обліку міста
Імплементація програм відновлення	Ефективність контролю за реалізацією програми відновлення
	Контроль за дотриманням генерального плану та правил зонування
	Високий рівень транспарентності в процесі реалізації програми відновлення
	Відповідність закупівель задля відновлення кращим практикам

Одним з найважливіших питань в процесі післявоєнного відновлення всіх міст стало розв'язання житлових проблем переселенців та військовослужбовців, мобілізованих з лав збройних сил. Успішному вирішенню завдань, що поставали у цій сфері, сприяло здійснення таких заходів:

- пільгове кредитування осіб, що втратили житло внаслідок війни (застосовувалося в рамках державних програм);
- компенсація орендодавцям вартості оренди житла переселенцями (як правило, здійснювалася за рахунок державного бюджету);
- будівництво тимчасових притулків для переселенців (здійснювалося на місцевому рівні та в рамках державних програм за рахунок змішаного фінансування);
- будівництво соціального житла за рахунок публічних ресурсів (широкі програми створення соціального житлового фонду здійснювалися як на державному, так і на місцевому рівні);
- стимулювання самостійного будівництва, у тому числі спрощення видачі дозволів на будівництво, організація консультування забудовників, створення умов для забезпечення їх недорогими місцевими будівельними матеріалами (зазвичай такі заходи реалізовувалися на рівні громад);
- узгодженість розвитку місцевої інфраструктури з відбудовою житлового фонду (спільне завдання центральної та місцевої влади).

Зазначене ще раз доводить, що для успішного відновлення міст потрібна співпраця центральної та місцевої влади. При цьому, більш успішно ця співпраця виявляється тоді, коли центральний уряд не перебирає на себе зайві повноваження від територіальних громад, зокрема, такі, як регулювання містобудівної діяльності на території населеного пункту, визначення пріоритетних для відновлення міста проєктів тощо.

Що стосується фінансового забезпечення програм післявоєнного відновлення, то його успішність жодним чином не залежить від того, які джерела фінансування залучаються задля реалізації відповідних програм. Досвід доводить, що країни та міста відродження яких відбувалося відповідно до програм та проєктів, розроблених з урахуванням міжнародних стандартів, та за зрозумілими, прозорими й недискримінаційними процедурами, не відчували проблем з залученням фінансування своїх програм відновлення.

Характеристики реалізації програм відновлення у країнах/містах, що підлягати дослідженню, наведені у Додатку.

Порівняльні характеристики реалізації програм відновлення у країнах/містах дослідження

В таблицях 1 - 7 нижче використано такі оцінки щодо успішності досвіду відновлення міст та відповідності наявного стану справ характеристикі в країні/місті

Колір	Відповідність наявного стану справ в країні/місті характеристикі	Успішність відновлення країни/міста
	Високий	Висока
	Середній	Середня
	Низький	Незадовільна
	Відсутня інформація або не стосується зазначеної характеристики	

1. Роль центральної влади у відновленні міст

Характеристики	ФРН	НДР	Польща	Фінляндія	Японія	Південна Корея	Ліван	Ірак	Боснія та Герцеговина
Ринкова економіка									
Вільне та конкурентне середовище для ведення бізнесу									
Нетерпиме відношення до корупції									
Пріоритет капітального інвестування над споживанням									
Стимулювання застосування інновацій та високих технологій									
Виважена екологічна політика									
Стимулювання експорту товарів з високою доданою вартістю									
Проведення активної політики промоції країни в світі									
Прозорість діяльності									
Оптимальний розмір державного апарату									
Професійність державної влади									

2. Роль місцевої влади у процесах відновлення

Характеристики	Мюнхен	Нюрнберг	Дортмунд	Берлін	Дрезден	Варшава	Гельсінкі	Токіо	Сеул ⁹⁵	Бейрут	Мосул	Сараєво
Роль місцевої влади у процесах відновлення	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Професійність міської влади	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Широке залучення громадськості до схвалення управлінських рішень	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Залучення до відновлення приватного бізнесу	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Прозорість діяльності	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Нетерпиме відношення до корупції	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Проведення активної політики промоції міста в світі	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

⁹⁵ Оцінка надана з моменту приходу до влади Пак Чон Хі.

3. Планування відновлення міст

Характеристики	Мюнхен	Нюрнберг	Дортмунд	Берлін	Дрезден	Варшава	Гельсінкі	Токіо	Сеул ⁹⁶	Бейрут	Мосул	Сараєво
Наявність стратегічних планів відновлення	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Оперативність підготовки програм відновлення	●	●	●	●	●	●	●		●	●	●	●
Залучення громадськості та бізнесу до розроблення планів відновлення	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Наявність актуальних генеральних планів та правил зонування міст	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Пріоритизація проектів для відновлення	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Увага до питань змін клімату в процесі відновлення	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Збереження історичного обліку міст	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

4. Імплементация програм відновлення

Характеристики	Мюнхен	Нюрнберг	Дортмунд	Берлін	Дрезден	Варшава	Гельсінкі	Токіо	Сеул ⁹⁷	Бейрут	Мосул	Сараєво
Ефективність здійснення контролю за реалізацією програм відновлення	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Контроль за дотриманням генеральних планів та правил зонування	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Розкриття інформації в процесі реалізації програм відновлення	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Відповідність закупівель задля відновлення кращим практикам	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

⁹⁶ Оцінка надана з моменту приходу до влади Пак Чон Хі.

⁹⁷ Так само.

5. Інструменти розв'язання житлових проблем

Характеристики	ФРН	НДР	Польща, Варшава	Фінляндія, Гельсінкі	Японія, Токіо	Південна Корея, Сеул	Ліван, Бейрут	Ірак, Мосул	Боснія та Герцеговина, Сараєво
Пільгове кредитування осіб, що втратили житло внаслідок війни	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Компенсація орендодавцям вартості оренди житла переселенцями	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Будівництво тимчасових притулків для переселенців	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Будівництво соціального житла за рахунок публічних ресурсів	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Стимулювання самостійного будівництва, у т.ч. спрощення видачі дозволів, консультації, забезпечення матеріалами	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Забезпечення переселенців та демобілізованих військових земельними ділянками для ведення фермерської діяльності	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Узгодженість розвитку місцевої інфраструктури з відбудовою житлового фонду	●	●	●	●	●	●	●	●	●

6. Залучення фінансових ресурсів

Характеристики	Мюнхен	Нюрнберг	Дортмунд	Берлін	Дрезден	Варшава	Гельсінкі	Токіо	Сеул ⁹⁸	Бейрут	Мосул	Сараєво
Використання донорських коштів	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Використання коштів державного бюджету	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Використання коштів місцевих бюджетів	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
Залучення коштів приватного бізнесу, у тому числі в рамках ДПП	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

⁹⁸ Оцінка надана з моменту приходу до влади Пак Чон Хі.

7. Розподіл відповідальності між центральною владою та містами щодо управління відновленням

Характеристики	ФРН				НДР		Польща	Фінляндія	Японія	Південна Корея	Ліван	Ірак	Боснія та Герцеговина
	Мюнхен	Нюрнберг	Дортмунд	Берлін		Дрезден	Варшава	Гельсінкі	Токіо	Сеул ⁹⁹	Бейрут	Мосул	Сараєво
Управління відновленням міст на центральному рівні					●	●	●		●		●	●	
Управління відновленням міст на рівні громади	●	●	●	●				●	●	●		●	●
Відповідальність в сфері містобудування на центральному рівні					●	●	●				●		
Відповідальність в сфері містобудування на рівні громад	●	●	●					●	●	●			●

⁹⁹ Оцінка надана з моменту приходу до влади Пак Чон Хі.

ДОСВІД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ МІСТ СВІТУ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

КИЇВ - 2023